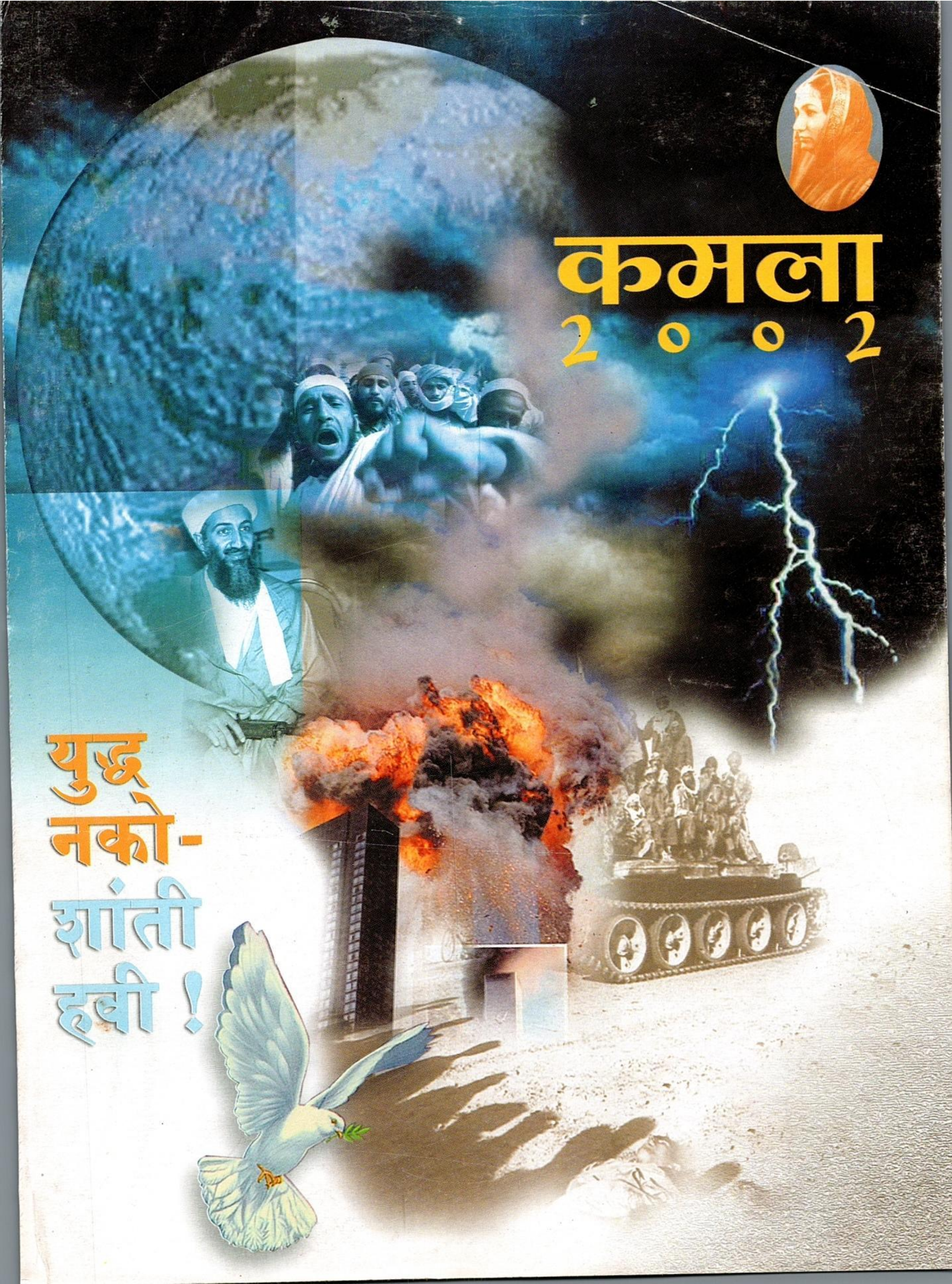
कमला
२००२
युद्ध
नको-
शांती
हवी !

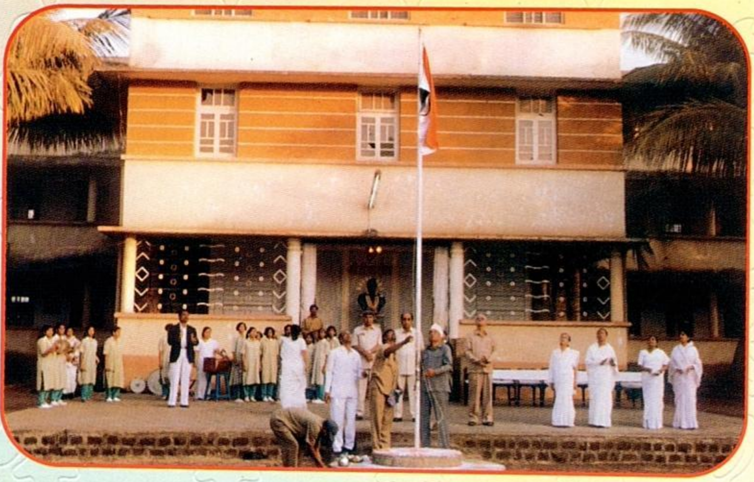

विजयी विश्व तिरंगा प्यारा !
२६ जानेवारी २००२ प्रजासत्ताक दिन ध्वजारोहण प्रसंगी संस्थेचे अध्यक्ष, कार्याध्यक्ष, सचिव, शाखाप्रमुख व शिक्षक, शिक्षकेतर कर्मचारी.

"भवानीमहोत्सव"
घटस्थापना समारंभप्रसंगी कोल्हापूरचे जिल्हाधिकारी मा. श्री. राजगोपाल देवरा त्यांच्या सुविद्य पत्नी मा. सौ. माधवी आर. देवरा (कोल्हापूर विभाग आयकर कमिशनर) संस्थेचे पदाधिकारी व इतर मान्यवर.

"कौतुक सोहळा"
वार्षिक पारितोषिक वितरण समारंभप्रसंगी शिवाजी विद्यापीठाचे प्र- कुलगुरु मा. डॉ. व्ही. एम. चव्हाण विद्यार्थिनींना मार्गदर्शन करताना.

ताराराणी विद्यापीठाच्या

कमला महाविद्यालयाचे

नियतकालिक

कमला

२००१ - २००२

अंक सतरावा

कमला

२००१-२००२

अध्यक्ष

प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार रंगराव पाटील

प्रमुख संपादिका

सौ. नीता सतीश धुमाळ

विभागीय संपादक

- मराठी विभाग .... श्री. एच. व्ही. पुजारी
- हिंदी विभाग .... डॉ. श्रीमती भारती शेळके
- इंग्रजी विभाग .... श्री. जे. बी. पाटील
- संपादक सहाय्यक .... श्री. ए. एम. साळोखे,
  श्री. ए. एस्. घस्ते
- विद्यार्थिनी प्रतिनिधी .... कु. छाया गुंडद, बी. ए. भाग-३

या अंकात प्रसिद्ध (व्यक्त) झालेल्या मतांशी संपादक सहमत असतीलच असे नाही.

रणरागिणीस अभिवादन

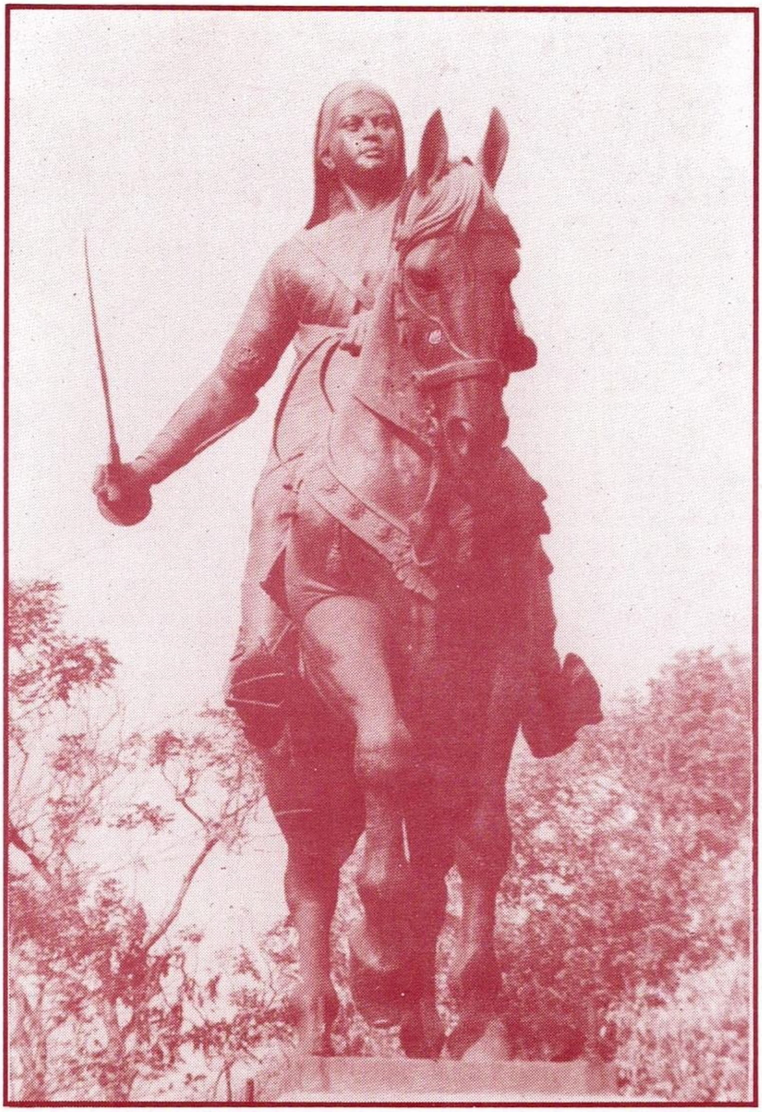

युगस्त्री छत्रपती ताराराणी

'झळकती ही इतिहासाची
सोनेरी पाने,
महाप्रतापी ताराराणी
शौर्याचे लेणे'

स्नेहसुधेची अमृतधार

कै. सौ. काकीजी

तथा

सौ. सरोजिनीदेवी विश्वनाथ पाटील

दिव्यत्वाची जेथे प्रचिती
तेथे कर माझे जुळती

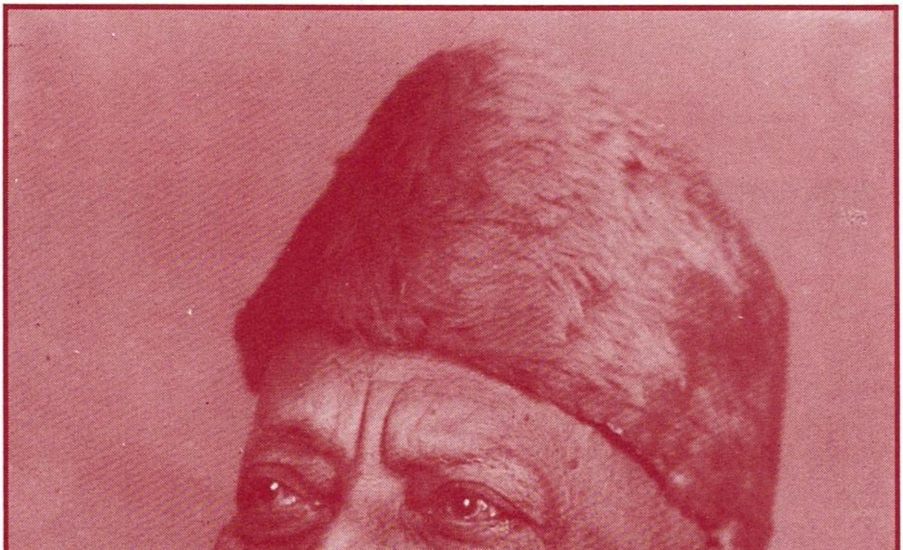

कै. मा. काकाजी

तथा

डॉ. व्ही. टी. पाटील

प्रेरणास्त्रोत

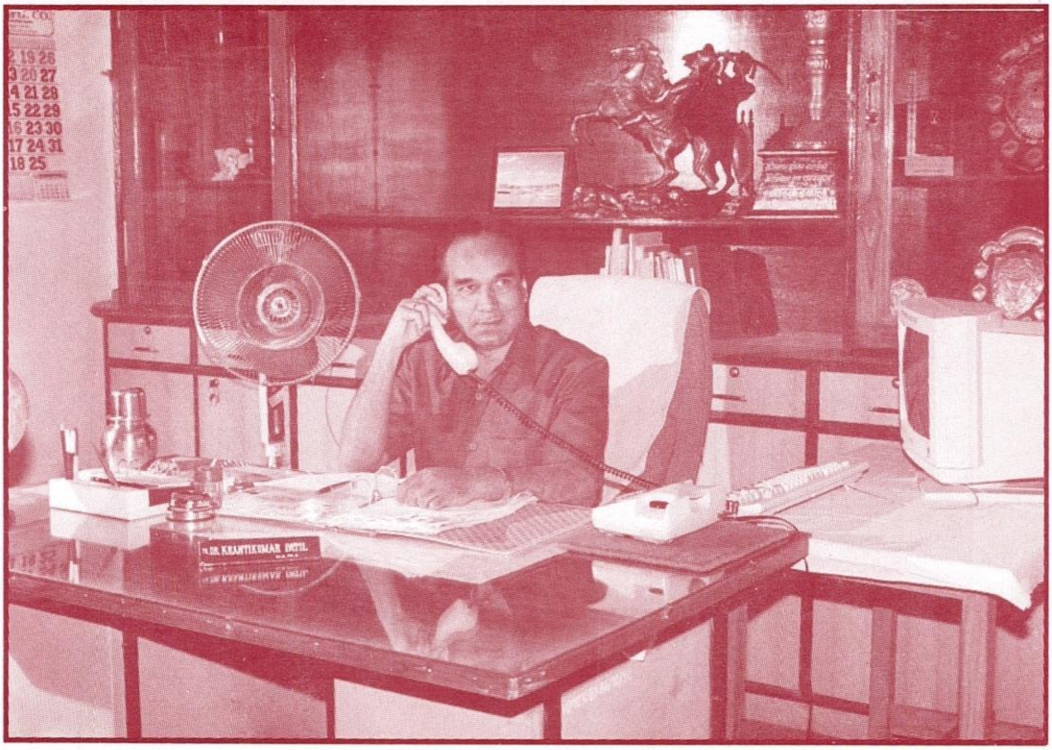

प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील

एम. ए. पीएच.डी.

संपादकीय...

कमला २००१-२००२ चा सतरावा वैविध्यपूर्ण अंक सादर करत असताना आम्हास अतिशय आनंद होत आहे. दरवर्षीप्रमाणे यावर्षीही 'कमला' चा अंक दर्जेदार करण्यासाठी संपादक मंडळाने प्रामाणिक प्रयत्न केलेले आहेत.

११ सप्टेंबर २००१ या तारखेने दहशतवादावर जागतिक पातळीवर शिक्कामोर्तब केले. गेली वीस वर्षे भारत हा दहशतवाद सहन करत आहे. हा भारताचा नाकर्तेपणा निश्चितच नव्हता. आदर्शांचा-नीतिमत्तेचा वारसा जपणाऱ्या भारताने अतिरेकी धोरण कधीच स्वीकारले नाही पण वर्ल्ड ट्रेड सेंटरवरील हल्ल्याने सर्वजण खडबडून जागे झाले. महाशक्तीवरील हल्ल्याने सर्वांना चांगलाच हादरा बसला, आणि हे निश्चित झाले की कुणीही 'सुरक्षित' नाही. सर्वांनी एकमुखाने दहशतवादाविरूद्ध संघर्ष करण्याचा नारा पुकारला. काही धर्मांधांच्या मनमानीसाठी सर्व जगभरातल्या निष्पापांना शिक्षा कुठवर देणार ? दहशतवाद थोपविण्यासाठी एक निर्णायक पाऊल उचलण्याची गरज आज सर्वच राष्ट्रांना आहे. सर्वसामान्यांना युद्ध नको, शांती हवी आहे हेच 'कमला २००२' च्या मुखपृष्ठातून अभिव्यक्त होत आहे.

चालू वर्ष 'महिला सबलीकरण' वर्ष म्हणून घोषित झाले. वृत्तपत्रांमध्ये सविस्तर चर्चा झडल्या, आजवर स्त्रियांना सक्षम बनविण्यासाठी अनेक योजना घोषित झाल्या परंतु प्रत्यक्षात या सर्व योजना तळागाळातील महिलांपर्यंत पोहोचल्याच नाहीत. ह्या पार्श्वभूमीवर कमला महाविद्यालयाचे योगदान निश्चितच कौतुकास्पद आहे. महाविद्यालयाने सातत्याने विद्यार्थिनींना सबल, सक्षम बनविण्याकरिता सजगतेने पावले उचललेली आहेत. क्रीडा, एन.एस्.एस्., एन.सी.सी. या क्षेत्रात महाविद्यालयाच्या विद्यार्थिनींनी कौतुकास्पद कामगिरी बजावलेली आहे. काळाची गरज ओळखून इन्फर्मेशन टेक्नॉलॉजी हा विषय अकरावीपासून सुरू केलेला आहे. कॉम्प्युटर विभाग, व्यवसायाभिमुख शिक्षण विभाग, स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन व व्यक्तिमत्त्व विकास विभाग, वक्तृत्व व निबंध लेखन समिती, गुंजारव भित्तीपत्रक व इतर विभाग विद्यार्थिनींचा परिपूर्ण व्यक्तिमत्त्व विकास घडवून आणण्यास अचूकपणे मार्गदर्शन करीत आहेत.

कमलाची उत्तुंग झेप

कै. मा. डॉ. व्ही. टी. पाटील तथा काकाजींनी सन १९४५ साली ताराराणी विद्यापीठाची स्थापना करून स्त्री-शिक्षण क्षेत्रामध्ये महत्त्वाचे योगदान दिले. महाराणी ताराराणीप्रमाणे या विद्यापीठातून आत्मविश्वासपूर्ण तेजस्वी प्रतिताराराणी घडाव्यात म्हणून 'ताराराणी विद्यापीठ' असे अत्यंत संयुक्तिक नामाभिधान करण्यात आले. संस्थेचा मानबिंदू ठरलेल्या 'कमला महाविद्यालयाची' स्थापना १९८४ साली कै. सौ. सरोजिनीदेवी विश्वनाथ पाटील तथा काकीजींच्या असीम त्यागातून झाली. मांगल्याची, स्नेहसुधेची साक्षात अमृतधार असणाऱ्या काकीजींचे नाव या महाविद्यालयास प्रदान करण्यात आले. मा. काकाजी व मा. काकीजींच्या उदात्त विचारांना मूर्तरूप देण्याचे कार्य अव्याहतपणे महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार रंगराव पाटील करीत आहेत. मा. प्राचार्यांची प्रशासकीय दूरदृष्टी, उत्कृष्टतेचा ध्यास व शिस्तबद्धतेने कमला महाविद्यालयाच्या यशाचा आलेख उंचावला आहे. महाविद्यालयाच्या संख्यात्मक वाढीबरोबरच गुणात्मक वाढही लक्षणीय ठरली आहे.

संख्यात्मक वाढ

- कनिष्ठ विभाग ८४८ विद्यार्थिनी
- वरिष्ठ विभाग ८२३ विद्यार्थिनी

शिक्षण क्षेत्रातील नेत्रदीपक यश

सन २०००-२००१ चे उच्च गुणवत्ता सिद्ध करणारे निकाल

- बारावी कला ९७%
- बारावी वाणिज्य ९६.११%
- बारावी शास्त्र ९६%
- प्रथम वर्ष वाणिज्य ८३.१६%
- प्रथम वर्ष कला ९६.३३%
- द्वितीय वर्ष वाणिज्य ९३.४२%
- द्वितीय वर्ष कला ९७.८५%
- तृतीय वर्ष वाणिज्य ८८.४६%
- तृतीय वर्ष कला ८९.४७%

पदवी विभागात ४ विद्यार्थिनींनी विशेष प्राविण्य प्राप्त केले तर ५२ विद्यार्थिनी प्रथम श्रेणीत उत्तीर्ण झाल्या.

कला विभाग प्रथम श्रेणी प्राप्त विद्यार्थिनी

- अर्थशास्त्र स्पेशल १७
- इंग्रजी स्पेशल ६
- हिंदी स्पेशल १०
- समाजशास्त्र स्पेशल ५
- होमसायन्स स्पेशल २

वाणिज्य विभाग प्रथम श्रेणी प्राप्त विद्यार्थिनी

- ॲडव्हान्स अकौंट अँड ऑडिटिंग १०
- ऑफिस मॅनेजमेंट २

कौतुकास्पद यश

मार्च २००१ परीक्षेत कोल्हापूर विभागीय मंडळात कु. कविता पांडुरंग जाधव हिने सहकार विषयात प्रथम क्रमांक मिळवला. कु. जानका मल्लाप्पा गडगे ११ वी विज्ञान हिने राष्ट्रीय गुणवत्ता शिष्यवृत्ती प्राप्त केली.

'कमला २००१' नियतकालिकाचे नेत्रदीपक यश

दरवर्षीप्रमाणे याहीवर्षी कमला नियतकालिकाने पारितोषिके मिळवण्याची परंपरा टिकवून ठेवली. सन २०००-२००१ या वर्षी शिवाजी विद्यापीठ आंतरमहाविद्यालयीन स्पर्धेत कमला नियतकालीकातील साहित्यास खालील पारितोषिके मिळाली.

- Republic Day 2001 (इंग्रजी कविता) कु. सीमा गावडे कला भाग ३ - प्रथम क्रमांक
- Who Is This Veerappan Anyway ! (इंग्रजी वैचारिक लेख) ज्योत्स्ना मुद्राळे, कला भाग ३-तृतीय क्रमांक
- सुहाना सफर (हिंदी प्रवास वर्णन) कु. सुजाता कागलकर कला भाग-२ -प्रथम क्रमांक
- मराठीच्या माजघरातील शीतल ज्योत मालवली (मराठी साहित्य समीक्षा) कु. स्वाती चिटणीस कला भाग २- द्वितीय क्रमांक

राष्ट्रीय छात्र सेनेची आघाडी

छात्रसैनिकांची घोडदौड याही वर्षी लक्षणीय ठरली. एन्. सी. सी. कोल्हापूर ग्रुपने आयोजित केलेल्या आर.डी.कँपमध्ये सहभागी झालेल्या कॅडेटस्ना बक्षीस वितरणाचा कार्यक्रम, शिवाजी विद्यापीठाचे कुलगुरू मा. डॉ. एम्. जी. ताकवले यांच्या हस्ते संपन्न

झाला. त्यात कु. चंदा नलवडे हिला थल सैनिक कँपमध्ये महाराष्ट्र संघातून निवड झालेबद्दल विशेष पुरस्कार मिळाला.

यावर्षीची विशेष उल्लेखनीय बाब म्हणजे शाहू स्टेडियम येथे संपन्न झालेल्या प्रजासत्ताक दिन २००२ निमित्त आयोजित संचलनामध्ये कमला महाविद्यालयाची एन्.सी.सी. तुकडी सहभागी झाली होती. 'सी' सर्टिफिकेट परीक्षेसाठी ७ कॅडेटस् व 'बी' सर्टिफिकेटसाठी २० कॅडेटसूनी परीक्षा दिली.

क्रीडा क्षेत्रातील उल्लेखनीय बाबी

पंजाब येथे झालेल्या राष्ट्रीय मुष्ठीयुद्ध स्पर्धेत कु. रूपा सुतार कु. रोमा सावंत व कु. स्वाती पाटील यांनी महाराष्ट्राचे प्रतिनिधित्व केले. अश्वमेध स्पर्धा व आंतरविद्यापीठ व्हॉलीबॉल स्पर्धेत कु. कविता डोईफोडे सहभागी झाली तर बास्केटबॉल संघामध्ये कु. क्षमा पाटील सहभागी झाली.

माजी विद्यार्थिनी संघ

महाविद्यालयातून पदवी प्राप्त केलेल्या विद्यार्थिनींशी ऋणानुबंध टिकवून ठेवण्यासाठी तसेच त्या विद्यार्थिनींशी स्नेह वृद्धींगत करण्यासाठी 'माजी विद्यार्थिनी संघाची' स्थापना यावर्षी होत आहे. ही विशेष उल्लेखनीय बाब आहे. 'कमला' परिवाराशी या विद्यार्थिनी सदैव जोडल्या जातील.

ऋणनिर्देश

सन २००१-२००२ या शैक्षणिक वर्षामध्ये महाविद्यालयाने विद्यार्थिनींच्या सर्वांगीण विकासासाठी अनेकविध उपक्रम राबवून उच्च अभिरूची संपन्नता सिद्ध केली. या उपक्रमांचा आढावा 'कमला २००२' मध्ये घेण्यात आलेला आहे. 'कमला'चा अंक बहारदार करण्यासाठी साहित्यिक विद्यार्थिनींचे योगदान कौतुकास्पद आहे. मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांचे मार्गदर्शन व प्रोत्साहन अंक वेळेत पूर्ण करण्यास बहुमोल ठरले आहे त्याबद्दल त्यांचे मन:पूर्वक आभार ! विभागीय संपादक प्रा. श्री. एच्. व्ही. पुजारी (मराठी), प्रा. डॉ. सौ. भारती शेळके (हिंदी), तसेच प्रा. श्री. जे. बी. पाटील (इंग्रजी) यांनी आपले विभाग बहारदार बनवले आहेत. मराठी विभागाचे प्रा. श्री. एस. बी. पाटील व शिक्षकेतर कर्मचारी श्री. वाय. बी. निवळे यांचेही सहकार्य मोलाचे आहे. त्यांचे तसेच सर्व शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांचे बहुमोल सहकार्य 'कमला'चा अंक सजविताना लाभले त्याबद्दल त्या सर्वांचे मन:पूर्वक आभार !

राजहंस प्रिंटिंग प्रेसचे श्री. अशोक कुलकर्णी यांनी निर्दोष व नाविन्यपूर्ण छपाई केलेबद्दल त्यांचेही आभार. नियतकालिकाचा चेहरा म्हणजे मुखपृष्ठ, ते जास्तीत जास्त संयुक्तिक बनविणे गरजेचे आहे. कु. माला पाथरे यांनी अत्यंत सूचक मुखपृष्ठ केल्याबद्दल त्यांचेही आभार !

'कमला'च्या अंकात काही उणिवा राहिल्या असतील तर त्या माझ्या मर्यादा समजाव्यात.

सौ. नीता सतीश धुमाळ
प्रमुख संपादिका

भावपूर्ण श्रद्धांजली

- **सौ. कल्पनादेवी रंगराव पाटील,** ज्येष्ठ स्वातंत्र्यसैनिक व ताराराणी विद्यापीठाचे उपाध्यक्ष श्री. रंगरावदादा पाटील यांच्या पत्नी व मा. प्राचार्यांच्या मातोश्री.
- **निखिल इंदुलकर,** प्रा. श्रीमती यु. डी. इंदूलकर यांचे चिरंजीव.
- **श्री. विठ्ठल रतनजी इंगवले,** कनिष्ठ लिपिक श्री. राजेंद्र इंगवले यांचे वडील.
- **श्री. दादू नरसू पाटील,** प्रा. श्री. जे. बी. पाटील यांचे कनिष्ठ बंधू.
- **श्री. बाबुराव बळवंत कोले,** शिपाई श्री. डी. बी. कोले यांचे वडील.
- **श्रीमती आनंदीबाई आत्माराम यादव,** प्रा. श्रीमती एस्. ए. पाटील यांच्या मातोश्री.
- **श्री. बाळू गोपाळ शिंदे,** कनिष्ठ लिपिक श्री. एस. बी. शिंदे यांचे वडील.
- **श्रीमती भगीरथीबाई तांबट,** कोल्हापूरच्या ज्येष्ठ स्वातंत्र्य सैनिक.
- **ज्येष्ठ साहित्यकार श्री. व्यंकटेश माडगूळकर.**
- **लोकप्रिय कथाकार श्री. व. पू. काळे.**
- ज्येष्ठ भारतीय शास्त्रोक्त संगीत गायिका व अभिनेत्री **श्रीमती ज्योत्स्ना भोळे**
- काँग्रेस नेते **श्री. माधवराव शिंदे.**
- ज्येष्ठ बालकुमार साहित्यिक **श्री. रामचंद्र वासुदेव तथा रा. वा. शेवडे (गुरुजी).**
- हिंदी चित्रपटसृष्टीचे पितामह 'दादामुनी' **श्री. अशोककुमार.**
- राजहंस प्रिंटिंग प्रेसचे संस्थापक, महाराष्ट्र मुद्रण परिषदेचे माजी अध्यक्ष **श्री. श्रीपाद सीताराम गोसावी.**
- ज्येष्ठ अभिनेत्री **श्रीमती लिलाबाई भालजी पेंढारकर तथा माई पेंढारकर.**
- हिंदी चित्रपटसृष्टीतील अलबेला, नामवंत अभिनेते, निर्माता दिग्दर्शक **मास्टर भगवान.**
- ज्येष्ठ समाजवादी नेत्या **श्रीमती प्रमिला दंडवते.**
- लोकसभेचे सभापती **श्री. जी. एम. सी. बालयोगी.**
- ज्येष्ठ कादंबरीकार **प्रा. श्री. देवदत्त पाटील.**
- राष्ट्रवादी काँग्रेसचे राष्ट्रीय चिटणीस, माजी राज्यमंत्री व ज्येष्ठ हिंदी पत्रकार, साहित्यकार **डॉ. राममनोहर त्रिपाठी**

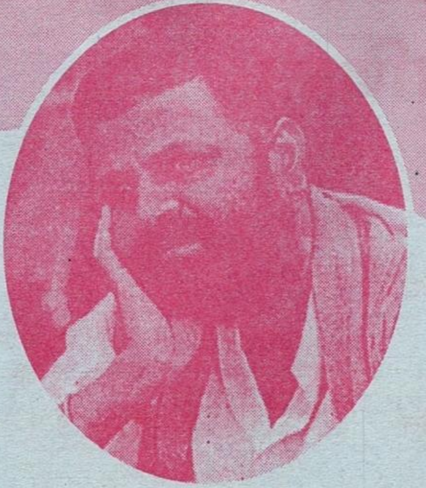

पुस्तकाचे महत्त्व हे अनन्यसाधारण आहे.
पुस्तके व्यक्तीला घडवीत असतात.
त्यांच्या माध्यमातूनच व्यक्ती समाजाकडे
बघत असते. कारण पुस्तकांतून व्यक्तीला
विविध प्रकारची माहिती मिळते.

- तणकटकार-राजन गवस

साहित्य अकादमी पुरस्कारप्राप्त

मराठी विभाग

अनुक्रमणिका

गद्य विभाग

- एक उपेक्षित आणि शापित वाङ्मय सेवक (वैचारिक लेख) - कु. धनश्री कांबळे
- माणदेशी मोठा माणूस : व्यंकटेश माडगूळकर (प्रासंगिक लेख) - कु. वर्षा सुर्यवंशी
- अस्तित्व (कथा) - कु. प्राजक्ता कणबर्गी
- वपु आणि वपुच (वैचारिक लेख) - कु. भक्ती कुलकर्णी
- फुले कर्मवीरांच्या वारसदार : कै. कल्पनादेवी पाटील (सामाजिक लेख) - कु. दर्शना आड
- मराठीतील रोमँटिक काव्यप्रतिभा अविष्कार - कु. रुपाली टोमके
- न्हाय मी शाळतं जानारंच हाय ! (ग्रामीण एकांकिका) - कु. वसुंधरा इंचनाळे
- दहशतवाद (वैचारिक लेख) - कु. दिपाली पाटील
- वेरुळची जगप्रसिद्ध लेणी (ललित लेख) - कु. पुजा जोशी
- संगीत रंगभूमीवरील जोत्स्ना निमाली (प्रासंगिक लेख) - कु. तेजस्विनी चिमणे
- तणकटकार : राजन गवस (वैचारिक लेख) - कु. नीता कांबळे
- जीवनाचा खरा अर्थ (वैचारिक लेख) - कु. अनिता घाटगे

पद्य विभाग

- आई - कु. मंगल कुंभार
- सूर - कु. मंगल कुंभार
- मन - कु. अश्विनी जाखले
- सांग पाखरा - कु. माया नवाळे
- कळी - कु. माया नवाळे
- आजची स्त्री - कु. सीमा कांबळे
- ज्योत - कु. माधुरी सांगावकर
- व्यथा बालकामगाराची - कु. राजलक्ष्मी चव्हाण
- गीता - कु. निवेदिता गांवकर
- व्यथा मनाची - कु. सुचिता घोरपडे
- प्रेमात महत्त्व फुलांना - कु. सुचिता घोरपडे
- आई - कु. पद्मिनी शिंदे
- प्राण्यांची शाळा - कु. माधुरी आयरेकर
- कोकिळेची शाळा - कु. माधुरी आयरेकर
- मला - कु. कल्पना जाधव

एक उपेक्षित आणि शापित वाङ्मय सेवक

कु. धनश्री कांबळे - बी. ए. भाग-२

प्रख्यात वैदर्भीय ग्रामीण लेखक आणि वैदर्भीय बोलीला सर्वप्रथम मराठी साहित्यात मानाचं स्थान मिळवून देणारे 'धग'कार उद्धव शेळकेंची मराठी साहित्य क्षेत्रातील मौलिक कामगिरी पाहता, व्यक्ती आणि वाङ्मय या दोन्ही पातळीवर आलेल्या उपेक्षितपणावर एक दृष्टिक्षेप....

मराठी साहित्यात वैदर्भीय ग्रामीण जीवनाला ग्रामीण साहित्यातून वैदर्भीय प्रादेशिकतेची नवी दृष्टी देणारे आणि वैदर्भीय प्रादेशिकतेला नागर आणि ग्रामीण अशा दोन्हीही पातळीवर साहित्यातून मूल्यगर्भता प्राप्त करून देणारे उद्धव शेळके आधुनिक मराठी साहित्यातील एक महत्त्वाचे ग्रामीणसिद्ध हस्तलेखक होते.

उद्धव शेळके यांनी १९५५ नंतर सर्वच वाङ्मय प्रकारात विविध आणि विपुल स्वरूपाचे लेखन केले आहे. समाजातील वेगवेगळ्या स्तरांतील माणसांच्या वृत्ती-प्रवृत्तींचा घेतलेला शोध, जीवन जगण्यासाठी चाललेला संघर्ष, गरिबीने ग्रामीण समाज कसा पिळून गेलेला आहे याचे वास्तव चित्रण ग्रामीण आणि नागर अशा दोन्ही पातळीवर शेळके यांनी आपल्या समग्र साहित्यातून घडविले आहे. त्यामुळे 'जीवनाचा शोध' घेत वास्तवतेच्या जवळ जाणारे उद्धव शेळके यांचे साहित्य आहे, तर 'धग' १९६० ही ''कठोर वास्तवाचे कलात्मक रूप आविष्कृत करणारी मराठीतील पहिली कादंबरी आहे'' असे मत म. सु. पाटील यांनी मांडले आहे. 'धग' मराठी कादंबरीच्या इतिहासातील एक क्रांतीदर्शी कादंबरी म्हणून ओळखली जाते. उद्धव शेळके यांनी सर्वच वाङ्मय प्रकारात लेखन करून दीडशतकभर साहित्यकृतीचे एवढे विपुल आणि विविधस्पर्शी लेखन केले आहे. तथापि त्यांचे साहित्य समीक्षक, अभ्यासकांचा अभ्यासविषय होण्याची आवश्यकता होती. पण त्याची दखल घेतली नाही.

१९५६ मध्ये 'नांदतंघर' या कादंबरीने शेळक्यांनी साहित्यक्षेत्रात पदार्पण केल्यानंतर 'धग', 'अगतिका', 'बाई विना बुवा', 'साहेब' 'खंजिरीचे बोल', 'डाळिंबाचे दाणे,', 'लेडिज होस्टेल' इत्यादी कादंबऱ्या आणि 'शिळान', 'वानगी', 'घुसळण' या कथासंग्रहाने व 'पोहा चालला महादेवा' या नाटकाने उद्धव शेळकेंना साहित्यिक म्हणून प्रतिष्ठा मिळाली.

प्रारंभी शेळक्यांनी शिळान, वानगी, घुसळण, कथावली, हिरवी झुळुक इत्यादि कथासंग्रहातून ग्रामीण जीवनातील दुःख, अज्ञान, दारिद्र्य, पिळवणूक यांचे वास्तव दर्शन, जगण्यासाठी सामाजिक व आर्थिक विषमतेशी चाललेला संघर्ष, ग्रामीण लोकांच्या वृत्ती आणि प्रवृत्ती, दैवाधीनता आणि नियतीशरणता यांनी खालावलेल्या माणसांचे नाट्यमय चित्रण शेळक्यांच्या प्रतिभाशक्तीची जाणीव करून देणारे आहे. वैदर्भीय बोलीला मूल्यगर्भता प्राप्त करून देणारे आहे. त्यामुळे सूर्यकांत खांडेकर यांनी उद्धव शेळकेंच्या रूपाने ''विदर्भाचे वेगळे काही ग्रामीण साहित्यात मांडले जात आहे'' याची साहित्यिकांना, अभ्यासकांना जाणीव करून दिली होती.

जीवनाच्या निरनिराळ्या क्षेत्रांचं आकर्षण शेळकेंना होते. या आकर्षणातूनच त्यांनी मानवी जीवनाचा शोध नागर आणि ग्रामीण अशा दोन्हीही पातळीवर घेतलेला आहे. 'धग'मधून देशी भावनाशीलतेचा अपूर्व आविष्कार घडविला. मानव व मानवी जीवन अपूर्ण आहे-ही अपूर्णता जातीयता, संस्कृती,

सामाजिक, आर्थिक विषमता यांचे दर्शन अगतिका, असा उधळतो डाव, गर्विता डाळिंबाचे दाणे, आडवाट इत्यादी कादंबऱ्यातून घडविले आहे. तर मन:पूत, साहेब, खंजिरीचे बोल इत्यादि चरित्रात्मक कादंबरीद्वारे सामाजिक व साहित्यिक क्षेत्रातील व्यक्तींच्या जीवनाचा शोध घेतला आहे. व्यक्तिवादी आशयसूत्रातून सामाजिक वास्तव, अवास्तवाची उभारणी करून समाजातील वेगवेगळ्या वृत्ती-प्रवृत्तींचे दर्शन लेडिज होस्टेल, हव्यास, डाग, पुनर्मीलन, ध्यास, नृत्यांगना अशा अनेक रितीनिष्ठ कादंबऱ्यातून केले आहे.

प्रारंभी गंभीर स्वरूपाचे लेखन करणाऱ्या उद्धव शेळके यांनी जीवनातील अस्थिर अवस्थेमुळे नंतरच्या काळात उपजीविकेसाठी साहित्याला साधन मानले. प्रश्न जगण्याचा होता. लेखनाखेरीज जगण्यासाठी जवळ काहीच नव्हते. सर्वसामान्य माणसांनाही ज्या गोष्टी सहजासहजी मिळतात त्याच गोष्टी शेळके यांना मिळविण्यासाठी अथक परिश्रम करावे लागले. या तडजोडी करताना सर्जनशील लेखकांना ज्या व्यथा वेदना होतात त्याप्रकारच्या जीवघेण्या स्वरूपाच्या वेदना शेळकेंना होत होत्या. त्याचवेळी लेखन हा उपजीविकेचा मार्ग होऊ शकत नाही, असा सल्ला देणारे कित्येक त्यांना भेटले. त्यांनी पुढे त्यांच्या वर्मावरंच बोट ठेवले.

प्रत्येक बाबतीत शेळक्यांची उपेक्षाच होत राहिली. 'किशोर' मासिकाच्या संपादक पदासाठी सेवाज्येष्ठता असूनही त्यांना डावलले गेले. रॉक फॉलर फोर्ड, फौंडेशनने जाहीर केलेल्या अभ्यासवृत्तीच्या वेळी अंतिम फेरीत निवड होऊनही एकच कादंबरी लिहिणाऱ्या लेखकाला शिष्यवृत्ती दिली गेली. 'धग' कादंबरीचे सर्वत्र कौतुक झाल्यानंतर त्याचवेळी सत्काराच्या शाली त्यांच्या खांद्यावर पाहिजे होत्या. पण शेवटच्या वेळी झालेला सत्कार. तसेच जीवनाच्या उत्तरार्धात 'इर्विन' सारख्या खाजगी दवाखान्यात जनरल वार्डमध्ये अक्षरश: मरणप्राय यातना भोगत असताना स्थानिक लोकप्रतिनिधींचे झालेले दुर्लक्ष इत्यादी घटना प्रसंगातून शेळक्यांच्या वाट्याला आलेले उपेक्षितपण दुर्दैवी स्वरूपाचे आहेच, शिवाय त्यांच्या साहित्यालाही उपेक्षितच रहावे लागले.

'शिळान' १९५८ या कथासंग्रहाला ज्यावेळी राज्य शासनाचे पारितोषिक मिळाले त्याचवेळी 'मले-तुले' हे साहित्य होते काय ? अशी त्यांच्या साहित्याची बोळवण झाली. त्याच कोल्हापूर-सांगलीकडील ग्रामीण लेखक 'पावणं व्होत नव्होत', कोकणातील 'माका तुका' लिहितात ते साहित्य होऊ शकते. पण 'मले-तुले' हे साहित्य का होऊ शकत नाही ? लेखन ही एक अधुरी विद्या आहे. काय लिहावं काय लिहू नये ज्याला कळते तोच खरा लेखक असतो. याची पूर्ण जाणीव शेळक्यांच्या संवेदनशील आणि सर्जनशील साहित्यिक मनाला होतीच. परंतु पूर्वीचे शेळके राहिले नाहीत ! बाजारू लेखक ! लैंगिक, रंजनप्रधान कादंबरीचे लेखन करणारा लेखक असे म्हणून त्यांच्या साहित्याची दुर्दैवी स्वरूपाची बोळवण केली. त्यांच्या साहित्यकृतीला अयोग्य असणारे आरोप केले. अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्याबाबत जे झाले तेच शेळके यांचेही बाबतीत झाले. पण मराठी साहित्यात प्रारंभी गंभीर रूप धारण करणाऱ्या लेखकांची लेखणी वास्तवतेपासून शबलीत का होते ? मराठीत याची कारणमीमांसा होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी साहित्यिकांनी, समीक्षकांनी आपला पूर्वग्रह दूषितदृष्टिकोन दूर ठेवून, पूर्ववत भूमिका बदलून समीक्षकांची चिकित्सक वृत्ती धारण केली पाहिजे. तरच उद्धव शेळके, अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्याला योग्य न्याय मिळू शकेल.

★☆★☆

चारोळी

चाफा नी मोगरा तुला
फार फार आवडायचा
तुझ्या विरहाने
तो देखील कोमेजून जायचा

माणदेशी मोठा माणूस : व्यंकटेश माडगूळकर

कु. वर्षा सूर्यवंशी - बी. ए. भाग-२

विसाव्या शतकातील 'व्यंकटेश माडगूळकर' हा एक आधुनिक चमत्कार होता. मराठी साहित्यविश्वातील एक दिग्गज ग्रामीण साहित्यिक आणि अजोड प्रतिभेचे पंख लाभलेला, साहित्यातून माणदेशी खानदानी जपणारा एक प्रतिभावंत साहित्यिक होताच. शिवाय स्वत:लाच स्वत:च्या लेखणीतून घडविणारा एक साहित्यिक चमत्कारही होता. लेखकाचा प्रकृतिधर्म, जीवनानुभवाचा आशय आणि अभिव्यक्तींच्या पातळीवरील अपूर्व संयोग माडगूळकर सारख्या क्वचितच लेखकांच्या साहित्यातून पहावयास मिळतो. माडगूळकरांच्या ठायी उपजत अशी अभिजात साहित्यसमज होती. त्या आधारे मानवासह समग्र प्रकृतीच्या रूपाच्या विविधरंगी आविष्काराने मराठी साहित्याला समृद्ध केले. मराठी साहित्यामध्ये एक नवेच शाश्वत निर्माण केले. स्वत:ची एक चिरस्थायी मुद्रा उमटविली.

व्यंकटेश माडगूळकरांचा जन्म बोर-बाभळीच्या माणदेशातील 'माडगूळ' या गावी झाला. घरची परिस्थिती बेताचीच. मोठा भाऊ गजानन धूळधपाटीवर लिहिण्यास शिकलेला. मात्र धाकट्या व्यंकटेशला त्यांनी शाळेत जाऊन सरस्वती पूजन करण्यास शिकविले. अशा दुष्काळी माणदेशात कुटुंबाला जगण्यासाठी कराव्या लागणाऱ्या भटकंतीमुळे व्यंकटेश माडगूळकरांच्या शालेय शिक्षणाची आबाळ होत होती. शाळा बुडवायची आणि दिवसभर बालमित्रांसोबत रानोमाळ भटकायचे, झाडा झुडपांवरचा रानमेवा खायचा. खेकडी, सशाच्या छोट्या शिकारी करायच्या असा त्यांचा नित्यक्रम झाला होता. तथापि पुढे इंग्रजी सहावीपर्यंतच त्यांचा शाळेशी संबंध आला.

बालपणापासूनच शिकारीच्या नादाने माडगूळकरांचा माणदेशी झाडा-झुडपांशी अद्भूत कीटकसृष्टीशी, वन्य प्राण्यांशी, ऊन-पावसाशी परिचय झाला. कोरडवाहू माणदेशात जगण्यासाठी झगडणाऱ्या आणि त्या झगड्यात हरणाऱ्या माणसांचे दर्शन झाले. त्यातून माणसाची भूक आणि त्याची विजीगिषी व्यक्तिमत्त्वाच्या जडणघडणीला कसा रंग, रूप, आकार देते याचीही त्यांना जाणीव झाली. तेव्हाच माणदेशी माणूस आणि निसर्ग यांच्यातील अतूट नात्याचे हे संबंध आपल्या साहित्य निर्मितीचे केंद्र आहे या आंतरिक ऊर्मीतूनच व्यंकटेश माडगूळकरांच्या मधील प्रतिभावंत साहित्यिक जागृत झाला.

माडगूळकरांचा साहित्यिक प्रवास हा कथा लेखनाने झाला. माणदेशी माणूस आणि निसर्ग यांच्यातील उत्कट नातेसंबंधाच्या जीवनानुभवातून त्यांची लेखणी सरसावली. ती माणदेशी रूक्ष व वैराण निसर्गाशी झुंज देत जगणारी, निरनिराळ्या जाती जमातीतील वेगवेगळ्या वृत्ती-प्रवृत्तींची माणसे माडगूळकरांच्या एकजीव रसायनातून 'माणदेशी माणसं' कथासंग्रहातून साकार झाली. त्यानंतर माणदेशी दुष्काळ, सुख-दु:खाने रंजलेला-गांजलेला माणदेशी माणूस, 'वारी', 'गावाकडच्या गोष्टी', 'हस्ताचा पाऊस', 'उंबरठा', 'काळी आई' इत्यादि कथासंग्रहातून अस्सल माणदेशी माणूस उभा केला. माणदेशी जीवनातील विविध रंग व विविध ढंग तिने कलात्मकतेने टिपून घेतले आहेत. सहज, सुंदर भाषाशैलीमुळे कथेला विलक्षण जिवंतपणा लाभला. कथानकाला कथेचा घाट प्राप्त करून दिला. समाजातील वेगवेगळ्या वृत्ती-प्रवृत्तींच्या वास्तव आणि उठावदार

व्यक्तिरेखा निर्माण केल्या. कथेच्या केवळ अंतरंगातच नव्हे, तर बाह्यरंगामध्येही परिवर्तन घडवून आणले. त्यामुळे ''अंतरीच्या उमाळ्यानी चिंब होऊन शब्दरूप झालेली माणसे मराठी कथाविश्वाला माडगूळकरांनी अमोल लेणं म्हणून बहाल केली आहेत'' असे माडगूळकरांच्या प्रतिभेचे सामर्थ्य उलगडून दाखविणारे उद्‌गार प्रा. चंद्रकुमार नलगे यांनी काढले आहेत.

नवकथा घडविणाऱ्या बिनीच्या कथाकारांत स्थान मिळविल्यानंतर व्यापक अनुभवाच्या आविष्कारासाठी माडगूळकर कादंबरी लेखनाकडे वळले आणि १९५० मध्ये 'पुढचं पाऊल' ही पहिली कादंबरी 'किसना' या दलित कलावंताच्या कथावर्णनाने साकारली. तर १९५५ च्या बनगरवाडीने मराठी कादंबरीच्या इतिहासामध्ये प्रादेशिक कादंबरीचा नवा मानदंड निर्माण केला. मराठी कादंबरीत सर्वप्रथम निसर्गाश्रित जीवन जगणाऱ्या मानवसमूहाचे चित्रण घडून आले. या कादंबरीच्या स्वयंपूर्णतेबाबत डॉ. रविंद्र ठाकूर म्हणतात, ''बनगरवाडीचे स्वयंभूपण एवढे अबाधित होते की, तिच्यावर कोणत्याही अनुकरणाचा ठपका ठेवणे अन्यायकारक होते.'' एवढं स्वतंत्रपण बनगरवाडीला लाभले होते. एकंदरीत मराठी कादंबरी इतिहासामध्ये बनगरवाडी अनेक दृष्टीने मैलाचा दगड ठरली. तिच्या अस्सल आणि ऐतिहासिक कलात्मकतेने पुढे 'पाचोळा', 'गोतावळा' सारख्या कादंबऱ्या निर्माण झाल्या. तर जीवनानुभवाचा आविष्कार 'वावटळ', 'करूणाष्टक', 'कोवळे दिवस' या आत्मचरित्रात्मक कादंबऱ्यांद्वारे घडविला आहे. पण माणसाच्या सत्तांतराची कथा सांगणारी, आणि साहित्य अकादमीचा पुरस्कार मिळवणारी 'सत्तांतर' ही कादंबरी भारतातील प्रमुख बावीस भाषेत भाषांतर होण्याचा बहुमानप्राप्त ठरली. तर बनगरवाडी डैनिश, फ्रेंच, जर्मन इ. भाषांबरोबर इंग्रजीत 'व्हिलेज हॅड नो वॉल्स' नावाने लोकप्रिय झाली.

निसर्गाच्या सान्निध्यात आणि ग्रामीण जीवनाच्या विद्यापीठात शिकलेल्या व्यंकटेश माडगूळकर यांनी पुणे, पणजी, मुंबई आकाशवाणीबरोबर वृत्तपत्रातील वाङ्‌मयीन लेखनाला गुणवत्ता प्राप्त करून दिली. शहरामध्ये राहूनही त्यांनी 'तू वेडा कुंभार, 'सती', 'पती गेले ग काठेवाडी', 'मुक्काम पोष्ट ढेपेवाडी' इत्यादि ग्रामीण नाट्यलेखन केले. 'संत नामदेव' चित्रपटाचे कथानक लिहिले.

पूर्वायुष्यात रस्त्यावरील मैलाचे दगड, हॉटेलच्या पाट्या रंगवीत माडगूळकर फिरले. ऐन तारूण्यात मेंढपाळीचा व्यवसाय केला. त्यावेळी माणूस आणि निसर्ग यांच्या आंतरिक नात्याचा जो एक संस्कार त्यांच्या संवेदनशील अबोध मनावर झाला त्या आंतरिक व्यासंगातून ग्रामीण साहित्याचा एक ओजस्वी आविष्कार त्यांच्या कलाकृतीतून साकार झाला. सहज सुंदर भाषाशैलीमुळे त्यांच्या समग्र साहित्याला कलात्मक आणि गुणात्मक उंची प्राप्त झाली. त्यामुळेच त्यांच्या कथेला केवळ गोष्ट किंवा हकीकत असे स्वरूप न राहता तिला माडगूळकरांनी कलात्मक घाट प्राप्त करून दिला.

साहित्यात व्यंकटेश माडगूळकर यांनी पशु, पक्षी, झाडे, माणसे या साऱ्यांचे सूक्ष्म चित्रण मोठ्या आत्मीयतेने केले आहे. तेवढे अन्य कोणत्याही लेखकाच्या साहित्यकृतीतून दिसून येत नाही. शिवाय दलित आणि ग्रामीण साहित्य चळवळींच्या मूळ प्रेरणांपैकी व्यंकटेश माडगूळकरांचे साहित्य ही एक मूलभूत प्रेरणा ठरली. कोणतीही दृश्य चळवळ उभी न करता त्यांच्या साहित्याने मूलगामी चळवळ निर्माण केली. त्यामुळे त्यांचे साहित्य अभ्यासकांना आजही आवाहनात्मक ठरत आहे. मानवी मनाला स्पर्श करत आहे. त्यामुळे व्यंकटेश माडगूळकरांनी 'अनेक क्षेत्रात पारंगतता प्राप्त करून दाखविली की, प्रज्ञावंतांनाही त्याचा हेवा वाटावा'' असे गौरवपूर्ण उद्‌गार म. द. हातकणंगलेकर यांनी काढले आहेत. असा हा प्रगल्भ प्रतिभाशक्ती लाभलेला, मराठी साहित्याला समृद्ध करणारा प्रतिभावंत माणदेशी साहित्यिक माणदेशी मातीतून उबवून मेघापर्यंत पोहोचलेला अलौकिक चमत्कारच होता.

★☆★☆

अस्तित्व

कु. प्राजक्ता कणबर्गी - १२ वी आर्टस्

डिसेंबरची एक पहाट. अजूनही सर्वत्र विरळ अंधार पसरलेला होता. हवेत अंग गोठविणारी थंडी 'मी' म्हणत होती. पूर्वेला सूर्यनारायणाने हजेरी लावायला तसा अजून बराच अवधी होता. वाडकरांची चाळ अजूनही निद्रेच्या अधीन होती. नीरव शांतता दाटलेली. त्या नीरव शांततेत घुमत होते ते फक्त माईच्या अभंगाचे बोल. तुकारामांची पदे त्या मन लावून गात होत्या. आवाज एवढा चांगला नसूनही त्यात उत्कट भावांची झाक मात्र जाणवण्यासारखी होती. देवासमोर हात जोडून, अर्धमिटल्या डोळ्यांनी मन लावून त्या सावळ्या विठाईमाऊलीचे स्तवन करत होत्या. माईंचे ते देवापुढे नतमस्तक होऊन बसणे त्यांच्या मनातील उत्कट भक्तीचे अस्तित्व दर्शवित होते.

प्रभूस्तवन संपले. माईंनी मनोभावे विठ्ठलाला प्रणाम केला. बाहेरचा अंधार हळूहळू निवळू लागला होता. पूर्वेला दूर क्षितिजावर दिनकराचे लाल भडक बिंब हळूहळू वर येऊ लागले. सूर्याची किरणे जमिनीला स्पर्श करू लागली; तशी वाडकरांच्या त्या चाळीलाही जाग येऊ लागली. कुठे बारीक कुजबूज, तर कुठे पाणी तापविण्यासाठी पेटवलेल्या परंतु नीट न पेटणाऱ्या स्टोव्हचा फुरफुर आवाज ऐकू येऊ लागला. चाळीच्या गॅलरीत अडकविलेल्या डालड्याच्या डब्यातल्या तुळशीपत्रांवर दवबिंदूंनी हजेरी लावली होती. माई तुळशीमातेची मनोभावे पूजा करण्यात गढल्या होत्या. तोपर्यंत खाली सार्वजनिक नळावर चाळीतल्या आयाबायांची धावपळ चालू झाली. एकच नळ, त्याच्या पाण्याची छोटी धार; आणि त्यासाठी बायकांचे उडणारे खटके पाहून माई नकळतच हसल्या. 'हे असंच चालायचं' म्हणून खोलीत गेल्या.

अजूनही नलू आणि मुकुंदा झोपूनच होते. सकाळच्या कोवळ्या किरणांचा खिडकीतून येणारा नाजूक कवडसा दोघांच्या निद्रिस्त चेहऱ्यांवर सांडला होता. त्या किरणात न्हाऊन निघालेले नलू आणि मुकुंदा खूपच मोहक वाटत होते. माई काही वेळ स्तब्ध होऊन त्यांच्याकडे पहात होत्या. पण लगेच त्या भानावर आल्या. अंग दुमडून झोपलेल्या नलूच्या लांबसडक मोकळ्या सोडलेल्या केसातून हात फिरवत त्यांनी तिला हाक मारली, ''नलू, अगं ए नलू, ऊठ बाळ लवकर.'' तशी नलूला जाग आली. डोळे किलकिले करत तिने माईकडे पाहिले. आणि पुन्हा ती माईंच्या कुशीत शिरली. ''नलू, अगं असं काय करतेस ! ऊठ पाहू. खूप कामं बाकी आहेत, ऊठ लवकर''. तशी नलू उठली. आळोखे-पिळोखे देत म्हणाली, ''कायं गं माई, किती छान झोप लागली होती.'' एवढं बोलून ती उठली. तोंड धुवून पाणी भरायला गेली. इकडे माई सकाळच्या स्वयंपाकाला लागल्या. ''मुकुंदा उठला की पहिला चहा मागतो'' असं म्हणतच माईंनी चहाचं आधण स्टोव्हवर चढवलं. सकाळचा स्वयंपाक, नलूचा डबा हे सारं माई करायच्या. इतर कामं उरकून नलू ऑफिसला जायची. नलूच्या डब्यासाठी सकाळी जेवणाची गडबड करावी लागे. माई पदर खोचून कामाला लागल्या.

दुपारचा एक-दोनचा सुमार असावा. माई घरातली कामं आवरून निवांत वामकुक्षी घेत होत्या. माणसांची वर्दळ, गडबड अगदी कमी झाल्यामुळे एकदम शांत शांत वाटत होतं. इतक्यात चव्हाणांच्या दिलीपने हाक मारली, ''माई, माई''. हाकेसरशी माई जाग्या झाल्या.

''माई, मुकुंदा कुठं आहे ?''

''अरे, आज कुठल्याश्या ऑफिसमध्ये त्याची मुलाखत

आहे. तिथेच गेलाय तो. त्यानं त्या ऑफिसमध्ये नोकरीसाठी अर्ज दिला होता.''

''माई, मुकुंदा हुशार आहे. त्याला लवकर एखादी चांगली नोकरी मिळाली म्हणजे आपली मौजमजा.''

''तुझ्या तोंडात साखर पडो, देव करो आणि असंच घडो.''

''बरंय माई, तो आला की कट्ट्यावर पाठवून द्या.'' दिलीप निघून गेला. माई पुन्हा चटईवर आडव्या झाल्या. पण आता काही केल्या त्यांचा डोळा लागेना. राहून राहून त्यांना सारखे दिलीपचे शब्द आठवू लागले... खरंच, त्याला लवकर एखादी छानशी नोकरी मिळू दे. माईंनी मनातल्या मनात विठ्ठलाला नवस बोलला, 'पांडुरंगा, माझ्या मुकुंदाला चांगली नोकरी लागू दे. मी तुला एकवीस नारळ वाहीन.'

नोकरी मिळविण्यासाठी मुकुंदाची चाललेली धडपड पाहून माई कासावीस होऊन जात. आज मुकुंदाला ग्रॅज्युएट होऊन तीन वर्षे होत आली. बी. कॉम. फर्स्ट क्लासमध्ये पास होऊनही त्याला कुठेच थारा मिळत नव्हता. नोकरीसाठी तो रोज वणवण हिंडत होता. घामाच्या धारा वहावत होता. पण नियतीच्या मनात कायं होते कोणास ठाऊक. प्रत्येक संधी आशा दाखवून मुकुंदाला झुलवत ठेवायची आणि एकेदिवशी वाकुल्या दाखवत निसटून जायची. आता तर हे नेहमीचेच झाले होते. प्रत्येकवेळी मुकुंदा उत्साहाने, आत्मविश्वासाने इंटरव्ह्यूसाठी जायचा. पण पदरी निराशाच यायची. सर्टिफिकेटस्, डिग्री आता काही कामाचे राहिले नव्हते. कामाचा फक्त पैसा; बोलतो तो पैसा अन् चालतो तो पैसा. सगळीकडे पैशाचा वशिला. त्यामुळे मुकुंदा दरवेळी खचत जात होता. दरवेळी तो स्वत:च्या मनाला एकच प्रश्न विचारायचा, ''किती दिवस असंच बेकार रहायचं ? किती दिवस नलूताईच्या पैशावर चालायचं ? तिचं कधी ना कधी लग्न होणार, ती जाणार. मला काहीतरी केलं पाहिजे... काहीतरी केलं पाहिजे.'' ही तळमळ त्याच्या मनात सतत उफाळून यायची. माई त्याची होणारी कुचंबणा ओळखून होत्या. पण त्याला आशा दाखविण्यापलीकडे त्या काहीच करू शकत नव्हत्या.

चार वाजेपर्यंत मुकुंदा घरी परतला. त्याचे पाय थकले होते. चेहरा उदास दिसत होता. आल्या आल्या तो खुर्चीत बसला. माई त्याच्यासाठी पाणी घेऊन आल्या. पण त्यानं ते घेतलं नाही. माई तिथेच त्याच्याजवळ बसल्या. त्याच्या विस्कटलेल्या केसांवरून हात फिरवत त्यांनी विचारलं, ''मुकुंदा, काय झालं ?''

मुकुंदाने मानेनेच नकार दिला. ''जे नेहमी होतं, तेचं झालं.'' हे ऐकल्यावर काही वेळ माई शांत राहिल्या. पण मुकुंदाला शांतपणा खपला नाही. तो शरीरातील मरगळ झटकल्यासारखा उठला. ''माई, मला जेवायला वाढतेस ना ? भूक लागली आहे.''

माई काही न बोलता उठल्या. त्यांनी मुकुंदाचे ताट वाढून आणले. मुकुंद हळूहळू एकेक घास तोंडात घालत होता. मध्येच माई म्हणाल्या, ''मुकुंदा...''

मुकुंदाने माईंकडे फक्त पाहिले आणि पुन्हा मान खाली घालून तो जेवू लागला.

''मुकुंदा, आपल्या नलूनं स्वत:चं लग्न ठरवून ठेवलंय.''

मुकुंदाचा हात जागच्या जागी थांबला. त्याने पुन्हा एकवार माईंकडे पाहिले. पुन्हा मान खाली घालून तो ताटातल्या भाताशी चाळा करू लागला.

''नलूच्या ऑफिसमध्ये आहे म्हणे. विनायक कदम''

''हं...''

''विनायकच्या घरच्या लोकांनी त्यांच्या लग्नाला परवानगी दिली आहे म्हणे.''

''मग ?''

''मला वाटतं, आता नलूचं लग्न करून दिलं पाहिजे.''

''....''

''त्याच्यासाठी पैशाची व्यवस्था''

''प्रयत्न चालू आहेत.''

जेवण उरकून तो चाळीतल्या त्यांच्या फेमस कट्ट्यावर मित्रांकडे गेला. चव्हाणांचा दिलीप, कुलकर्ण्यांचा मधू, खानचाचांचा मुन्ना, देसाईंचा सुनील सगळी मित्रमंडळी तिथे जमली होती. मुकुंदाला पाहताच दिलीप म्हणाला, ''काय मुकुंदा, लागली काय वर्णी ?''

मुकुंदा, ''नाही''.

मधू, ''अरे, व्हॉट इज प्रॉब्लेम ? तुझा चेहरा एवढा का पडलायं ?''

मुकुंदा ''नलूताईचं लग्न ठरलंय. तिच्या लग्नासाठी पैशाची तजवीज करायला पाहिजे. पण मधू कुठून आणू रे पैसा ? अजून नोकरी नाही.''

मुन्ना, ''देख मुकुंदा, मैने तुझे बोला था ना, तू एक बार मेरे साथ आके तो देख. आज तेरा पैसे का प्रॉब्लेम युँ निपट जाएगा ! येतोस काय ?''

मुकुंदा मुन्नाचं बोलणं ऐकून सुन्न झाला. मुन्ना असाच बेकार फिरत होता. त्याला कोणत्यातरी दादाने आपल्या हाताशी धरलं आणि आज चाळीच्या समोरंच मुन्नाचं स्वत:चं एक छोटंस घर तयार झालं होतं. मुन्नासुद्धा बेकारीच्या आगीत जळाला होता. तो मुकुंदाला कित्येकदा म्हणायचा, ''देख मुकुंदा, जी माझी आधी कंडिशन होती, ती आज तुझी आहे. अरे, मला दादाचा आधार मिळाला. आणि बघ काय नाही आहे आज माझ्याकडे ? स्वत:चं घर, गाडी, पैसा सगळं मिळालं मला. माझं ऐक मुकुंदा, अरे कितना दिन तू ऐसाही सडता रहेगा इस दलदल में ? अरे पैसा है तो सब कुछ है. तू आम्हाला जॉईन हो. छोट्या छोट्या कामांसाठीही मोठी रक्कम मिळते.''

पण मुकुंदा आजपर्यंत मुन्नाच्या या विचारांशी सहमत नव्हता. कारण फक्त माईंचे संस्कार. त्यामुळेच तो आजपर्यंत याबाबत विचार करायला धजावत नव्हता.

पण आजची स्थिती वेगळी होती. मुकुंदाला पैशाची फार गरज होती. परिस्थितीपुढे तो हताश झाला. आज त्याला मुन्नाचे मत सतत विचार करायला लावत होते. ''पैसा हवाय मला. घराची जबाबदारी आहे माझ्यावर. भावाच्या नात्याने ताईचं लग्न लावून देणं माझं कर्तव्यच आहे. पण यासाठी हातात पैसा हवा. मग तो कसाही का मिळेना, पण माई, माईच्या शिकवणुकीमुळे मी हे सगळं करू शकेन ? जर माईला कळलं तर तिला काय वाटेल ? पण सध्याच्या परिस्थितीत माझ्याकडे दुसरा पर्यायच काय आहे ? मला पैसा हवाय... मला पैसा हवाय.''

तो एकदम अस्वस्थ झाला. मित्रांच्या घोळक्यातून उठून घरी गेला. रात्री बराच वेळ तो हाच विचार करत जागा होता. त्याच्या मनाची नुसती घालमेल होत होती. तो बराच वेळ तसाच जागा होता.

पूर्व क्षितिजावर सूर्य उगवला. सवयीचा दिनक्रम चालू झाला. मुकुंदा जरा लवकरच उठला. आंघोळ करून त्याने कपडे चढवले. ''माई, मी जरा बाहेर जाऊन येतो गं.'' असं म्हणत तो बाहेर पडला.

पाय मुन्नाच्या घराचा रस्ता कापू लागले. मनात विचार अजूनही घोळत होते. जावं का मागे वळावं या संभ्रमात तो अजूनही झुरत होता. पण तरीही पुन्हा निश्चय करून तो वाट कापू लागला.

''मुन्ना'' दारातच घुटमळत मुकुंदाने हाक मारली.

''अरे, मुकुंदा ये. मेरे इस गरीबखाने में कैसे आना हुआ मियाँ ?''

मुकुंदा हळूवार पावलाने आत गेला. संकोचतच खुर्चीत बसला. ''मुन्ना, माझं तुझ्याकडे जरा काम...नाही म्हणजे...''

''अरे मुकुंदा, एवढा डरतोस कशाला ? काय काम आहे ते अगदी बिनधास्तपणे सांग.''

मुकुंदाला आणखी जरा अवघडल्यासारखे वाटू लागले. ''नाही म्हणजे... मुन्ना मला तुझ्या दादाला भेटायचंय''.

''दादाला तुला भेटायचंय !'' मुन्नाने डावी भुवयी उंचावत विचारलं. या प्रश्नाने मुकुंदाला जास्तच अवघडल्यासारखं

वाटू लागलं. तो चाचरतच म्हणाला, ''मुन्ना, माझी सध्या काय अवस्था आहे, तुला चांगलं माहीत आहे. मला पैशाची गरज आहे. काहीही करून मला पैसा मिळवायचायं. ताईचं लग्न करायचंय. म्हणून म्हटलं, मला तुझ्या दादाकडे घेऊन चल.''

''मी तुला हीच गोष्ट केव्हापासून सांगत होतो. पण खैर कोई बात नही. आज शाम को चार बजे आजा. आपण दादाकडे जाऊया.''

मुकुंदाने मुन्नाचा निरोप घेतला व तो घराकडे वळला.

संध्याकाळी मुन्ना मुकुंदाला घेऊन आपल्या कर्त्याकरवित्या दादाकडे आला. दादाचा आलिशान बंगला पाहून मुकुंदाचे डोळे दिपले. क्षणभर त्याने आपल्या हक्काच्या बंगल्याचे स्वप्न रंगवले. पण लगेच तो भानावर आला.

मुन्नाने दादाची आणि मुकुंदाची ओळख करून दिली. दादाने मुकुंदाची कुवत बघण्यासाठी लगेच त्याच्याकडे एक काम सोपवले. मुन्ना ते काम कसं करायचं ते समजावत होता. मुकुंदा स्तब्ध राहून ऐकत होता. पण त्याच्या डोक्यात काहीच शिरत नव्हते. तो आपल्याच तंद्रीत होता, ''मला हे जमेल ?'' मुन्नाने पुढे केलेली पिस्तूल घेताना त्याचे पूर्ण अंग घामाने डबडबले. हात विलक्षण थरथरले. पण मनाचा निश्चय करून या दलदलीत त्याने पाय घातला... पुन्हा वर न येण्यासाठी.

दिवसामागून दिवस सरत होते. महिन्यामागून महिने पळत होते. नलू लग्न होऊन सासरी गेली होती. माईसुद्धा मुकुंदा नोकरी करतो आहे या गैरसमजात निश्चिंत झाल्या होत्या. आणि मुकुंदा दादाची कामे करतच होता. मुन्नाच्या हाताखाली तयार होत होता. त्याला पूर्णपणे जाणीव होती, 'आपण जे करतो आहोत ते योग्य नाही. आपल्याला यातून बाहेर पडायचंय. पुन्हा नवीन आयुष्य उभारायचंय. पण आता तर हे जीवन सवयीचं बनलंय. यातून बाहेर पडायचा जितका मी जास्त प्रयत्न करतो, तेवढा मी यात जास्त अडकत चाललोय. मला, माझी अशी दिशाच राहिली नाही. माझ्या आयुष्याच्या दोऱ्या आता दादाच्या हातात आहेत. मी या कचाट्यात पुरता सापडलोय. कोण काढेल मला यातून बाहेर... कोण काढेल ?''

मुकुंदा वरून शांत दिसायचा पण त्याच्या मनात आग पेटली होती. त्या दाहात त्याचे तारुण्य होरपळून निघत होता. तो अस्वस्थपणे, तळमळत प्रत्येक दिवस पुढे ढकलत होतो. त्याचे आयुष्य त्याचे राहिलेच नव्हते. अर्थहीन नीरस जीवन तो जगत होता. रोजचाच दगाधोका, मारामारी, गुंडागर्दी या जाळ्यात तो घुसमटत होता. त्याच्या मनाचा कोंडमारा होत होता. पण दादाच्या हातची कळसूत्री बाहुली बनलेल्या मुकुंदाला सर्वकाही पहात राहण्याशिवाय पययिच नव्हता.

दिवस सरतच होते. असाच एक दिवस, मुकुंदा घरी नव्हता; माई दुपारच्या वेळेला तांदूळ नीट करत बसल्या होत्या. एवढ्यात दारावर कोणीतरी थाप मारली. माईंनी मान वर केली. त्यांना एकदम आश्चर्य वाटले. 'पोलिस आणि इथे ?'

''मुकुंद काळे इथेच राहतो का ?''

''हो, पण आपण...''

''मी, इन्स्पेक्टर शिंदे. मुकुंदाच्या नावाचे अटक वॉरंट घेऊन आलोय.''

''काय ?'' माईंचा स्वतःच्या कानावर विश्वास बसेना.

''होय. डॉ. शिरीष जाधवांच्या खुनाच्या आरोपाखाली त्याला अटक करायला आलोय.''

''खून...''

''होय. त्याने असे आणखी दोन खून केलेत. गेले चार महिने आम्ही त्याला शोधत होतो.''

''पण... पण तुमच्याकडे या गोष्टीचा पुरावा काय ?''

''आमच्याकडे सारे पुरावे आहेत. बरेच साक्षीदार आहेत. पोलिस रेकॉर्डमध्ये त्याची नोंद आहे.''

''साहेब, आता तो घरी नाही. जर तो खरंच गुन्हेगार आहे, तर मी स्वतः त्याला तुमच्या ताब्यात देईन.'' माईंचे

डोळे पाण्याने डबडबले होते. मान खाली घालून त्या अश्रू आवरण्याचा प्रयत्न करू लागल्या.

''ठीक आहे. पण आमचे काही लोक इथे लक्ष देऊन राहतील.''

इन्स्पेक्टर गेल्यावर माई अवसान गळाल्याप्रमाणे पटकन खाली कोलमडल्या. डोळ्यापुढे अंधार थईथई नाचू लागला. माईंचे सारे मनोधैर्य खचले. त्यांना असे वाटू लागले जसे आपल्या मुकुंदाने आपल्या विश्वासाचा गळा आवळला आहे. त्यांना मेल्याहून मेल्यासारखे झाले. अन् कधी त्या मूर्च्छित झाल्या त्यांना कळलेच नाही.

जेव्हा त्या शुद्धीवर आल्या तेव्हा त्यांच्या शेजारी मुकुंदा हातात पाण्याचा ग्लास घेऊन बसला होता. डोळे किलकिले करून माईंनी इकडेतिकडे पाहिले, अन् मुकुंदा नजरेला पडला तशा त्या उठून बसल्या. त्याचा हात झिडकारून म्हणाल्या, ''मुकुंदा... मला हात लावायची पुन्हा हिम्मत करू नकोस.''

''माई, हे काय बोलतेस ? काय झालंय तुला ?''

''अरे माझी गोष्ट सोड... मुकुंदा, तुला काय झालंय ? माझे संस्कार कुठे कमी पडले ?''

''माई...''

''एक शब्द बोलू नकोस. तू कोण आहेत हे मला चांगलं कळलंय.'' माईंचा आवाज गहिंवरला. अंग थरथरू लागले. ''मुकुंदा... तू... तू माझ्या विश्वासाला तडा का दिलास रे ? का बोललास माझ्याशी खोटं ? मला सांगितलंस की मी एका मोठ्या कंपनीत चांगल्या पगाराची नोकरी करतो आहे. यावर मी विश्वास ठेवला. नारळ फोडून नवस पूर्ण केला. का ? कारण तुला नोकरी मिळाल्याचं समाधान वाटत होतं मला. पण आज सत्यता कळली. दुसऱ्यांच्या रक्ताने आपले हात माखून कोणता आनंद मिळाला तुला ? हे पाप करायला तुझे हात धजावलेच कसे ? हे सगळं करण्यापूर्वी तू तुझ्या आईचा, जिने तुला नऊ महिने पोटात ठेवून, अनेक जीवघेण्या कळा सोसून जन्म दिला त्या आईचा, तिच्या संस्कारांचा का विचार केला नाहीस ? का मुकुंदा... का ?'' माई हमसून हमसून रडू लागल्या.

मुकुंदाला माईकडे पाहवेना. शरमेने खालू झुकलेली मान त्याला ताठ करणे अवघड वाटू लागले. थरथरत्या आवाजाने त्याने माईंना साद घातली, ''माई... हे खरं आहे की माझे हात अपवित्र आहेत. माझ्या चारित्र्यावर दुसऱ्याच्या रक्ताचे डाग पडलेत. त्या लोकांच्या शापाने माझं भविष्य अंधारून गेलंय. पण मी तरी काय करू ? या दलदलीतून बाहेर पडायचा मी जसजसा प्रयत्न केला, तसतसा या घाणीत मी अधिकच गुरफटू लागलो. तुला ऐकायय मी असं का केलं ! माई, मी विना नोकरीचा, बी. कॉम. झालेला. सळसळत्या रक्ताचा पण सुशिक्षित बेकार तरूण म्हणून इकडे तिकडे कामासाठी वणवण भटकत होतो. त्यावेळी माझ्या कुवतीची, माझ्या शिक्षणाची अन् माझ्या बुद्धिची कोणी दखल घेतली ?... नाही. या जगात दखल फक्त त्याचीच घेतली जाते ज्याच्याजवळ पैसा असतो. त्यांच्या तोंडून पैसाच बोलत असतो. इथे फक्त पैशाचाच वशिला चालतो. आणि माझ्याकडे त्याच पैशाची कमी होती. माझ्या जीवाची काय तडफड होत होती ते फक्त मलाच माहीत. जेव्हा तू ताईच्या लग्नाचा विषय काढलास तेव्हा मला कळलं की, मला पैशाची किती गरज आहे. पैसा मिळवण्यासाठी नाइलाजानं मला या वाटेनं जावं लागलं. माई, जेव्हा पहिल्यांदा पिस्तूल हातात धरण्याची वेळ माझ्यावर आली ना, खरं सांगतो गं, तेव्हा माझ्या मनात फक्त तुझे विचार होते. पण माई, पोट फक्त भावनांवर भरत नसतं गं. माई... माई मला वाटलं होतं, त्या लोकांचं फक्त एकच काम करून आपण यातून बाहेर पडायचं. मी तसा प्रयत्नही केला. पण ते लोक मला जीवे मारण्याच्या धमक्या देऊ लागले. कारण मी त्यांच्या फार कामाचा माणूस होतो. माई, जर मी ते काम सोडलं असतं, तर तुझं काय ? माझ्यानंतर तू एकटीच पडली असतीस. आणि ते माझ्यासाठी असह्य झालं असतं. मला माहीत आहे माई, मी तुझा मुकुंदा नाही. खून करणारा मुकुंदा तुझा मुलगा कसा होऊ शकेल ? तुझा तो सरळ, सालस मुकुंदा कधीच मेला, कधीच मरून गेला ! माई... आता तू देशील ती शिक्षा

भोगायला मी तयार आहे. माई... माई..."

मुकुंदाच्या डोळ्यातून अश्रू झरझर वाहू लागले. माईंनी मान वर केली. मनाशी पक्का निश्चय करून त्या म्हणाल्या, "मुकुंदा, तू स्वत:ला पोलिसांच्या स्वाधीन कर. मिळेल ती शिक्षा भोगायला तयार हो."

"माई, मी तुझ्यासाठी, तुझ्या प्रेमापोटी तुझे सारे निर्णय मान्य करतो."

अखेर मुकुंदाने स्वत:ला पोलिसांच्या हवाली केले. त्याच्यावर केस चालवली गेली. तीन खून करणाऱ्या मुकुंदाला कोर्टाने फाशीची शिक्षा सुनावली. कामकाज संपले. माई खाली मान घालून चालू लागल्या. आपोआप त्यांचे पाय समुद्र किनाऱ्याकडे वळले. मावळतीची वेळ जवळ येऊ लागली होती. आकाशात नाजूक अंधार दाटू लागला होता. सूर्याचे लालभडक प्रतिबिंब त्या पाण्यावर सांडले होते. सारा समुद्र माईंना रक्ताप्रमाणे लाल भासत होता. सूर्य पाण्यावर टेकला होता. हळूहळू त्याचे अस्तित्व पाण्यात विरघळू लागले. सूर्यात माईंना मुकुंदा दिसू लागला. मन सैरभैर झाले. 'मुकुंदाचे सुद्धा हेच वास्तव का ? एवढेच अस्तित्व का ? उगवणाऱ्या सूर्याला अस्त हा असतोच. पण माझ्या सूर्याचा अस्त इतक्यात का ?' माईंचे नयन अश्रूंनी भरले. चौपाटीवरच्या कुठल्यातरी रेडिओतून गाण्याचे आर्त शब्द उमटू लागले, 'डोळ्यात सांज वेळी आणू नकोस पाणी !' समोरच्या सूर्याचे अस्तित्व पाण्यात हळूहळू बुडू लागले. माईंच्या अश्रूत सूर्य विरघळू लागला... पुन्हा कधीही न उगवण्यासाठी !

★☆★☆

चारोळी

जीवन किती सुंदर आहे
अनुभव तुला सांगत जाईल
प्रयत्न करायला विसरु नकोस
मार्ग तुला सापडत जाईल.

बोधकथा

एका दरिद्री मजुराला रस्त्यावर खोदकाम करत असता एक सुंदर शिल्प सापडले. घडीव दगडात कोरलेली ती सुंदर मूती ! पण त्या मूर्तीचे त्या दरिद्री मजुराला काय विशेष वाटणार ! तो मजूर ती मूर्ती विकण्यासाठी गावातील एका मनुष्याकडे गेला. त्या मनुष्याचे नाव होते सहदेव. सहदेवाला प्राचीन वस्तू, मूर्ती जमविण्याचा खूप छंद होता. त्याची आर्थिक स्थितीही उत्तम होती. त्याच्याकडून काही रक्कम घेऊन त्याला ती मूर्ती देऊन टाकली. घरी परतताना तो मजूर विचार करत होता, बरीच वर्षे मूर्ती जमीनीत पडली होती. त्याचे एवढे पैसे सहदवाने मला दिले वेडाच दिसतो. तिकडे सहदेवाने मूर्ती स्वच्छ केली. रामदेवराय यादवांच्या काळातील ती मूर्ती होती. तिची किंमत लाखाच्या घरात होती. सहदेव मनाशी म्हणाला या वेड्याने काही लाखांची दुर्मिळ मूर्ती मला कवडीमोल किंमतीत दिली, मूर्ख लेकाचा !

तात्पर्य : पृथ्वीतलावरील प्रत्येक मनुष्याच्या दृष्टीने प्रत्येक वस्तुला भिन्न महत्त्व असते. जीवनमूल्याची किंमतही परिस्थितीनुसार व व्यक्तीच्या दृष्टीकोनानुसार बदलते.

चिंतन

तुम्ही धीट बना, शक्तीसंपन्न बना. तुम्ही सगळी जबाबदारी स्वत:च्या शिरावर घ्या. आणि लक्षात ठेवा की, तुम्हीच तुमच्या भाग्याचे निमर्ति आहात. तुम्हाला हवे असलेले सर्व सहाय्य व सर्व बल तुमच्यामध्ये आहे. म्हणून तुमचे भविष्य तुम्हीच घडवायचे आहे. भवितव्य घडविण्यासाठी जर कोणाकडून मदतीची अपेक्षा करीत असाल तर ती न करता स्वकर्तृत्वाने स्वत:चे भविष्य घडवा.

वपु आणि वपुच

कु. भक्ती कुलकर्णी – बी. ए. भाग १

काही लेखक अद्याक्षरांवरून ओळखले जातात. वपुंनीही आपल्या नावाची अद्याक्षरे घेऊन 'झपुर्झा'च्या तालावर 'वपुर्झा' किंवा 'अपूर्वाई' सारखं 'वपुर्झाई' अशा वेगवेगळ्या वाटणाऱ्या शब्दांनी वेगळेपण जपण्याचा प्रयत्न केला. वपु हे मुख्यत: कथाकार होते. त्यांचं लेखनही कथाकथनच्या अंगाने जाणारे होते. त्याआधी मराठी साहित्यात व्यंकटेश माडगूळकर, शंकर पाटील किंवा द. मा. मिरासदारांच्या कथाकथनाचा रसिकांना परिचय झालेला होता. हे तीनही कलाकार मूळातच विनोदी कथाकार होते आणि ग्रामीण भागातील वास्तव्य असल्याने तिथली वातावरण निर्मिती करून लोकांना खिळवून ठेवण्याचं तंत्र त्यांना आत्मसात होतं, या पार्श्वभूमीवर वपुंचं कथाकथन वेगळं होतं. त्यांचं लेखन हे त्यांच्या नोकरीच्या निमित्ताने संपर्कात आलेल्या विविध व्यक्तींच्या व्यक्तिचित्रणावरून प्रामुख्याने तयार झालं होतं. वपु माणसातील विविध गुण अचूक हेरत. ते वास्तुस्थापत्य शास्त्राचे पदवीधर होते. पण स्वतंत्र व्यवसाय न करता त्यांनी मुंबई महानगरपालिकेत कारकुनाची नोकरी धरली. त्याठिकाणी त्यांना पट्टेवाल्यापासून राजकारणापर्यंत अनेक स्वभाववैशिष्ट्यांची माणसं जवळून पहायला मिळाली. त्याचंच चित्र लिखाणात उतरलं.

रोजच्या जीवनात सतत रूजणारी, जोमानं वाढणारी वपुंची कथा माणसांवर प्रेम करते आणि वाचकही त्या अलौकिक कथावर प्रेम करतात कारण कथा लिहिणारे वपु, उसळत्या उत्साहाने बहरलेले वपु, सौंदर्यसृष्टीचे असीम वरदान लाभलेले वपु आणि प्रत्यक्षातले माणूस म्हणून जगणारे वपु यांच्यात विलक्षण साम्य आहे.

वपुंनी नोकरदाराचं आयुष्य स्वीकारलं आणि त्याचं सहर्ष स्वागतही केलं. थोडथोडकी नाही, तर २७ वर्षे त्यांनी नोकरीत घालवली. पुढे त्यांनी स्वेच्छा निवृत्ती पत्करून कथाकथानकार आणि लेखक म्हणूनच आयुष्य व्यतीत करणं पसंत केले. वपुमधला लेखक आणि कथाकार घडला तो त्यांच्या नोकरीच्या काळातच. तऱ्हेतऱ्हेच्या माणसांचं जग वपुंनी आपल्यासमोर उभं केलं. माणसांचे असंख्य नमुने वपुंनी अनुभवले आणि त्याचं प्रत्ययकारी चित्रण केलं. एकच कारण सांगता येईल ते म्हणजे, वपुंची अजोड निरीक्षण क्षमता. माणूस आणि त्याचं जगणं या गोष्टीवर वपुंनी मनापासून प्रेम केलं आणि सामान्यातील सामान्य माणसाला नायकपद बहाल केलं. सामान्य माणूस अशा वर्गाचा प्रतिनिधी होता की, ज्यांच्याकडं सांगण्यासारखं काही नाही. कोणतीही उपाधी नाही आणि संसाराच्या रहाटगाड्यात तो अखंड बुडाला आहे. पण जगण्याचा प्रश्न त्याला भेडसावतो आहे. अनंत अडचणी सहन करूनही जगणारा वपुंच्या कथेतला हा नायक हा नायकमनाला भिडतो.

वपु कथाकथनाकडे वळले ते मात्र हौसेपोटीच. सुरवातीला घरगुती कार्यक्रमातून ते कथा रंगवू लागले. नंतर मात्र ही कला त्यांनी जाणीवपूर्वक आत्मसात केली. त्यांना ग्रामीण जीवनाचा अनुभव नव्हता. त्यामुळे त्यावर आधारित कथा रंगवणं शक्य नव्हतं. त्यांचं लहानपण पुण्यात, तर नोकरीनंतरचं आयुष्य मुंबईत गेलेलं. कथाकथनाच्या निमित्ताने ते जे काही हिंडले त्यातूनही त्यांच्या व्यक्ति-संग्रहात भर पडत गेली.

वपु शेवटपर्यंत मध्यमवर्गीय राहिले. सामान्यपण कधीच त्यांनी अमान्य केलं नाही. सामान्य माणसांची दु:खंही सामान्यच असतात. पण खरी असतात हे वपुंनी हेरलं होतं.

माणसामधली किंवा जीवनातली विसंगती शोधायची सवय त्यांना लागली होती. आपण जे आहोत त्यापेक्षा वेगळे दाखवण्याचा या सामान्य माणसाचा प्रयत्न असतो. नसलेली श्रीमंती, विद्वत्ता किंवा अनुभव आहेत असं ते थाटानं सांगतात, पण त्यातली विसंगती आणि अपेक्षाभंग यावरही वपुंनी बोट ठेवलं आहे. हा त्यांचा प्रयोग यशस्वी झाला. म्हणूनच वपुंच्या कथा सामान्य माणसाला भावल्या. सामान्य माणसाचं चित्र रेखाटताना फँटसीचाही वापर केला, जे 'नाही' ते 'आहे' असं कल्पून कथा रंगवायची, वाचकांना एकदा वेगळ्याच विश्वात घेऊन जायचं पण पुन्हा त्यांचे पाय जमिनीवर टेकवायचे - याची विलक्षण हातोटी वपुंना साधली होती. वास्तव आणि अद्भूतरम्यता यांची वपुंनी केलेली सांधेजोड अवर्णनीय आहे. 'तूच माझी वहिदा' ही कथा हे त्यांचं अतिशय चांगलं उदाहरण म्हणावं लागेल. वपुंचा विनोद मात्र खळाळता होता. अनपेक्षितपणाने येणारा तरीही जीवनातल्या भेदक सत्यावर आधारलेला होता. म्हणूनच तो शेवटपर्यंत प्रसन्न राहिला.

वपुंनी कादंबऱ्या लिहिल्या. विविध प्रकारचं लेखनही केलं. स्तंभलेखनही चालवले. त्यांनी मुंबई आकाशवाणीवर 'पुन्हा प्रपंच' सदरातून केलेलं लेखनही लोकप्रिय ठरलं. गप्पागोष्टीतून परामर्श काढणाऱ्या या सदरात वपुंच्या लेखनाची संवादशैली प्रभावी ठरली. वपुंची कथा ही ९० % संवादमयीच असते. त्यांचे व्यक्तीचित्र बोलण्यातून व्यक्त होते. वर्णनात्मक भाग कमी असतो त्यामुळे प्रसंगातल्या नाट्याला थेट हात घातला जातो. प्रस्तावना असतच नाही. पण अनपेक्षित येणारे धक्के वाचकाला शेवटपर्यंत गुंतवून ठेवतात. २५ मार्च २००१ रोजी वपुंनी वयाची सत्तरी पार केली. त्याआधी 'माझं माझ्यापाशी' लिहिताना त्यांना मृत्युबद्दल वाटत होते....

'Time is a Fourth Dimension' हे आईनस्टाईनचं गाजलेले भाष्य अगदी अलिकडच्या काळात समजलं. उपयोग नाही. खरं तर हेच विधान योग्य वयात समजायचे राहून गेलं. आता मी 'Past is a fifth Dimension असं म्हणतो. ज्या डायमेन्शनला शून्य किंमत आहे. ह्या शून्यामागं तुम्ही चकवा देऊन गेलेल्या आठवणींचे आकडे वाढवत न्याल, तेवढी या शून्याची किंमत वाढत जाणार. सुरेश भट यांच्या चार ओळी तेवढ्यासाठी पुरेशा आहेत.

"करू नका एवढ्यात चर्चा पराभवाची,
रणात आहेत अजून काही झुंजणारे
विझून माझी चिता युगे लोटली तरीही,
विझायचे राहिले निखारे अजून काही"

प्रत्येक पिढीत असे लेखक होत असतात. त्यांना प्रसिद्धीही मिळत असते. पण ती वर्षानुवर्षे टिकविण्यासाठी एक तपश्चर्या केली आणि जगाचा शांतपणे निरोप घेतला.

★☆★☆

चिंतन

* मानवी जीवनात सुख दुःखाचे रहाटगाडे अव्याहतपणे चालूच असते. केवळ सुख अथवा दुःख आपल्या वाट्यास येत नाही. दिवस येतो तशी रात्रही येते. सुखाबरोबर थोडेफार दुःख हे येणारच. सुखाची चव वाढविण्यासाठी तर थोडेसे दुःख हवेच असते. त्याने सुखाची चव तर वाढतेच, पण सुखाचे खरे मूल्यपण समजते.
* विनोद हा आजच्या युगातील माणसाच्या थकलेल्या मनाचा विरंगुळा आहे. विनोदही मानवाच्या दुःखाला बरे करणारी एक संजीवनी आहे. विनोदाने आपल्याला हसू येते व हसण्यामुळे मन प्रसन्न राहते. म्हणून विनोद ही धकाधकीच्या जीवनातील एक अत्यंत महत्त्वपूर्ण गरज आहे.

फुले - कर्मवीरांच्या वारसदार-
कै. सौ. कल्पनादेवी पाटील

कु. दर्शना आडे - बी. ए. भाग - ३

कै. सौ. कल्पनादेवी रंगराव पाटील ह्या कर्मवीर भाऊराव पाटील यांच्या मानसकन्या. यशस्वी शिक्षिका, आदर्श माता आणि सामाजिक कार्यकर्त्या म्हणून त्यांनी जो आदर्श घालून दिलेला आहे. तो महाराष्ट्रातील शहरी व ग्रामीण भागातील महिलांना दीपस्तंभाप्रमाणे मार्गदर्शक ठरावे असेच आहे.

एका सामान्य परिस्थितीमधील कुटुंबात बागणी ता. वाळवा येथे १५-७-१९२७ रोजी त्यांचा जन्म झाला. प्राथमिक शिक्षण बागणी गावातच पूर्ण केले. मनातून आपण शिक्षिका व्हायचे हे ठरवून टाकले. पण कसे जमावे ? शिक्षिका व्हायचे तर शिक्षिकेचे ट्रेनिंग घेतले पाहिजे आणि ते सातान्याशिवाय जवळपास कोठे नाही. तिथे जाऊन स्वखर्चाने हे ट्रेनिंग पूर्ण करण्याची कुटुंबाची आर्थिक कुवत नाही. अशा स्थितीत त्यांनी सातारा गाठले. कर्मवीर आण्णांना आपली ती इच्छा त्यांनी बोलून दाखविली. त्यांनी या बागणीच्या सामान्य मराठा कुटुंबातील मुलगी दत्तक घेतली आणि शिक्षणाची चिंता मिटवली. कर्मवीर भाऊराव पाटील हे महाराष्ट्रातील महामानव. हा पुरूषश्रेष्ठ महाराष्ट्रात झाला नसता तर हे लिहिण्यास ही लेखणी उचलली गेली नसती, तर सौ. पाटीलबाई शिक्षिका बनल्या नसत्या. कर्मवीरांनी ज्ञानाची गंगा सामान्यांच्या घरापर्यंत नेली. केवळ शिक्षण देऊन इतिकर्तव्यता मानली नाही. कर्मवीरांनी तर या शिक्षित कन्यांचे संसार मांडून देण्याची पित्याची भूमिकाही पार पाडली. सौ. पाटीलबाईंच्याबाबत खऱ्या अर्थाने ते वडील बनले. विवाह तर ठरविलाच पण विवाहातील कन्यादानही केले, ते कर्मवीर आण्णांनी.

सौ. पाटीलबाईंचा विवाह त्याकाळी गाजला. सौ. पाटीलबाई १९४६ साली सातारा येथे ट्रेनिंगला गेल्या. १९४६ ते १९४९ त्यांनी ट्रेनिंग पूर्ण केले. हा काळ देशाच्या स्वातंत्र्याच्या धामधुमीचा होता. ब्रिटीशांविरोधी प्रत्यक्ष लढ्याचे पर्व संपले होते. स्वातंत्र्य टप्प्यात आले होते. या चळवळीतील अनेक शिलेदार आण्णांच्या सहवासात आलेले. या चळवळ्या सेनापतींनी विरोध पत्करला. लग्नाला उभे राहिलेले हे क्रांतिकारक फक्त क्रांतीच करत नव्हते तर क्रांती जगत होते. आपल्या या चळवळ्या सेनापतींचे प्रपंच उभे करण्याचे काम कर्मवीर आण्णांनी केले. क्रांतिवीर वाय. सी. पाटील, क्रांतिवीर नागनाथ आण्णा, बॅ. पी. जी. पाटील आणि क्रांतिवीर भाई रंगरावदादा पाटील ही त्यांची काही उदाहरणे. सौ. पाटीलबाई (पूर्वाश्रमीच्या कुमारी वत्सला शिंदे) या रूपागुणाने चांगल्या मुलीचा विवाह कर्मवीर आण्णांनी क्रांतिवीर रंगरावदादा पाटील यांच्या संमतीने ठरविला आणि खरोखरच त्या मुलीचे कर्मवीर वडील बनले. एका खानदानी मराठा कुटुंबातील, ज्या कुटुंबाचा ऐतिहासिक आणि लौकिक वारसा असलेल्या, गडगंज संपत्ती व एकुलता एक मुलगा. एका पारड्यात मुलाला बसवून दुसऱ्या पारड्यात त्याच्या भारोभार पैसा मोजण्यासाठी चढाओढ कृष्णाकाठच्या वधुपित्यांनी लावलेली. त्यामुळे घरातून वडिलांचा विरोध. भाईंच्या लग्नात वडिलांच्या जागी उभे राहिलेले स्वामी रामानंद महाराज, कर्मवीर आण्णा आणि स्वामीजी यांनी पुढाकार घेऊन हा विवाह सोहळा १९४७ साली मार्च महिन्यात रंगपंचमीचे मुहूर्तावर पार पाडला.

सौ. पाटीलबाईंनी वैवाहिक जीवनात क्रांती करूनच पाऊल टाकले. माहेर धनसंपन्न नाही, तर सर्वार्थाने सासर संपन्न असून त्याचे दरवाजे आपणासाठी बंद. अशा स्थितीत संसाररथाची वाटचाल अत्यंत यशस्वी करणाऱ्या

सौ. पाटीलबाईंनी आपल्या जगण्याने आदर्श निर्माण केले. ट्रेनिंग चालू असतानाच १९४८ मध्ये कन्यारत्नाला जन्म दिला आणि तिचे संगोपन ट्रेनिंगच्या काळात कर्मवीर आण्णांनी हौसेने केले. तर या काळातील आर्थिक अडचणी डाव्या चळवळीतील अग्रणी सुप्रसिद्ध वकील श्री. व्ही. एन. पाटीलसाहेबांनी सोडविल्या. कारण क्रांतिवीर रंगरावदादा आजपर्यंत काँग्रेसमध्ये होते. सातारा जिल्हा काँग्रेसचे ते ऑफिस चिटणीस होते व पार्टी मानधन देत होती. मात्र याच दरम्यान त्यांनी काँग्रेस सोडले व शे. का. पक्षाची स्थापना केली. त्यामुळे आर्थिक तरतूद बंद झाली. पक्ष प्रचारासाठी भाईंच्या पायाला चक्रेजोडलेली. महाराष्ट्रभर आपल्या मुलुखमैदान वक्तृत्वाने शे. का. पक्षाच्या प्रचार करण्यात गुंतलेले. त्यामुळे मुलीचे संगोपन व प्रपंचाचा भार या मंडळींनी उचलला.

पुढे स्थिरस्थावर झाल्यावर ट्रेनिंग पूर्ण करून सौ. पाटीलबाईंची आष्टा ता. वाळवा येथे मुलींच्या शाळेत शिक्षिका म्हणून नेमणूक १९४९ साली झाली. त्यावेळी भाई जिल्हा स्कूल बोर्डाचे सदस्यही होते. तुटपुंज्या वेतनावर अत्यंत जिद्दीने संसाररथ ओढला. १९५३ मध्ये सौ. पाटील या शिगाव येथील मुलींच्या शाळेत बदलून आल्या. त्या आल्या तेव्हा इ. ३री पर्यंत असणाऱ्या या मुलींच्या शाळेत एकूण २५ मुली हजर होत्या. वर्गखोल्यांची गैरव्यवस्था, विशेषत: वरिष्ठ मराठा कुटुंबात मुलींच्या शिक्षणासंबंधी अनास्था, तर गरीब कुटुंबात मुलींना शिकण्यास पाठविणे अशक्य. मराठा कुटुंबातील स्त्री आणि ती शिक्षिका ही कल्पनाच या मराठा समाजाला त्याकाळी मानवणारी नव्हती. अशा प्रतिकूल परिस्थितीत मुलींना शिक्षणाची गोडी लावून पालकांची समजूत काढून मुलींना शाळेत दाखल करण्यास प्रवृत्त केले. मुलींची संख्या वाढू लागली आणि मुलींना वर्गखोल्यांची अडचण भासू लागली. या परिस्थितीवर मोठ्या धैर्याने, चिकाटीने वर्गखोल्या उपलब्ध करून त्यांची डागडुजी करणे, नवीन वर्गखोल्या बांधणे हे काम अत्यंत कौशल्याने सौ. पाटीलबाईंनी पार पाडले. प्रारंभी नाक मुरडणाऱ्यांच्यावर आपल्या कामाने त्यांनी प्रभाव पाडला आणि त्यांचे उत्तम सहकार्य मिळविले. आर्थिक मदतीचा प्रश्न सोडविताना गावकऱ्यांनी तर सहकार्य केलेच, पण त्यापेक्षा महत्त्वपूर्ण बाब अशी भाईजींनी दारूबंदी आंदोलन वारणा खोऱ्यात सुरू केले होते. या आंदोलनात एक धडाडीचे शे. का. पक्षनेते प्रा. एन. डी. पाटील यांचे बंधू कै. गणपतराव पाटील सैनिक म्हणून दाखल झाले होते. गावोगावच्या दारू अड्ड्यावर धाडी घालून बंद पाडायचे. हे अड्डे चालविणाऱ्यांना दहशत बसावी म्हणून दंड आकारणी करायची. या दंडाची रक्कम विधायक कामासाठी वापरायची. त्या दंडातील रक्कम सौ. पाटीलबाईंच्या वर्गाची समस्या सोडविण्यासही उपयुक्त ठरली. गावात चांगले शैक्षणिक केंद्र उभे राहिले. जिल्ह्यातील एक नामांकित प्राथमिक शाळा म्हणून गौरवास पात्र झाली. जिल्हा परिषद सांगलीने या कामाचा यथोचित गौरवही पुरस्कार देऊन केला.

भाई रंगरावदादांचे घराणे सर्वार्थाने संपन्न. चुलते रावसाहेब व्ही. टी. पाटीलसाहेब - मौनी विद्यापीठ व ताराराणी विद्यापीठाचे संस्थापक, कोल्हापूर जिल्ह्यातील एक जबरदस्त व्यक्तिमत्त्व, वडगांवच्या इतिहासप्रसिद्ध लढाईतील शिगावचे हे चव्हाण घराणे. त्यांच्या कुटुंबातील बळवंतराव पाटील हे सत्यशोधक चळवळीचे पुढारी, १९२० च्या आसपास सत्यशोधकांची मोठी परिषद शिगाव येथे भरल्याचा उल्लेख सापडतो. हा समाजसेवेचा वारसा घेऊन सौ. पाटीलबाई या पेशात उतरल्या. फुले-कर्मवीरांची शिकवण घेऊन शिक्षकी पेशात राबल्या. 'आधी प्रपंच करावा नेटका' या उक्तीप्रमाणे या पती-पत्नींनी आपल्या मुला-मुलींना उच्च विद्याविभूषित केले. शिक्षकी पेशाचा हा वसा त्यांचे चिरंजीव प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील व दोन कन्या यांनी पुढे चालविला आहे.

सौ. कल्पनादेवी पाटीलबाईंनी जीवनातील कटुतेचे दाहक विषही तितक्याच समर्थपणे पचविले. १९७२ च्या दुष्काळामध्ये इस्लामपूर येथील मोर्चामध्ये त्यांचे चिरंजीव हुतात्मा झाले. चि. राजेंद्रच्या वियोगाचा धक्का त्यांनी पचवला आणि मनाचा तोल ढळू दिला नाही. मनाचा खंबीरपणा आणि फुले, कर्मवीरांचा वारसा घेऊन कार्यरत राहिलेल्या सौ. कल्पनादेवी आज आपल्यामध्ये नाहीत. त्यांच्या विचारातून बहुजन समाजाचे शिक्षण घडविले जाणे हीच त्यांना खरी श्रद्धांजली ठरेल.

★☆★☆

मराठीतील रोमँटिक काव्यप्रतिभा आविष्कार

कु. रूपाली टोमके - बी. ए. भाग - २

अर्वाचीन मराठी साहित्यात केशवसुत ते कुसुमाग्रज (विशाखा) हा कालखंड मराठी कवितेतील 'रोमँटिक युग' म्हणून ओळखला जातो. एकोणिसाव्या शतकात इंग्रजी साहित्य आणि संस्कृतीच्या प्रभावाने, नव्या विद्या आणि भौतिक शास्त्रांच्या परिचयाने ऐहिक जीवनाविषयी निर्माण झालेली ओढ, स्वातंत्र्य-समता-विश्वबंधुत्व या तत्त्वत्रयीवर आधारलेला ध्येयवाद, व्यक्तिस्वातंत्र्य, बुद्धिवादी मानवतावाद, समाज, राष्ट्र यासंबंधीच्या नव्या कल्पना-विचारातून प्रबोधनाचे, परिवर्तनाचे वारे सर्वत्र पसरले होते. या प्रबोधन युगाच्या पर्यावरणामध्ये इंग्रजी रोमँटिक काव्याच्या प्रेरणा आणि प्रभावातून अर्वाचीन मराठी कवितेत 'रोमँटिक युग' अवतरले.

केशवसुत यांनी मराठी कवितेत सर्वप्रथम रोमँटिक युगाची 'तुतारी' फुंकली. रोमँटिक प्रतिभेचा आविष्कार ही एक निर्मिती, सर्जनता होती. कविच्या ठिकाणी उपजत असलेल्या कल्पनाशक्तीच्या बळावर ती साधता येणे शक्य असते. असे सर्जनशील आणि संवेदनक्षम व्यक्तिमत्त्व केशवसुतांकडे होते. त्यामुळेच पाश्चात्य रोमँटिक काव्यातील आत्माविष्कार, निसर्ग, उत्स्फूर्तता, सहजता, प्रतिभा, स्फूर्ती, कल्पकता, तरल संवेदनशीलता, नाविन्य, ताजेपणा, बंडखोरवृत्ती इत्यादि अनेक रोमँटिक वैशिष्ट्यांनी प्रभावित झालेल्या केशवसुतांनी मराठी कवितेत त्या विशेषांचा विविधरंगी आविष्कार घडवून मराठी कवितेला आधुनिकतेचे नवे वळण देणारे 'रोमँटिक युग' निर्माण केले.

अर्वाचीन मराठी रोमँटिक कवितेतील केशवसुत, गोविंदाग्रज, आणि बालकवी हे तीन प्रमुख कवी. विषय, आशय, रचनातंत्र, शैली व जीवनाविषयक वृत्तीतून मराठी कवितेत बहुविध परिवर्तन घडवून रोमँटिसिझम अधिक विकसित करणारे ते प्रमुख रोमँटिक कवी होत. प्रत्येक कवीच्या रोमँटिसिझमचे स्वरूप वेगळे. त्यांच्या रोमँटिक कवितेची घडणही वेगळी. त्याची प्रचिती त्यांच्या 'झपूर्झा', 'हरपले श्रेय', 'तारकांचे गाणे', 'फुलणारी', 'तडाग असतो तर', 'गोफ', 'पहिले चुंबन' इत्यादि अनेक कवितांच्या शीर्षकातूनच येते. बालकवींची कोमल सौंदर्यवादी कविता म्हणजे निसर्गातील विविधरंगानी फुललेले एक मधुर स्वरगीत, गोविंदाग्रजांनी आपल्या शब्दकलेसह, रंग-ढंगाने रोमँटिक आविष्काराची नवलाई मराठी कवितेला प्राप्त करून दिली. तसेच समकालीन कवी बी, टिळक, दत्त विनायक इत्यादिंच्या कवितेवर प्रभाव पाडणाऱ्या केशवसुतांनी पाश्चात्य रोमँटिक काव्याच्या अनुकरणातून मराठी कवितेच्या रूढ रचनातंत्रात बंडखोरी करून मराठी कवितेला नव्या वाटा, नवी वळणे प्राप्त करून दिली. हा क्रांतीकारी बदल घडविताना केशवसुतांनी कवी आणि काव्यविषयक जे चिंतन केले, विचार मांडले तेच विचार मराठी कवितेत रोमँटिक युग निर्मितीला विकसित होण्यास अधिक प्रेरक ठरले.

केशवसुतांनी कवितेला 'आकाशाची वीज' मानली आणि तिच्या संसाराला ऐहिक आणि परोक्ष अनुभूतीची सर्व क्षेत्रे अमर्याद आणि मुक्त असतात याची जाणीव करून दिली.

आम्हाला वगळा गत:प्रभ झणी होतील तारांगणे
आम्हाला वगळा विकेल कवडी मोलावरी हे जिणे !

अशा दिमाखात, आत्मविश्वासाने त्यांनी कवीची प्रौढी, महात्म्य वर्णिले आणि स्वत:चा, कवीत्वाचा व्यक्तिवादी दृष्टिकोन मांडला.

कांचेमधूनीहि दिसते जनाला,
धोंड्यामधूनीही दिसे कवीला !

हे सांगून काव्यदृष्टी ही अलौकिक असते याचीही जाणीव करून दिली. शिवाय प्रेम भावनेप्रमाणेच कवी आणि कविता यांचे नाते अंत:प्रेरित असते. ते पूर्वनियोजित नसते. कारण

युवा जसा तो युवतीस मोहे
तसा कवी हा कवितेस पाहे

इत्यादि अनेक सौंदर्यवादाच्या रोमँटिक कल्पना केशवसुतांनी आपल्या काव्यातून मांडल्या. त्यामधून एका बाजूला ते कवी आणि काव्य यांना प्रतिष्ठा प्राप्त करून देत होते, तर दुसऱ्या बाजूने पाश्चात्य रोमँटिक काव्याच्या आधारे मराठी कवितेच्या अंतर आणि बाह्यरंगामध्ये परिवर्तन घडवून आणत होते. 'फुलपाखरू', 'पुष्पाप्रत', 'दवाचे थेंब', 'सतारीचे बोल', 'हरपले श्रेय' झपूर्झा इत्यादि अनेक गूढवादी आणि रोमँटिक कवितांतून निसर्ग, स्वप्नमयता, संवेदनशीलता, स्वच्छंदीपणा, गूढगुंजनात्मकता अशा रोमँटिक प्रवृत्तींचा प्रभाव आणि सोबत कवी स्वातंत्र्याचा मांडलेला जाहीरनामा रोमँटिक कवींना अधिक प्रेरणादायी ठरला.

बालकवींच्या काव्यातील कोमलता आणि वेदनेतून आढळणारी रोमँटिक सौंदर्यवादी वृत्ती केशवसुतांच्या रोमँटिक कवितेपेक्षा भिन्न स्वरूपाची आहे. मात्र त्यांच्या काव्यातील रोमँटिक वृत्तीची उत्कटता समान आहे. रोमँटिक तरल कल्पनाविलासात गुंगणारी, अवखळ स्वच्छंदात बागडणारी सौंदर्यवृत्ती जशी केशवसुतांची होती तशीच बालकवींची होती.

सुंदरतेच्या सुमनावरचे दवं हे चुंबून घ्यावे
चैतन्याच्या गोड कोवळ्या उन्हात हिंडावे
प्रीतिसारिका गीत तयांचे ऐकावे कानी
बनवावे मन धुंद रंगूनी काव्यसुद्धा पानी

अशा मोहक कल्पनाविलासात बागडणाऱ्या, निसर्गातील मांगल्य, दिव्यत्व, सौंदर्याच्या अद्‌भूत वातावरणातील वैयक्तिक अनुभूतीचे आविष्करण करणाऱ्या, स्वच्छंदी, कोमल सौंदर्यवृत्तीचे दर्शन घडते. वस्तुजातीचे वर्णन करीत असताना वास्तववादाचा अवलंब न करता कल्पनावादाचा (idealism) अवलंब करणे हे रोमँटिक काव्याचे मूलभूत वैशिष्ट्य बालकवींनी अंगीकारले होते. त्यामुळेच पुढील काळातील बा. भ. बोरकर, कुसुमाग्रज, मर्ढेकर, मंगेश पाडगांवकर, इंदिरा संत इत्यादी कवींवर बालकवींच्या निसर्गकवितेचे संस्कार झाले होते. अशा बालकवींच्या बालसुलभ भावनेच्या कवितेने केशवसुत समकालीन कालखंडात मराठी कवितेला एक नवे 'बालपण' प्राप्त करून दिले होते. त्यामुळे मराठी रोमँटिक कवितेच्या अस्सल कालखंडात सौंदर्यवादी मनोवृत्तीचा मार्ग चोखळणारा आणि रोमँटिसिझमचे एक अस्सल प्रतिनिधी म्हणून बालकवींचा उल्लेख करता येईल.

मराठी रोमँटिक कवितेच्या विकसन्मुख काळात गोविंदाग्रजांची रोमँटिक कविता म्हणजे अनेक अकल्पित पदरांचा गुंफला गेलेला गोफ होता. उत्साह, जोष आणि आत्मविश्वास या प्रत्येक अनुभूतीतील भावात्म, नात्यात्म आणि विसंगतीपर धाग्यातून उत्कट होणारी त्यांच्या कवितेतील उत्कट वृत्ती समकालीन कवीपेक्षा नाविन्यपूर्वतेने नटलेली होती.

गोविंदाग्रजांच्या कवितेतील रोमँटिसिझम हा 'प्रेम आणि मरण', 'पहिले चुंबन', 'क्षण एक पुरे प्रेमाचा' यासारख्या भावतरल व उत्कट वृत्तीशी निगडित आहे. 'एक राजहंस माझा निजला' सारख्या काव्यवृत्तीशी, 'एक महाराष्ट्र देशा' सारख्या राष्ट्रवृत्तीशी, श्रद्धांशी निगडित आहे. एक रुद्रभीषण, लोकविलक्षण प्रमाथी वृत्तीशीही निगडित आहे. असे त्यांच्या रोमँटिकवृत्तीचे अनेक पदर आहेत. त्यातून त्यांच्या काव्यसृष्टीची भावसंकुलता आणि भावसंपन्नता अनेक परीने प्रकट झाली आहे. शिवाय पाश्चात्य साहित्य आणि

संस्कृतीच्या प्रभावाने प्रेमाकडे पाहण्याचा जो आधुनिक दृष्टिकोन निर्माण झाला होता. त्याचा पराकोटीचा तीव्र आविष्कार गोविंदाग्रजांच्या प्रेमकाव्यातून व्यक्त झाला. आधुनिक तरुणांच्या स्वप्नाळू, प्रीतिभावनेचे मधुर, संमोहन, तरल, हुरहुर लावणाऱ्या कल्पनाजालात गुंफून काव्यरसिकांना चटका लावणारा असा हा आविष्कार गोविंदाग्रजांनी प्रेमकाव्यातून घडविला.

गोविंदाग्रजांच्या आत्माविष्कारात 'व्यक्तिगत' हा विशेष रेंदाळकरांच्या कवितेप्रमाणे लक्ष वेधून घेणारा आहे.

विद्यादनि तसे विशेष गति त्या बाल्यांत आम्हां तशी
प्रेमाचा पहिला धडा गिरविला निर्दोषशा मानसी

अशा तपशिलातून एकाचवेळी खाजगी वाटावा आणि पुन्हा काव्यात्मक रोमँटिक वाटावा असा भाव त्यांच्या कवितेत जो व्यक्त होत होता तो मराठी कवितेला नवीनच होता. शिवाय गोविंदाग्रजांनी संत, पंडिती, शाहिरी परंपरेतून घडत गेलेल्या मराठी कवितेच्या शैलीवर नाविन्य, चमत्कृती, कल्पनाविलासात्मकतेचे नव्या रोमँटिसिझमचे संस्कार केले. एक नवा नाकझोक रोमँटिक शैलीला प्राप्त करून दिला. अशी आविष्काराची वळणे घेणारी गोविंदाग्रजांची कविता 'रोमँटिक युग' निर्माण करण्यास अधिक महत्त्वाची ठरली.

केशवसुतांनी मराठी कवितेत रोमँटिक युगाची जी 'तुतारी' फुंकली होती. तिचे सूर मर्ढेकरांची कविता येईपर्यंत समग्र मराठी काव्यविश्वात निनादत राहिले. केशवसुत, दत्त, टिळक, गोविंदाग्रज, बालकवी, बी, केशवकुमार, माधव ज्युलियन, यशवंत, अनिल, कांत, तांबे बोरकर, कुसुमाग्रज (विशाखा) अशी मराठी रोमँटिक कवितेची वेगवेगळ्या प्रकृतीनुसार जडण-घडण होत राहिली. तिच्या कक्षा अधिक रुंदावत गेल्या. लोकप्रियतेबरोबर ती अधिक समृद्ध झाली.

रोमँटिक कवींनी आधुनिक काव्यदृष्टी स्वीकारून आपल्या प्रकृतीनुसार काव्याचे भावविश्व निवडले. आविष्कारात उत्स्फूर्ततेचे, सहजतेचे आणि स्वच्छंदीपणाचे तत्त्व अंगिकारले होते. हेच स्वातंत्र्य नवा हुरुप, नवा उत्साह फुलवित होते. 'बी' कवींनी या रोमँटिक कवितेच्या क्रांतिकारी उत्साहाच्या थाटाचे वर्णन केले आहे.

"नव्या उमेदी, नवे जिव्हाळे, नव्या मराठ्यांचे
नवे भरोसे, नवे कवन हे, नव्या उमाळ्याचे"

मराठी रोमँटिक कवितेचा कालखंड मावळला असला तरी कवितेतील रोमँटिसिझम हा नाहीसा होणार नाही. ती एक मूलभूत प्रवृत्ती आहे. सर्जनता आहे. त्यामुळे अर्वाचीन मराठी कवितेच्या इतिहासातील रोमँटिसिझम ही एक...

रम्य धुक्याची...
अद्भूत पहाट होती.

★☆★☆

चिंतन

* प्रत्येक व्यक्तीकडे काही ना काही गुणदोष असतातच. काही माणसे धीट असतात, तर काही भित्री असतात. जे शूर असतात ते साहसी असतात. धाडसाने सर्व संकटाना सामोरी जातात त्यांना ईश्वर मदत करतो. जे लोक भेकड असतात, त्यांना कोणीही मदत करीत नाही म्हणूनच 'हिंमत मर्दा तो मदत खुदा' असे म्हटले आहे.

* पुन्हा पुन्हा वाचणे, वाचलेले स्मरणात ठेवणे व स्मरणात ठेवलेले पुन्हा कागदावर लिहिता येणे याला खरा अभ्यास म्हणतात. पुस्तके नुसती वाचून काम भागत नाही. ती पुन्हा पुन्हा वाचून स्मरणात ठेवून त्यातील उपयुक्त भाग कागदावर लिहिता येणे महत्त्वाचे व आवश्यक आहे.

न्हाय मी शाळंत जानारंच हाय !

कु. वसुंधरा इंचनाळे - बी. ए. भाग-३

बाप - आंजे, अगं ए आंजे, कुठं उलतलीया कारटी कुनाल ठाव !

अंजू - काय रं बाबा, कशाला मगाधरनं कोकुलतोयास, काय ते नीट दमानं सांग की.

बाप - आगं भांगलायला जायचं हाय न्हव आपल्याला पाटलाच्या मळ्यात. तितला घे इळा अन चल बिगी बिगी माज्या संगं. नाईतर पाटील गावात न्हाऊ द्यायचा न्हाय आपल्याला. मागनं तुजी आय आनंल मळ्यात भाकर.

अंजू- पर बाबा तुला कळत नसल्यावानी का वागतुयास ? माज्या शाळंची टाइम झालीया. मला घरातलं सारं काम आटपून शाळंत जायचं हाय.

बाप - आत्ता गां ह्या पोरिच्या, लयी श्यानी झालीस व्हय अं.... म्या तुझा बा हाय, तवा म्या सांगंल तसंच वागलं पायजंस.. सांगून ठिवतुया.

अंजू - न्हाई पर, बाबा माजी शाळा !

बाप - चुलीत घाल तुजी शाळा, शाळंत काय सोनं बिनं पुरलया व्हय ! मला तस सांग म्हंजी म्या बी यितु तुज्या त्या शाळंत.

अंजू- बाबा मला काय बी बोल पर माज्या शाळंला काय बोलू नगूस. म्या शाळंत जानार म्हंजी जानार. म्या काय तुजं ऐकायची न्हाय.

बाप - आरं हेच्या भनं लय त्वांड सोडाय लागलीया.

(माझा न्हानगा भाऊ धोंड्यानं चुली म्होरची फुकनी आनली अन् माझ्या 'बा'ला दिली. बाबानं माज्या पाटीत फुकनीचं दोन रप्पाटं दिलं.)

अंजू - आगं आई गं.. मेलो की गं धावा... धावा....

आई- आवं काय करतासा. पुरगीचा जीव घेतयस काय ? खुळ बीळ लागलंय व्हयं. एकलीच तर हाय आपल्यास्नी.

बाप - बरं बरं. तु आलीयास म्हणून आतापतुर सोडतो हिला. सांचाला दावतो माझा इंगा. पर ध्यानात ठेव मागनं पाटलाच्या मळ्यात यायला सांग हिला.

(आईनं मला मायेनं जवळ घेतलं आणि बाबाला समजावलं. तसा बाबा डोक्यात राग घालून मला शिव्याशाप देऊन मळ्यात गेला.)

अंजू - आय पोरिनी काय शाळंत जायाचं न्हाय व्हंय. धोंड्या अनं शिरप्याला फकस्त शाळंत पाठवितायशी. म्या काय केलंय तुमचं.

आई- आंजे, अगं तसं न्हाय. तुजा बाबा म्हनतुया झालीया त्येवढी चवती पातुर शाळा बस झालीया. बायकांनी फकुस्त राबायचं. आपल्या बायकांचं नशीबच असं फुटकं असतया बगं..... चुली म्होरं बसून पोरास्नी सांबाळायचं.

अंजू- अगं आई, आता तसा जमाना न्हाईला न्हाई. आमच्या शाळंत येक नवीन गुरूजी आल्यात. ते लयी चांगलं हाईत. अनं इंग्लीश बी शिकिवत्यात आमास्नी. लयी मज्जा येतीया.

आई- इंग्लीश म्हंजी गोरा सायब बोलायचा ती न्हवं. आन तु इंग्लीश शिकून काय फारिनला जायची हाईस व्हयं. आता तुजं लगीन करायच हाय.

अंजू - 'लगीन' आन माजं. ते काय न्हाय. आगं आय इंग्लीश शिकलं म्हंजी फारिनला जात्यात असं न्हाय. (आठ दिस मी शाळत गेलीच न्हायं)

गुरूजी - अंजू, अगं ए अंजू, इथेच राहते ना ती.

अंजू - कोण गुरूजी ! या की आतमंदी... बसा.

गुरूजी - आठ दिवस तू शाळेत आली नाहीस ना म्हणून मी तुला विचारायला आलोय.

(माझा बा घरातल्या एका कोपऱ्यात तंबाखू चोळीत बसला व्हता.)

अंजू - गुरूजी, म्या गावाला गिली व्हती न्हवं. माज्या मावशीकड (असं म्हटल्याबरोबर बाबानं माज्याकडं मारक्या म्हशीवानी बगितलं.)

बाप- कशाला खोटं बुलतीयास. तुज्या मास्तरासमोर. काय झालं ते खरं खरं सांग की, 'म्या तुला शाळंत धाडलं न्हाय म्हणून.'

गुरूजी- अंजु मला तू किती पण खोटं सांगितलंस तरी याचे खरे कारण मला माहीत आहे. तुझे वडील आणि आई तुला शाळेत पाठवत नाहीत ना. त्यांनाच मी समजावून सांगायला आलो आहे.

अंजू - गुरूजी नगं, माज्या बाबाला हे आवडायचं न्हाय.

गुरूजी- अंजू, तेच तुझे वडील ना. हे बघा, आता आपले जग २१ व्या शतकाकडे चालले आहे. तेव्हा शाळेत जाऊन ज्ञान घेण्याशिवाय आता पर्याय राहिलेला नाही. या ज्ञानाच्या जोरावर आपण खूप पुढे जाऊ शकतो. पण आपण शाळेत गेलो म्हणून आपल्याला नोकरी मिळालीच पाहिजे असे नाही. सध्याच्या युगात असं पोटाला मारून राहायचं नाही. नोकरी मिळाली नसली तरी आपल्याला अवगत असलेली कोणतीही कला आपण वाया घालवायची नाही. त्या कलेच्या जोरावरच आपण आपला विकास करून घेतला पाहिजे. तरंच आपल्या मानवी जीवनाचे सार्थक होईल.

मी काय सांगतोय ते तुम्हाला कितपत समजलं आहे हे मला माहीत नाही. पण मुलांबरोबर मुलींनाही शिकण्याचा अधिकार आहे. स्त्रिया जशा घरातील कामे उरकून नोकरी करायला बाहेर पडतात तसंच पुरूषांनी सुद्धा घरकामात मदत केली पाहिजे. मुलगा व मुलगी असा भेदभाव करून चालणार नाही.

(हे सगळं गुरूजींचं भाषण ऐकून माझा बा गप्पच उभा हुता. त्यानं आसलं कवा बी ऐकलं न्हवतं.)

बाप- आंजे, म्या जिता हाय की मेलोय ते बग गं. आक्षी सरगात (स्वर्गात) आल्यावानी वाटतया बगं. शाळंत तुम्हास्नी आसलंच शिकिवत्यात व्हयं.

अंजू - व्हय बा. मग मी जाऊ उद्यापासनं शाळंला ?

बाप- जा गं जा पोरी. तुज्या आयुष्याचं सोनं होऊ दे. म्या एकलाच करीन मळ्यातली सारी कामं. धोंड्या अन् शिरप्याला सुदिक काम सांगनार न्हाई बग.

गुरूजी, तुमचं बोलनं ऐकून मला लयी बरं वाटलं बगा. (खरंच त्या दिवशी बाबा लयी खुशीत व्हता.)

★☆★☆

एकवेळ शरीराचा महारोग बरा होतो. पण भ्रष्टाचार रुपी महारोग घालवण्यासाठी बंड पुकारायची गरज आहे. पुर्वीप्रमाणे पुन्हा एकदा आपणास लढाई घ्यायला हवी. हे भ्रष्टाचाररुपी राज्य नष्ट करण्यासाइी पुन्हा एकत्र यायला हवे.

एकटे लढा असे कुठे म्हणतेय एकत्र या ! जसे १९४२ साली आला ज्याप्रमाणे चलेजाव चळवळ झाली होती. तशी पुन्हा एकदा आता झाली पाहिजे. फक्त नारा वेगळा असणार तेंव्हा नारा होता "चले जाव इंग्रज" आता नारा हवा आहे तो म्हणजे "चले जाव भ्रष्टाचार".

या दोन्ही चळवळीत फरक एकच आहे पूर्वीच्या चळवळीत माणसासमोर माणूसच शत्रू म्हणून उभा होता. मात्र या चळवळीत माणसासमोर त्याचे स्वतःचेचे मन शत्रू म्हणून उभे राहणार आहे. शेवटी मी एकच गोष्ट सांगीन.

"उषःकाल होता होता भ्रष्टाचाराची काळारात्र आली
पेटवा हे आता ईमानदारीच्या मशाली॥

- अश्विनी शि. जाखले, १२ वी आर्टस्

दहशतवाद

कु. दिपाली पाटील - बी. ए. भाग - १

नित्यनव्या संशोधनाने चकित होणारं हे जग चित्रविचित्र संकटांनी धास्तावतही असतं. सध्या तर वाढती लोकसंख्या, पर्यावरणाच्या समस्या, भ्रष्टाचार अशा अनेक संकटांना जगाला तोंड द्यावे लागत आहे आणि त्यातच एक महाभयानक संकट जगासमोर उभे आहे ते म्हणजे दहशतवाद ! दहशतवाद हा प्रत्यक्षात दिसणारा परंतु अप्रत्यक्षरित्या काम करणारा जगातील संपूर्ण मानवजातीला लागलेला कलंकच आहे. हा दहशतवाद संपूर्ण मानवजातीलाच नष्ट करेल की काय अशी भीती वाटू लागली आहे. दहशतवाद हा नुसता शब्द जरी उच्चारला तरी महाभयानक अशा विध्वंसाची, विनाशाचीच जाणीव होते.

दहशतवाद ही जगासमोर निर्माण झालेली नवीन समस्या नाही, तर त्याचा इतिहास फार पूर्वीचा आहे. पूर्वी धार्मिक, कट्टर असणाऱ्या ख्रिश्चन आणि मुसलमानांमध्ये जमिनीच्या वादावरून तंटे निर्माण झाले होते. यात ख्रिश्चनांनी मुसलमानांना पराभूत केले आणि यातूनच असंतुष्ट मुसलमानांमध्ये दहशतवादाचा उदय झाला. दहशतवाद हा प्रथम माणसाच्या मनामध्ये निर्माण होतो. आपल्यावर कोणीतरी अन्याय करते आहे, वर्चस्व गाजवते आहे या न्यूनगंडातूनच दहशतवादाचा उद्रेक होतो. दहशतवादाचा जन्म हा पाकिस्तान, अफगाणिस्तान यासारख्या राष्ट्रांमध्ये झाला आहे. कारण पाकिस्तानची निर्मिती हीच मुळात अनैसर्गिक माध्यमातून झाली आहे. त्यामुळे पाकद्वारे पसरवला जाणारा दहशतवाद संपूर्ण जगाला आव्हान ठरला आहे.

आपल्या धर्माबद्दल, देशाबद्दल आणि समाजाबद्दल असणारा वृथा अभिमान आणि इतरांबद्दल असणारा द्वेष दहशतवादाची भावना बळकट करतो. धर्माच्या नावाखाली दहशतवादाने संपूर्ण जगाला ग्रासले आहे. ११ सप्टेंबर २००१ ला याचा अतिरेक झाला आणि संपूर्ण जग दहशतवादापुढे हतबल झाले. धर्माच्या नावाखाली अफगाणिस्तानस्थित सौदी वंशीय ओस्मा बिन लादेन या अमेरिकेच्या कट्टर शत्रूने वर्ल्ड ट्रेड सेंटरची गगनचुंबी इमारत आणि जगातील सर्वात शक्तीशाली केंद्र म्हणून ओळखला जाणारा पेंटॅगॉनचा पंचकोनी किल्ला विमान हल्ले घडवून काही क्षणात उद्ध्वस्त केला आणि येथेच संघर्षाची ठिणगी पेटली. अत्याधुनिक आणि महाविनाशकारी शस्त्रास्त्रे निर्माण केली गेली. परंतु त्याहूनही महाभयंकर अशा जैविक अस्त्रांचा वापर सुरू झाला. 'ॲन्थ्रॅक्स' या एकाच शब्दाने संपूर्ण जगभरात भीतीचे आणि दहशतीचे वातावरण तयार झाले. ॲन्थ्रॅक्सद्वारे दहशतवाद मोठ्या प्रमाणात पसरवला गेला. या दहशतवादाचाच एक भाग म्हणून मुस्लिम राष्ट्रात मुस्लिम स्त्रियांना बुरखा वापरण्याची सक्ती करण्यात आली. धर्माचा बुरखा अधर्मासाठी वापरला गेला. बुरख्यात स्त्री आहे की पुरूष आहे, सज्जन आहे की दहशतवादी आहे हे ओळखणेही कठीण झाले. (त्यामुळे दहशतवाद्यांना अतिरेकी कारवाया करणे जास्त सोपे झाले असावे असे मला वाटते.)

सोमनाथ मंदिर, बामिया बुद्धमूर्ती आणि विशेषकरून वर्ल्ड ट्रेड सेंटर उद्ध्वस्त करणाऱ्या दहशतवादी संघटनांचा अमेरिकेला राग आला. कारण वर्ल्ड ट्रेड सेंटर उद्ध्वस्त करून अतिरेक्यांनी जगातील सर्वात मोठ्या महसत्तेला धडक मारली होती. अमेरिकेची कळ काढणाऱ्या या अतिरेकी संघटनांविरूद्ध अमेरिकेने युद्ध पुकारले. जॉर्ज बुशनी पुकारलेल्या 'आंतरराष्ट्रीय दहशतवादविरोधी लढाईत'

सर्वच राष्ट्रे सहभागी झाली. अमेरिकेला पाठिंबा देण्याची सर्वच राष्ट्रांनी तयारी दर्शविली.

भारतात तर गेली दोन दशके दहशतवाद गाजत आहे. त्यातून १९८० मध्ये पंजाब प्रांतात खलिस्तान चळवळ उदयाला आली. फुटीरतावादाची बीजे असलेल्या या चळवळीने भारताच्या राष्ट्रीय एकात्मतेलाच धक्का दिला. भारताचे नंदनवन असणारे काश्मिर तर दहशतवादाच्या पिंजऱ्यात पूर्णपणे अडकले आहे. तेथे रोज निष्पाप लोकांचे बळी जात आहेत आणि अजून किती दिवस जात राहणार आहेत याची कोणालाच कल्पना नाही. १ ऑक्टोबर २००१ ला तर त्यांनी काश्मिरच्या विधानसभेवरच हल्ला केला.

दहशतवादी संघटना जगातील अनेक राष्ट्रात उदयास आल्या. त्यातील काही काळाबरोबर लोप पावल्या परंतु तालिबान राजवट, हिजबुल मुजाहिदिन सारख्या दहशतवादी संघटना आजही अस्तित्वात आहेत. म्हणजेच जगातील प्रत्येक राष्ट्रात कमी-अधिक प्रमाणात दहशतवाद हा आहेच. दहशतवादाचा मुख्य उद्देश भीती निर्माण करणे, गोंधळ माजवणे आणि अराजकता निर्माण करणे हा असतो. हे अतिरेकी 'शांती हवी असेल तर शस्त्र हातात धरा' हे तंत्र वापरतात. ते शस्त्रांबरोबर जगतात आणि शस्त्रांबरोबरच मरतात. या अतिरेक्यांचा मुख्य उद्देश, एकमेकांना नेस्तनाबूत करणे हाच असतो. परंतु त्यामुळे निरपराध जनता मारली जात आहेत. हजारो निष्पाप नागरिकांचे बळी घेतले जात आहे. दहशतवादाच्या आगीत सामान्य जनता होरपळून निघत आहे. हे अतिरेकी जिहाद पुकारतात. या जिहादचे स्वरूप वेगळेच असते. तो शांततेसाठी नसून हिंसाचारासाठी असतो. हे सर्व पाहिल्यावर हिंदू-मुस्लिम, शिख-इसाई हम सब भाई-भाई हे एकतेचे वाक्य निरर्थकच वाटते.

याच्याही पुढे जाऊन दहशतवाद्यांनी आणखी एक धाडसी पाऊल उचलले, ते १३ डिसेंबर २००१ रोजी. या दिवशी भारताच्या संसद भवनात झालेल्या दहशतवादी हल्ल्याने भारताच्या सार्वभौमत्वावर, भारताच्या अस्मितेवरच प्रहार केला. या हल्ल्यामुळे संपूर्ण भारत हादरून गेला. अतिरेकी कारवायांपासून जगातील कोणतेच स्थान सुरक्षित नाही याची जगाला खात्री पटली.

वर्ल्ड ट्रेड सेंटरची घटना घडण्याच्या सहा-सात महिन्यांपूर्वी वाजपेयी अमेरिकेला गेले होते. तेव्हा अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष जॉर्ज बुश आणि वाजपेयी यांच्यात दहशतवादाबद्दल चर्चा झाली. तेव्हा वाजपेयी म्हणाले, दहशतवादी संघटनांचे साम्राज्य जगभर पसरले आहे. राष्ट्रांच्या सीमा त्यांच्या कार्यात अडथळा आणू शकत नाहीत. कदाचित अमेरिकेलाही या दहशतवादाला तोंड द्यावे लागेल. परंतु बुश वाजपेयींना अभिमानाने म्हणाले, अमेरिका ही जगातील महासत्ता आहे. आम्ही केवळ आर्थिकदृष्ट्याच नव्हे तर लष्करीदृष्ट्यादेखील परिपूर्ण आहोत. त्यामुळे जगातील कोणतीही अतिरेकी संघटना अमेरिकेच्या नादाला लागणार नाही. दहशतवाद्यांची वाकडी नजरही आमच्यावर पडणार नाही. त्यांच्या पायाची धूळही अमेरिकेत शिरणार नाही. पण ११ सप्टेंबरला जॉर्ज बुशना या अतिरेकी संघटनांच्या काळ्या कृत्याचा अंदाज आला. त्यांचा अभिमान खोटा ठरला आणि वाजपेयींचे म्हणणे भविष्यवाणी ठरली म्हणायला हरकत नाही.

दहशतवादाला आळा घालण्यासाठी, या संघटनांना जो वित्तपुरवठा होतो तो प्रथम पूर्णपणे बंद करायला पाहिजे. अतिरेकी विविध प्रकारच्या गैर व्यवहारातून आणि गैर कृत्यातून पैसा उभा करतात आणि त्याद्वारे दहशतवाद घडवून आणतात, दहशत पसरवतात. येथे काश्मिरचंच उदाहरण घ्या ना. येथे दहशतवादी कारवाया करण्यासाठी महिन्याला ३० ते ४० कोटी रू. खर्च येतो. हिजबुल मुजाहिदिनसारख्या मोठ्या संघटनांना महिन्याला ३ कोटींची गरज असते. ओसमा बिन लादेनने ११ सप्टेंबरच्या उत्पातासाठी ५ लाख डॉलर्स वापरले होते. अशा प्रकारे वर्ल्ड ट्रेड सेंटर ते भारतीय संसद असा दहशतवादाचा प्रवास पाहिला तर वाटते, दहशतवाद ही जागतिक पातळीवरील गंभीर समस्या बनली आहे. दहशतवादाविरोधी लढाई जरी सुरू केली तरी पृथ्वीतलावावरील संपूर्ण दहशतवाद नष्ट

होईलच असे नाही. कारण दहशतवादाचे अस्तित्व काल होते, आज आहे आणि उद्याही राहील यात शंका नाही. कदाचित त्याचे स्वरूप वेगळे असेल. आज दहशतवाद्यांच्या हातात शस्त्रे आहेत, उद्या अणुबॉम्ब; रासायनिक व जैविक अस्त्रेही असतील. म्हणून हा दहशतवाद पसरवणाऱ्या राष्ट्रांबरोबर कोणत्याही प्रकारचे आंतरराष्ट्रीय संबंध ठेवता कामा नयेत. या संघटनांची बँक खाती गोठवली पाहिजेत. दहशतवादासाठी लागणारा अर्थपुरवठाच जर बंद केला तर दहशतवाद आटोक्यात आणण्याचा एक यशस्वी प्रयत्न ठरेल.

परंतु हे सर्व प्रयत्न केले तरीही माणूस जोपर्यंत आपला अहंकार, स्वार्थ सोडत नाही. जात-पात, धर्म-भाषा विसरून एकत्र येत नाही तोपर्यंत दहशतवाद नष्ट करण्याची स्वप्ने पाहणे, दहशतवादाचा नायनाट करून त्याची पाळेमुळे खणून काढणे अशक्यच नव्हे, तर असंभव आहे. म्हणूनच मला म्हणावेसे वाटते

दहशतवाद- दहशतवाद
जिकडे-तिकडे दहशतवाद
सामाजिक दहशतवाद
राजकीय दहशतवाद
आर्थिक दहशतवाद
धार्मिक दहशतवाद
गाडा-गाडा या दहशतवादाला,
जोडा-जोडा मानवतेला !

★☆★☆

चारोळी

ओठावरील तीळ तुझा
मला फार आवडायचा
रुसवा तुझा घालवण्याची
कला मला जमायची

- **अश्विनी शि. जाखले,** १२ वी आर्टस्

बोधकथा

एका कंजुष गृहस्थाने एक मनगटी घड्याळ विकत आणले. ते घड्याळ तो सदैव स्वतःच्या खिशात ठेवीत असे. एकेदिवशी त्या घड्याळातील सेल संपल्याने ते घड्याळ बंद पडले. घड्याळ बंद पडल्यावर तो गृहस्थ एका घड्याळजीकडे गेला. घड्याळजीने घड्याळ तपासले व सेल बदलण्यास ३५ रु. खर्च येईल असे सांगितले. पैशाची गोष्ट निघाल्यावर तो कंजुष गृहस्थ घड्याळ घेऊन परत आला. घरातील छोट्या स्क्रू ड्रायव्हरने त्याने घड्याळ खोलले व कॅलक्युलेटरमधील जुना सेल घड्याळात घालण्याचा अयशस्वी प्रयत्न केला. या प्रयत्नात आजूबाजूचे काही छोटे भाग निसटले व घड्याळ घेऊन पुन्हा घड्याळजीकडे गेल्यावर घड्याळजीने ते घड्याळ दुरुस्त होत नाही असे सांगितल्यावर त्या गृहस्थाला स्वतःच्या कृतीचा प्रश्चाताप झाला.

तात्पर्य : अविचारीपणाने डोके चालवून जो घाईघाईने कृती करतो त्याचे अधिकात अधिक नुकसान होते.

चिंतन

पुस्तकातले डोक्यात भरणे म्हणजे शिक्षण नव्हे. तर शिक्षण म्हणजे विराट जीवनातल्या गतिमानतेचे दर्शन घडावे यासाठी जाणिवेने दार उघडणे. शिक्षण म्हणजे खऱ्या सुखी जीवनाची कला. मुक्तपणे द्वेषरहित मनाने व गोंधळून न जाता शांत जीवन जगणे म्हणजे शिक्षण. सम्यक शिक्षण म्हणजे जीवनाची सर्वस्वी नवी वाट चोखाळणे.

वेरूळची जगप्रसिद्ध लेणी

कु. पूजा अ. जोशी - १२ वी आर्टस्

वेरूळ म्हटले की, डोळ्यांसमोर उभी राहते "कैलास लेणी". एकाच पाषाणात कोरलेले हे मंदिर भारतीय शिल्पकलेचा अद्वितीय नमुना आहे. भारतीय कलेचा हा ठेवा नजरेत भरून ठेवण्यासाठी देशातीलच नव्हे, तर परदेशातील पर्यटकही गर्दी करतात.

औरंगाबाद शहरापासून सुमारे २८ किलोमीटर अंतरावर वसलेले वेरूळ हे गाव लेण्यांसह बारावे ज्योतिर्लिंग श्रीघृष्णेश्वर व लक्षविनायक या मंदिरांमुळेही प्रसिद्ध आहे. वेरूळच्या डोंगरात ३४ लेण्या आहेत. त्यातील १२ लेण्या बौद्ध धर्माच्या, ५ लेण्या जैन धर्माच्या, व उर्वरित १७ लेण्या ब्राह्मणी पद्धतीच्या आहेत. बौद्ध लेणी इ. स. ५५० ते ८०० या कालखंडात खोदण्यात आल्या. इ. स. ६५० नंतर ब्राह्मणी लेण्यांची निर्मिती करण्यात आली. जैन लेण्या नवव्या व दहाव्या शतकातील आहेत. राष्ट्रकूट वंशातील पहिला अमोघवर्ष व दुसरा कृष्णराज यांनी या लेण्यांची निर्मिती केली.

कैलास लेणी :- कैलास ही १६ व्या क्रमांकाची लेणी. आठव्या शतकात ही लेणी खोदली. एकाच खडकातून कोरलेले हे मंदिर डोंगरापासून वेगळे आहे. "आधी कळस, मग पाया" या पद्धतीने या लेण्यांची निर्मिती करण्यात आली. अर्थात, मंदिराच्या कामाला कळसापासून सुरवात झाली. मंदिराभोवती पाषाणाची नैसर्गिक भिंत आहे. भिंतीत अर्धस्तंभांनी विभागलेली देवकोष्टे आहेत. त्यात शिव, विष्णू, इंद्र- इंद्राणी, महिषासूरमर्दिनी, नृसिंह, वराह, त्रिविक्रम, ब्रह्मा आदि देवतांची शिल्पे आहेत.

कैलास लेण्यांचे चार भाग आहेत. १) गर्भगृह, २) सभागृह (नृत्यमंडप), ३) रंगमंडप, ४) द्वारमंडप. या सर्वांचे अधिष्ठान (पाया) दगडी आहे. त्याच्या एका बाजूने (शिल्पात) रामायणाची व दुसऱ्या बाजूला महाभारताची कथा कोरलेली आहे. हे चार भाग चार वेदांचे प्रतीक मानले जातात. कैलास लेण्यातील गर्भगृहाभोवतीच्या प्रदक्षिणा मार्गावर सात छोटी मंदिरे आहेत. गर्भगृहात अंधार असून, प्रत्यक्ष गर्भगृहात शिवलिंगाव्यतिरिक्त कुठलेही कोरीव काम नाही. त्या शिवलिंगाची उंची सुमारे पाच फूट व व्यास सुमारे तीन फूट आहे.

सभामंडप अतिविशाल व भव्य उंचीचा आहे. त्याच्या छतावर तेरा थर असलेला (भाजलेली माती) गिलावा आहे. त्यावर अजिंठ्यातील भित्तिचित्रांसारखी रंगीत चित्रे आहेत. या चित्रात विविध धार्मिक कथाप्रसंग आहेत. मात्र, ही चित्रे अजिंठ्याच्या कालावधीच्या फार पुढील असल्याने त्यांची शैली वेगळी आहे. जैन व गुजराती चित्रशैलीशी ही चित्रे मिळतीजुळती आहेत. सभागृहात व गर्भगृहात प्रकाशव्यवस्थेसाठी मोठ्या आरशाचा किंवा चमकणाऱ्या धातूचा वापर केला जात असे. सभागृहाबाहेर मोठा नंदी कोरलेला आहे.

मंदिराच्या दोन्ही बाजूस मानस्तंभ आहेत. हे स्तंभ शत्रूवरील विजयाचे प्रतीक समजले जातात. राष्ट्रकूट राजे हे बदामीच्या (विजापूर) चालुक्याचे मांडलिक होते. त्यांनी चालुक्यावर विजय मिळविला व स्वतंत्र झाले. या विजयाप्रीत्यर्थ त्यांनी कैलास लेण्याचे हे काम केले. हे काम सुमारे १५० वर्षे सुरू होते. कलावंतांच्या सहा पिढ्यांनी तेथे काम केले. मानस्तंभाच्या बाजूस दोन भव्य हत्ती कोरले आहेत. हे हत्ती समृद्धीचे व शक्तीचे प्रतीक मानले जातात. हत्ती हे पाच राजचिन्हांपैकी एक आहेत.

गर्भगृहात प्रवेश करताना द्वाराच्या दोन्ही बाजूस गंगा-यमुना शिल्प आहे. मंदिरात प्रवेश करताना गंगेच्या व यमुनेच्या पाण्याने न्हाऊन पवित्र झालो आहोत; अशी धारणा करूनच प्रवेश करावा, अशी यामागे कल्पना आहे. कैलास

लेणी समूहातील अनेक शिल्पे प्रसिद्ध आहेत. डोंगरावरून लेण्यांचे विलोभनीय दृश्य दिसते. मंदिराचा मुख्य कळस हा द्रविड शिल्पशैलीत असून, त्याच्या टप्प्याटप्प्यांवरील नक्षीत कळसाचीच प्रतिकृती आहे. सभागृहाच्या छतावर मध्यभागी सूर्यासारखी गोल नक्षी आहे. त्याच्या चारी बाजूस दगडात कोरलेले सिंह आहेत. मंदिराच्या तिन्ही बाजूंना लेणी आहेत. या लेण्यांतील शिल्पसमूहात शिव-पार्वती विवाह हे शिल्प प्रसिद्ध आहे. या शिल्पात पार्वतीचे अधोवदन दर्शविले आहे. त्याचप्रमाणे, इतर शिल्पात रावण कैलास पर्वत हलविताना विष्णूचे दशावतार यांसह पुराणातील प्रसिद्ध कथाप्रसंग कोरलेले आहेत.

वेरूळ येथे बौद्ध धर्मातील 'हिनयान' व 'महायान' या पंथांच्याही लेणी आहेत. या लेणीसमूहात ''चैत्य'' आणि ''विहार'' आहेत. (''चैत्य'' म्हणजे चिंतनगृह व ''विहार'' म्हणजे निवासस्थान) त्याकाळी बौद्ध भिक्षूंसाठी विहार खोदणे, हे पुण्यकर्म समजले जात असे. त्यामुळे, वेरूळमध्ये दोन मजली भव्य विहार आहेत. चैत्यगृहात स्तूप असून, काही स्तूपांवर बुद्धाची प्रतिमा कोरली आहे.

जैन धर्मातील दिगंबर व श्वेतांबर पंथियांची लेणी वेरूळला आहेत. या लेण्यात सर्व तीर्थंकारांची शिल्पे आहेत. त्यांचे तपशील जाणकार सांगू शकतात. त्यातील ३० क्रमांकाचे लेणे ''छोटा कैलास'' म्हणून प्रसिद्ध आहे. मात्र, त्याचा आकार कैलास लेण्याएवढा नाही.

वेरूळ हे त्या काळी व्यापारी व राजमार्गावरील ठिकाण असल्याने, तेथे प्रत्येक धर्मियांना आपल्या धर्माच्या प्रसाराचे केंद्र असावे असे वाटले. त्यामुळे येथे सर्व पंथियांनी लेणी खोदली, असे इतिहासकार सांगतात. बारावे ज्योतिर्लिंग असलेले श्री घृष्णेश्वराचे मंदिर लेण्यापासून जवळच आहे. सध्याच्या मंदिराचा जीर्णोद्धार अहिल्याबाई होळकर यांनी केला. त्यापूर्वीच्या मंदिराचे मूळ बांधकाम यादवांनी केले. परकीय आक्रमणात मंदिराचे नुकसान झाले. त्यानंतर छत्रपती शिवाजी महाराजांचे आजोबा मालोजीराव भोसले यांनी मंदिराचा जीर्णोद्धार केला. त्यानंतर पुन्हा परकीय आक्रमणात मंदिराचे नुकसान झाले. या मंदिरापासून काही अंतरावर ''अहिल्या कुंड'' आहे. या कुंडाचे बांधकाम लालसर रंगाच्या दगडात केलेले आहे. या कुंडात घृष्णेश्वराचे धार्मिक विधी केले जातात. श्रावणात व महाशिवरात्रीला येथे यात्रा भरते. या कुंडापासून काही अंतरावरच लक्षविनायकाचे मंदिर आहे. श्री गणेशाच्या २१ पीठांपैकी हे एक मंदिर आहे. चतुर्थीच्या दिवशी येथे भाविकांची गर्दी असते. या मंदिराशेजारी आजही मालोजीराजे भोसले यांच्या गढीचे अवशेष आहेत.

★☆★☆

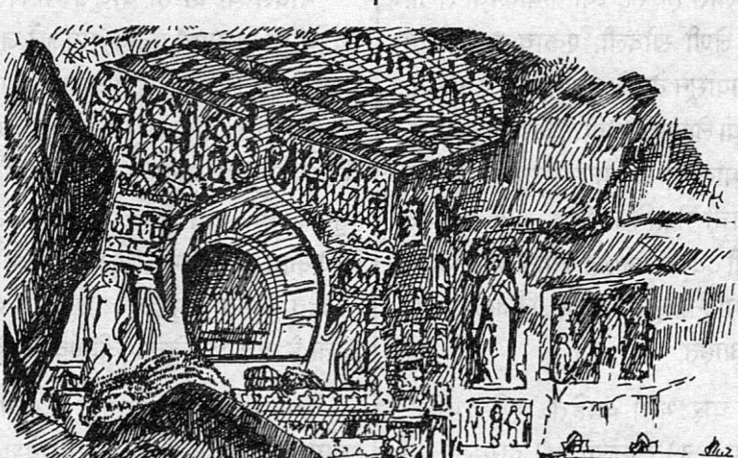

संगीत रंगभूमीवरील ज्योत्स्ना निमाली

कु. तेजस्विनी चिमणे - बी. ए. भाग - ३

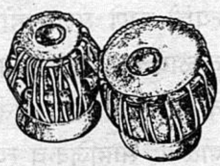

संगीत रंगभूमीवरील एक ज्येष्ठ गायिका ज्योत्स्ना भोळे यांच्या निधनामुळे संगीत रंगभूमी प्रकाशमान करण्यात मोलाचा हातभार लावणारी एक ज्योतच निमाली आहे असेच म्हणावे लागेल. जवळजवळ सहा दशके आपल्या अलौकिक आवाजाने चाहत्यांना मंत्रमुग्ध करणाऱ्या ज्योत्स्ना भोळे म्हणजे संगीतातील एक चमत्कार होता आणि आता त्यांच्या निधनामुळे हा चमत्कारही संपला आहे. वयाची ऐंशी वर्षे उलटून गेली तरी उत्साहाने भारलेल्या व्यक्तिमत्त्वाच्या ज्योत्स्नाबाईंचे नुसते असणेच एक आधार होता. मात्र आता त्यांच्या नसण्याने हा आधारच संपला आहे.

श्रीमती ज्योत्स्ना भोळे या आंतरराष्ट्रीय कीर्तीच्या शास्त्रीय संगीताच्या गायिका आणि रंगमंच कलाकार म्हणून प्रसिद्ध आहेत. त्यांचा जन्म ११ मे १९१४ रोजी गोवा येथे झाला असला तरी त्यांचे मुंबईत सुरवातीस काही काळ वास्तव्य होते. त्यांनी सुरवातीचे शास्त्रीय गायनाचे शिक्षण कै. विलायत हुसेन खाँ यांच्याकडे घेतले. नंतर आग्रा घराण्याचे उस्ताद खादीम हुसेन खाँ आणि इनायत हुसेन खाँ यांच्याकडेही त्यांनी शिक्षण घेतले. वयाच्या १८ व्या वर्षी संगीत रंगभूमीवर पदार्पण करणाऱ्या ज्योत्स्नाबाईंनी आपल्या दीर्घ कारकिर्दीत रंगभूमीची विविध रूपे पाहिली. संगीत रंगभूमीचा ऱ्हास होतानाही पाहिला. एक गायिका म्हणून त्यांना मिळालेल्या लोकप्रियतेत अजिबात फरक झाला नाही.

संगीत रंगभूमीच्या इतिहासाचा आढावा घ्यायचा झाल्यास त्यात बालगंधर्वांच्या आणि केशवराव भोसलेंच्या गाजलेल्या नाटकांच्या जोडीनेच ज्योत्स्नाबाईंचा 'कुलवधू' 'आंधळ्याची शाळा', 'भूमीकन्या सीता' या नाटकांचा आवर्जून उल्लेख करावा लागेल. ज्या काळात बालगंधर्व आणि इतर दिग्गजांचे राज्य होते, त्याच काळात ज्योत्स्नाबाईंनी आपले स्वत:चे एक संस्थान निर्माण केले होते. गोड गळा, सुलभ गायकी आणि स्पष्ट शब्दोच्चार यांच्या जोरावरच ज्योत्स्नाबाईंच्या या संस्थानाचे रूपांतर एका साम्राज्यात झाले आणि हे साम्राज्य त्यांच्या निधनापर्यंत कायम होते.

१९३३ साली वयाच्या १८ व्या वर्षी ज्योत्स्नाबाईंनी 'आंधळ्यांची शाळा' या नाटकाद्वारे रंगभूमीवर पदार्पण केले. केशवराव दाते यांच्यासारख्या कडक दिग्दर्शकांच्या नाटकातील ज्योत्स्नाबाईंचे हे पदार्पण चांगलेच यशस्वी ठरले. या नाटकातील तू माझा अन् मी तुझाही, मी खुशीत समींदर या गाण्यांनी प्रचंड लोकप्रियता मिळविली. त्यानंतर मो. ग. रांगणेकर यांच्या नाट्यनिकेतन संस्थेच्या माध्यमातून त्यांनी 'कुलवधू' या नाटकात काम केले. हे नाटक म्हणजे ज्योत्स्नाबाईंच्या कारकिर्दीतील मैलाचा दगड ठरला. या नाटकातील 'बोला अमृत बोला' आणि 'मनारमणा मधुसूदना' या गाण्यांनी अक्षरश: आकाशाएवढी लोकप्रियता मिळवली. रांगणेकरांच्याच नाट्यनिकेतन संस्थेच्या 'एक होता म्हातारा' 'भूमीकन्या सीता' व कोण्या एका काळी' या नाटकांमधीलही ज्योत्स्नाबाईंच्या भूमिका गाजल्या. पूर्वाश्रमीच्या दुर्गा केळेकर असलेल्या ज्योत्स्ना भोळे यांचे पती केशवराव भोळे म्हणजे कडक शिस्तीचे संगीतकार होते. ज्योत्स्नाबाईंच्या संगीत कारकिर्दीला केशवरावांचा फार मोठा हातभार लागला.

खरे तर बालगंधर्वांसारखे अभिनेते, गायक, नट लोकप्रियतेच्या शिखरावर असतानाच्या काळातच

ज्योत्स्नाबाईंची लोकप्रियता आश्चर्यकारक मानायला हवी. त्याला कारणीभूत ज्योत्स्नाबाईंची गायकीच होती. एक तर त्यांचे गाणे सुलभ होते. त्या प्रत्येक शब्दांचा अर्थही कळायचा. समकालीन गायक या वैशिष्ट्याकडे दुर्लक्ष करायचे, ज्योत्स्नाबाईंनी आपल्या गाण्यातून हेच कटाक्षाने पाळले. साहजिकच त्यांची गाणी लोकांच्या मनामनात, गळ्यागळ्यात आणि घराघरात पोहोचली. त्याशिवाय ज्योत्स्नाबाईंनी ज्या नाटकात कामे केली ती नाटकेही वेगवेगळ्या विषयांवरील होती. 'कुलवधू'सारख्या नाटकाचे तब्बल २०० प्रयोग झाले होते. 'भूमीकन्या सीता' या नाटकानेही लोकप्रियतेचा उच्चांक गाठला होता.

गोव्यातच जन्म झालेल्या ज्योत्स्नाबाईंच्या हृदयातच गाणे असले तरी, एक शिस्तप्रिय जीवन जगून त्यांनी आपल्या या गाण्याला कलेची रूपं दिली. केशवराव भोळे यांच्यासारखा गुणी आणि शिस्तप्रिय संगीतकारच पती म्हणून लाभल्याने ज्योत्स्नाबाईंच्या लोकप्रियतेला एक वेगळीच उंची लाभू शकली. रांगणेकर, केशवराव दाते यांच्यासारखे दिग्गज त्यांना कारकिर्दीच्या आरंभी लाभल्याने त्यांच्या कारकिर्दीला आकार आला. अर्थात त्यात ज्योत्स्नाबाईंचे उपजत गुण आणि कष्ट यांचाही मोठा वाटा होता. गेली काही वर्षे ज्योत्स्नाबाई रंगभूमीपासून दूर होत्या. पण त्यांची लोकप्रियता कायम होती आणि त्यांच्या निधनानंतरही त्यांच्या लोकप्रियतेत तसूभरही फरक पडणार नाही हे निश्चित. संगीत रंगभूमीवरील ही ज्योत विझली असली तरी या ज्योतीचा अदृश्य प्रकाश मात्र सर्वांनाच जाणवणार आहे.

★☆★☆

चारोळी

रुसणं तुझ्यासारखं
कुणाचं नसावं
म्हणून वाटतं
तुला नेहमी रुसवावं.

बोधकथा

एकदा एक साधू फिरता फिरता एका गावात आला. त्या गावात त्याच्या पूर्वीच्या मित्राची झोपडी होती. तो सुद्धा साधूच होता. साधूने विचार केला, या गावात आल्यासारखे आपण आपल्या मित्राला भेटून जावे. मित्राच्या झोपडीचे दार बंद होते. साधूने दाराची कडी वाजवली. आतून प्रश्न विचारला गेला, 'कोण आहे ?' साधू म्हणाला, "मी आहे !" दार उघडले गेले नाही. पुन्हा या साधूने मित्राला हाक मारून दार उघडण्यास सांगितले. पण तो काही दार उघडेना. अखेर वैतागून साधू म्हणाला, "अरे मित्रा, माझ्यासाठी दार का उघडत नाहीस ?" तेव्हा आतून उत्तर आले, "बाहेर कोण आहे. जो स्वत:ला मी म्हणतो ? कारण मी म्हणण्याचा अधिकार सर्वस्वी त्या परमेश्वराला आहे. अन्य कोणालाही नाही. त्यामुळे जो बाहेर आहे, त्याने स्वत:चे नांव सांगावे. मग दार उघडले जाईल !"

तात्पर्य : स्वतः कोणीतरी आहोत असा अहंभाव माणसाच्या मनात केव्हाही असू नये.

बँक म्हणजे काय ?

मुलींनो, ही पहा बँक. बँक म्हणजे पैसे ठेवण्याची जागा. सभ्य नागरिक कष्ट करून पैसा मिळवतात. ते पैसे त्या बँकेत ठेवतात. चलाख बँक अधिकारी लबाड दलालांच्या बरोबर संगनमत करून पैशाचा चट्टामट्टा करतात. बँक अधिकारी पैसे खातात त्याला भ्रष्टाचार म्हणतात. दलाल पैसे खातात त्याला कमिशन म्हणतात. जे प्रामाणिक नागरिक बँकेत पैसे ठेवतात त्यांना मूर्ख म्हणतात.

मग सांगा बरे मुलींनो, तुम्ही मोठेपणी कोण होणार ? बँक अधिकारी, दलाल की मूर्ख ठेवीदार ?

'तणकटकार' राजन गवस

कु. नीता कांबळे – बी. ए. भाग एक

''या पुरस्काराची बातमी ऐकल्यानंतर ज्या गावाला मध्यवर्ती ठेवून ही कादंबरी लिहिली; उद्या परवा त्या परिसरात जाऊन ते गाव; ती माणसं पुन्हा एकदा पाहून येतो. त्यांची भेटे घेतो. कारण 'तणकट'चं यश हे खऱ्या अर्थानं त्या परिसराचं यश आहे.''

हे उद्‌गार आहेत 'साहित्य अकादमी पुरस्कार विजेते' 'तणकटकार' राजन गवस यांचे. त्यांच्या एका लेखक मित्राने दूरध्वनीवरुन केलेल्या अभिनंदनाला उत्तर देतांना त्यांनी काढलेले हे उद्‌गार लेखकाचं आपल्या अनुभवाशी, लेखनाशी प्रामाणिक असण्याचं द्योतकच आहे असं म्हटले तर ते निराळं ठरु नये.

तणकटकार राजन गवस यांची जडणघडण गडहिंग्लज सारख्या ग्रामीण भागात झालेली आहे व साहित्यिक म्हणून जडणघडणही साहित्यामार्फत समाजाकडे वास्तववादी भूमिकेतून पाहणाऱ्यासाठीच्या दशकातील कादंबरीकारांच्या विचारसरणीवर. याचाच सुखद परिणाम म्हणून चौंडकं (१९८५), भंडारभोग (१९८९), धिंगाणा (१९९२), कळप (१९९७) आणि तणकट (१९९८) या कादंबऱ्या त्यांच्या सशक्त लेखणीतून निर्माण झाल्या.

राजन गवस यांच्या लेखणीचा मुख्य केंद्रबिंदू हा 'माणसू' आहे. या माणसाचे व तो ज्या समाजात राहतो त्या समाजजीवनाचे अनेक पदर ते आपल्या कांदबऱ्यांच्यामधून रेखाटतांना दिसतात. हे पदर कोणते, तर गावपातळीवरील अमानुष अंधश्रद्धा, जातपात व बेरकी राजकारणामुळे उद्ध्वस्त होणारी तरुणाई इ.

कर्नाटक महाराष्ट्राच्या सीमावर्ती भागामध्ये देवदासीची प्रथा आहे. देवीच्या नावाने कुमारिका सोडणं, त्यांचा उपभोग नंतर संपूर्ण गावानं घेणं. या अत्यंत क्रूर समाजव्यवस्थेचा वेध त्यांनी 'चौंडकं'चा कादंबरीमध्ये घेतलेला आहे. यातल्या 'सुली'ची वेदना तिची एकटीची रहात नाही, तर भारतातील ग्रामीण भागातील स्त्रीच्या गुलामगिरीचे प्रातिनिधिक चित्रच वाटू लागते. राजन गवस ज्या परिसरात राहतात त्या परिसराचा व या कादंबरीमधील कथानकाचा विचार करता, त्यांनी हा विषय निर्भीडपणे मांडतांना जी जोखीम पत्करली ती निश्चितच गौरवाची ठरते.

''चौंडकं'मधून त्यांनी 'देवदासींची' समस्या मांडली तशी 'भंडारभोग'मधून 'जोगत्यांची' समस्या मांडली. पुरुषासारखी पुरुष असणारी मंडळी क्रूर प्रथांच्यामुळे लुगड्यांत जन्म घालवितात. जिवंत असतांना व मृत्यूनंतर देखील त्यांची होणारी क्रूर थट्टा ते इथं मांडतात. त्यामधील एकेक अनुभवविश्व समाजमनाला डागण्या दिल्याशिवाय रहात नाही.

'धिंगाणा' सारखी कादंबरी असाच समाजमनाला पोखरणारा प्रश्न घेऊन येते. अपूरे शिक्षण घेऊन बेकार असणारी व पूर्ण शिक्षण घेऊनही नोकरी/उद्योगधंदा न मिळालेली म्हणून बेकारीचं जीणं जगणारी तरुण पिढी शेवटी राजकारणाच्या भूलभूलैयाला भुलून संपूर्ण ग्रामीण भाग कसा दूषित करतात याचं विदारक चित्रण ते इथं करतात, की जे वाचकाला अस्वस्थ करुन सोडते.

ग्रामीण भागातील सैरभैर वृत्तीच्या तरुण पिढीची शोकांतिका ते पुढे 'कळप' या कादंबरीत मांडतात. समाजसुधारणा करण्याच्या उदात्त हेतूनं निर्माण झालेल्या चळवळीचा स्वार्थी हेतूने राजकीय पक्ष व इतर लोक कसा

उपयोग करुन घेतात. याचं चित्रण इथं कादंबरीकार करतात. या 'कळप' संस्कृतीमध्ये संवेदनशील मनोवृत्तीची कशी कोंडी होते, ते या कादंबरीचा नायक 'रघू चिलमी' याच्या व्यक्तिरेखाद्वारे दाखवून दिलेले आहे.

'तणकट' ही त्यांची 'साहित्य अकादमी' पुरस्कार प्राप्त कादंबरी ताकदवान अशी कलाकृती आहे. भारतीय समाजाच्या वाटचालीवर प्रकाश टाकणारी ही कादंबरी वैशिष्ट्यपूर्ण ठरते. इथे चित्रित केलेले खेडे हे जाती व्यवस्थेमध्ये विभागलेले आहे. उच्चनीचतेच्या उतरंडी इथे आहेत, आपापसात धार्मिक व जातीय भांडणे आहेत. थोडक्यात भारतीय खेड्यांचं प्रतिनिधित्व करणारे हे चित्र आहे.

कालप्रवाहात दलित वर्ग जागृत होत जातो. शिक्षण घेऊन स्वयंपूर्णतेच्या मार्गाकडे जाऊ लागतो. पण राजकारणाचे गारुड यांच्या मार्गात अडथळा निर्माण करुन त्यांचा बळी घेतं. या समाजातील तरुणमंडळींचा धूर्त राजकारणी मंडळी स्वार्थासाठी वापर करुन घेतात. पण याच दलित वर्गातील 'कबीर' या कादंबरीचा नायक मात्र या आपल्या समाजबांधवांच्या होणाऱ्या वाताहतीमुळे गंभीर होतो, व्यथित होतो. त्यांना जागृत करण्याचा प्रयत्न करतो, पण शेवटी एकाकी पडतो. त्याचं हे एकाकी पडणं म्हणजेच आंबेडकरी चळवळीचा व तत्त्वज्ञाचा या मंडळींनी अर्धवट केलेला स्वीकार, ही खंत इथे प्रकट होते. वाईट प्रवृत्तीचं तणकट समाजात वाढत जात असून, त्यामुळे कसदार जमिनीची नासाडी कशी होत आहे हे दुःख राजन गवस यांनी या 'तणकट' कादंबरीमधून व्यक्त केलेले आहे.

अशाप्रकारे 'तणकटकार' राजन गवस यांची कादंबरी समाजमनाशी आपली असलेली नाळ घट्ट ठेऊन समाज जीवनातील विविध पदर कलात्मक पातळीवर प्रकाशमान करणारी ठरते.

★☆★☆

जीवन

एकदा स्वामी रामतीर्थ जहाजातून युरोपला चालले होते. जहाजात त्यांच्याबरोबर ९० वर्षांचा एक वृद्धही प्रवास करत होता. रामतीर्थांनी हे पाहिले की, त्याचे हात, पाय नीट साथ देत नाहीत, त्याचे डोळे अशक्त झाले आहेत. पण तरीही तो हातात कागद पेन होऊन चिनी भाषेसारखी कठीण भाषा शिकण्याचा प्रयत्न करत आहे. सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत तल्लीन होऊन भाषा शिकण्याचा किती दिवस प्रयत्न करत आहे. शेवटी न राहवून रामतीर्थ त्याला म्हणाले, 'क्षमा करा ! पण आपण या वयात ही कठिण भाषा केव्हा शिकूण पूर्ण करणार ? आणि जरी ती शिकून घेतली, तरी आता या वयानंतर त्याचा काय उपयोग करणार ?' त्या वृद्धांने रामतीर्थांकडे पाहिले व त्यांचे वय विचारले. ते म्हणाले, '३० वर्षे'. त्यावर हसून तो वृद्ध म्हणाला, 'आता माझ्या लक्षात आले की, हिंदुस्थान इतका मागे का आहे ? तेथील लोक जीवन जगण्याच्या आधीच मृत्युबद्दल विचार करतात. माझी इच्छा अशी आहे की, मरतानासुद्धा काहीतरी शिकत शिकतच मरावे. मरण तर येणारच आहे; पण रोज नव्या ज्ञानाचा अनुभव हेच खरे जीवन आहे.'

त्यावेळेपासून रामतीर्थांना जीवनाकडे बघण्याची अनमोल दृष्टी मिळाली.

चारोळी

एकदा गणित मांडल्यावर
पुन्हा - पुन्हा सोडवावे लागते
तरीही नेमके उत्तर नसते
अखेर ते एक कोडेच असते.

जीवनाचा खरा अर्थ....!

कु. अजिता घाटगे - बी. ए. भाग -२

'जीवन हे असे असावे की, पावलोपावली मरणाशी मुलाखत व्हावी' नाही तर तेच ते अन् तेच ते-सकाळपासून रात्रीपर्यंत तेच ते असं कंटाळवाणं जीवन जगणे भाग पडते. यावर मात करावयाची असेल, उत्साह मनात बाळगायचा असेल तर नव्या युगाची आव्हाने समजून घ्यायला पाहिजेत, त्यावर मात केली पाहिजे, २१ व्या शतकाची आव्हाने पेलली पाहिजेत.

२१ वे शतक हे तंत्राचे, तंत्रज्ञानाचे आहे आणि विज्ञानाच्या अफाट विकासाचे आहे. हे चंद्रयुग आहे, इलेक्ट्रॉनिक्सचे युग आहे, यंत्रमानवाचे युग आहे, संगणकाचे युग आहे. मात्र अशी अपार सुखसोयींची साधने हस्तगत करताना माणसातील माणूसपण हरवून उपयोगी नाही. त्यांची संवेदनशीलता, भावनाशीलता, सृजनशीलता, माणुसकी, टिकली पाहिजे.

काही वर्षांपूर्वी 'स्त्री जीवन' हे सर्व प्रकारच्या दडपणातून, बंधनातून मुक्त झालेले नव्हते. 'स्त्री' ही केवळ 'चूल आणि मूल' या चार भिंतीच्या 'बंद दरवाजा'मध्ये गुंतून पडलेली होती. पण सध्याच्या काळात स्त्री-मुक्ती चळवळीचा जोर वाढल्याने आणि कायद्याने स्त्रीला समान हक्क व न्याय दिल्याने स्त्री व पुरुष दोन्ही समानच आहेत. स्त्री ही एक सहनशीलतेची प्रतिमा आहे, अशी पुरुषांनी दिलेली पदवी म्हणजे मोठा मान समजून शतकानुशतके अत्याचार आणि अन्याय सहन करीत असलेली स्त्री आता या एकविसाव्या शतकात जागी झाली आहे. तिच्या सहनशिलतेच्या धरणाचा बांध अन्यायाच्या महापुराने फुटू पाहतो आहे. ती आता निर्भीडपणे अन्यायाचा प्रतिकार करते आहे. न्यायदेवतेकडे न्याय मागण्याइतकी ती धीट झाली आहे. कारण आजच्या स्त्रीला कळून चुकले आहे की, असे न वागल्यास नीतीची चाड नसणाऱ्यांना, अनैतिक कृत्ये करण्यासाठी रान मोकळे मिळेल. न्याय मिळेपर्यंत अन्यायाविरुद्ध लढणे हे एकमेव ध्येय आजच्या जागृत स्त्रीचे आहे.

आजची दोन अक्राळविक्राळ संकटे म्हणजे महागाई आणि भ्रष्टाचार. महागाई डोईजड झाली आहे, तर भ्रष्टाचार शिष्टाचार बनू लागला आहे. या दोन्ही संकटांनी सामान्य माणूस हतबल झाला. आहे. अगतिक झाला आहे. महागाई हे संकट आर्थिक संकट आहे. आपणास दिसते आहे की, महागाईने खरोखरच कळस गाठला आहे. जीवनावश्यक वस्तूंच्या किमती खूप भडकल्या आहेत आणि सामान्य माणसांचे खिसे रिकामे आहेत. एकीकडे आपण पाहतो की, नोकरदार लोकांचे पगार वाढत आहेत, महागाई भत्त्याचे प्रमाण वाढत आहे. पण असे हे भत्ते वाढण्यापेक्षा महागाई उतरली पाहिजे. ते खरे गरजेचे आहे.

महागाईसारखेच आजचे दुसरे मोठे संकट म्हणजे भ्रष्टाचार. भ्रष्टाचाराचे हे महाभयंकर संकट समाजजीवनातून हद्दपार होणार कसे ? भ्रष्टाचार जन्मास येतो तो भ्रष्ट विचारातून. "आधी भ्रष्ट विचार आणि नंतर भ्रष्ट आचार - भ्रष्टाचार." त्यामुळे सर्वांनी जर प्रामाणिकपणे ठरविले की, मी भ्रष्टाचाराला बळी पडणार नाही, मी भ्रष्टाचार होऊ देणार नाही, तरच केवळ भ्रष्टाचाराचे संकट हद्दपार होऊ शकेल. चांगल्या गोष्टीची सुरुवात स्वतःपासून करावी हे सुभाषित खरेच आहे. जेव्हा आपण भ्रष्टाचाराला साथ देतो तेव्हाच भ्रष्टाचार वाढतो. साधी-साधी उदाहरणेही हळूहळू मोठ्या भ्रष्टाचाराला जन्म

देतात. घरी नसलेल्या माणसांची रेशन कार्डावर नावे लिहिणे, रजा मिळविण्यासाठी डॉक्टरांकडून खोटेच सर्टिफिकेट घेणे वगैरे. भ्रष्टाचार हे सामाजिक संकट असून, ते तेंव्हाच नष्ट होईल जेंव्हा आपण सगळेच सुसंस्कारित, राष्ट्रभक्त नागरिक बनू.

'विज्ञान नसेल तर आत्मज्ञान पांगळे आहे. पण आत्मज्ञान नसेल तर विज्ञान आंधळे आहे.' व्यक्तिविकासाबरोबरच सामाजिक बांधिलकीची जाणीव आणि नवीन विकसित तंत्रज्ञानाचा समावेश करणारे, सर्वसमावेशक राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण मूर्त स्वरुपात येणे आवश्यक आहे. शैक्षणिक अभ्यासकेंद्रात कृतिनिष्ठ कार्यक्रमांवर, तसेच शारीरिक शिक्षण, क्रीडा यावर भर दिला गेला पाहिजे. नैतिक मूल्ये आणि चारित्र्यसंवर्धन यांचीही जोपासना व्हावयास हवी. नाहीतर भौतिक विकास आणि अत्याधुनिक तंत्रज्ञानामुळे माणूस अधिकाधिक स्वयंकेंद्रित होण्याची शक्यता आहे. तसेच शास्त्रज्ञ आणि विद्वान यांचा परदेशी जाणारा लोंढा थांबवावयास हवा. 'थांबला तो संपला' हे विसाव्या शतकाने आपणास सांगितले आहे म्हणून वेगवान प्रगतीच्या दिशेने वाटचाल करायला हवी. उपकरणवादाच्या प्रगतीबरोबर माणसाच्या सर्व मानसिक शक्तींचा विकास व्हायला हवा व त्यासाठी मानवधर्माची उपासना व निष्ठायुक्त प्रयत्नांची जोपासना करायला हवी.

'या जीवनात काही घडत नाही.
क्षण-क्षण घडवावा लागतो.
वेळ हा कधीच मिळत नाही.
थोडा-थोडा काढावा लागतो.
यश सहजासहजी मिळत नाही.
कष्टाने त्यावर कळस चढवावा लागतो.
रात्रीचा दिवस करुन तो
कणा-कणाने वाढवावा लागतो.''

आपल्या देशामध्ये जे थोर नेते होऊन गेले उदा. म. फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, लोकमान्य टिळक इत्यादिंनी तत्कालीन समाजातील अंधश्रद्धा, जुन्या रुढी, सामाजिक विषमता नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला. आणि असे हे मोलाचे कार्य करत असताना अनेक संकटांना त्यांना सामोरे जावे लागले. अन्याय, अत्याचार सहन करावा लागला. तरीसुद्धा या व्यक्ती खचल्या नाहीत त्यांनी धीर सोडला नाही. आपण हाती घेतलेले कार्य पूर्णपणे नेटाने केले पाहिजे अशी त्यांची वृत्ती होती व त्यामध्ये ते पूर्णत: यशस्वी देखील झाले. जर या व्यक्ती आपल्या नशिबावरच अवलंबून राहिल्या असत्या तर एवढी प्रगती त्यांनी कधी केलीच नसती.

खरे तर 'नशीब' म्हणजे काय हेच कुणाला समजत नाही. आणि माणूस उगीचच आपल्या नशिबाला दोष देत असतो. माणूस जन्माला येताना काही आणत नाही. घरातील आई-वडिलांचे संस्कार, समाजाकडून मिळणारी प्रतिष्ठा यावर प्रत्येक व्यक्ती आपलं भवितव्य घडवत असते आणि त्यालाच माणूस नशीब समजतो. म्हणजेच व्यक्तीला जेंव्हा सुखदु:खाचा अनुभव येतो तेंव्हा 'आमचं - नशीब' एवढेच त्यांच्या तोंडून शब्द येतात. असा नशिबालाच दोष देताना जेंव्हा माणूस दु:खी होतो. तेव्हा या दु:खामुळं माणूस माणुसकी म्हणजे काय हे विसरुन जातो, आणि जे आपल नाही त्याच्या पाठीमागे धावत असतो. त्यामुळे व्यक्तीचं जीवन हे निराशमय होतं.

हा नशिबाचा खेळ कसला
सुखापेक्षा काटेरी दु:खाचा
माणूस म्हणून जगत असताना
माणुसकीही विसरण्याचा
नसताना कुणीही आपुले
पाण्यात प्रतिबिंब पाहण्याचा
स्वप्नाप्रमाणे सुख हे काही क्षणाचे
दु:खाचेच हे आयुष्य सारे
काट्यात जगत असताना
गुलाबाचा सुगंध घेणारे.

माणसाच्या जीवनामध्ये सुख आणि दु:ख या दोन बाबी

सतत घडतच असतात. पण याला नेहमी माणूस नशिबाचाच दोष समजत असतो. हे सर्वकाही होतंय ते नशिबानेच होतंय अशी त्याची समजूत असते. पण हे पूर्णपणे चुकीचे आहे भ्रामक आहे. व्यक्तीने जर मनात आणले तर सर्वकाही होऊ शकते. आपल्या आत्मविश्वासावर दृढ इच्छेवर व्यक्ती सुयश प्राप्त करु शकते. येणाऱ्या संधीचा पुरेपूर फायदा जर व्यक्तीने घेतला तर कोणतीही गोष्ट व्यक्तींच्या हातून जाऊ शकत नाही. ज्याप्रमाणे कष्टाविना फळ गोड लागत नाही त्याचप्रमाणे मनुष्याने जर आपल्या जीवनामध्ये कष्टच केले नाही तर त्याला सुख हे मिळणारच नाही.

प्रत्येक गोष्टीचे यश-अपयश हे नशिबावर अवलंबून असते असे जर व्यक्ती मानत असेल तर त्या व्यक्तीच्या जीवनाला अर्थ राहत नाही. प्रत्येक व्यक्तीने आपल्या कलागुणांच्या आधारावर आपली ओळख या जगापुढे या समाजापुढे करून त्यातूनच आपलं नशिब घडवायचं असतं.

या जगात 'शहाणपण' हे खरे अमृत होय. आपण दुसऱ्यांना जे सुख किंवा दुःख देतो, ते सुख-दुःख आपणास न चुकविता परत येते. हा निसर्गाचा अटळ नियम नीट लक्षात घेऊन जीवन जगण्यात खरे 'शहाणपण' आहे .

प्रत्येक व्यक्तीच्या आयुष्यात सुख-दुःखांचा साठा आहे. आणि त्याचाच विचार करुन व्यक्तीनं आपलं भवितव्य घडवायचं असतं आणि आयुष्यात भेटणाऱ्या व्यक्तींशी वागायचं असते. व्यक्ती लहान असो वा मोठी, जे मोठ्या व्यक्तिला जमत नाही. तेच कार्य लहान व्यक्ती करू शकते. त्यामुळे नीट विचार करुनच बोलणं, इतर व्यक्तींच्या भावनांना जपणं यातंच 'शहाणपणा' आहे. यातूनच व्यक्ति आपल्या यशाचा कळस चढवू शकते.

व्यक्ती आपले निर्णय स्वतः न घेता दुसऱ्यांच्या, सल्ल्याने घेते व त्यामुळेच आपले अस्तित्व गमावते. याचे कारण म्हणजे 'अज्ञान' हेच आहे. अज्ञानामुळे व्यक्ती कोणत्या थराला जाऊन पोहोचेल हे सांगता येत नाही. त्यामुळे ज्ञानी बनून कोणाचेही न ऐकता स्वनिर्णयावर, स्वकष्टावर जीवन जगावे.

म्हणून झालेले दुःख विसरुन येणाऱ्या सुखाची वाट पहात येतील त्या संकटाना धैर्याने तोंड देणे म्हणजेच व्यक्तीचं खरं 'जीवन' होय.

★☆★☆

सहनशीलता

बौद्ध साहित्यातील जाककथांमध्ये एकेठिकाणी असा उल्लेख आहे की, भगवान बुद्ध आपल्या पूर्वजन्मांमध्ये एका जन्मात जंगली रेड्याच्या रूपात अवतरित झाले. जंगली रेडा असूनही बोधीसत्व अतिशय शांत होते. त्यांच्या शांत व सरळपणाचा गैरफायदा घेऊन एक माकड त्यांना खूप त्रास देत असे. कधी ते त्यांच्या पाठीवर चढून उड्या मारत असे तर कधी त्यांची शिंगे पकडून हलवत असे. कधी शेपटीच ओढत असे तर कधी त्यांच्या डोळ्यांनाही जखमा करीत असे. पण बोधीसत्व नेहमीच शांत असत.

हे पाहून देवता म्हणाल्या, 'हे शांतमूर्ती, त्या दुष्ट माकडाला शिक्षा केली पाहिजे. त्याने तुम्हाला खरेदी केले आहे का ? अथवा तुम्ही त्याला घाबरता आहात का ?'' बोधिसत्व म्हणाले, ''देवगणांनो, ह्या माकडाने मला खरेदी केले नाही, अथवा मी याला घाबरतही नाही, मला ह्याचा दुष्टपणाही समजतो. दिसतो. शिंगांच्या एका झटक्यासरशी त्याला फाडण्याची ताकद माझ्यात आहे. पण मी याचे अपराध सहन करतो. आपल्यापेक्षा बलवान असणाऱ्यांचे अपराध तर सगळेच सहन करतात. कारण तिथे नाईलाज असतो. खरी सहनशीलता तीच आहे, जेव्हा आपण एखाद्या निर्बलाचे अपराध सहन करतो.''

आई

गगनाचा अन् सागराचा
किनारा कुणा गवसला
आईच्या प्रेमाचा प्रवाह
कुणा गवसला

नातं मनामनाचं तिनं
प्रेमानं गुंफलं
आपल्या पाखरांना तिनं
वात्सल्यानं जपलं
समईप्रमाणं जळून स्वतः
इतरांना प्रकाश दिला
चंदनाप्रमाणं झिजून स्वतः
इतरांना सुवास दिला.
थरथरणाऱ्या पंखांनाही तिनंच
आधार दिला.
इतरांच्या सुखासाठी तिनं
स्वतःला राबवलं
तिच्या राबण्याचा अर्थ
ज्यास गवसला
तोच खरा मातृप्रेमी
म्हणून गणला.

- **कु. मंगल द. कुंभार**, एफ.वाय. बी.ए.

चारोळी

प्रेमात पडताना तू मला
बरोबरीला घेतलंस,
सावरायची वेळ आल्यावर
मात्र तू मला सोडून दिलंस.

शहाजहाँने प्रेमाच्या वेडात
ताजमहल बांधला,
लोकांनी याचाच फायदा घेऊन
वेड्यांचा दवाखाना आगऱ्यात घातला.

सूर

हृदयातील सूर माझ्या देती
साद सख्या तुला
या सुरांना साथ देण्या
येशील कधी सांग प्रिया
धुंद मधुर सूर माझे
फक्त तुझ्याच साठी जन्मले
या सुरांना गीत देण्या
येशील कधी सांग प्रिया
सूर माझे सख्या तुझ्या
ओठी कधी येतील का ?
या सुरांना स्पर्श करण्या
येशील कधी सांग प्रिया
हे माझे सूर सख्या तुझे
कधी होतील का ?
माझ्या सुरांना जीवन देण्या
येशील कधी सांग प्रिया.

- **कु. मंगल द. कुंभार**, एफ.वाय. बी.ए.

मन

मुलींनाही मन असतं
मुलींनाही भावना असतात.
जगात काही मिळवण्याची जिद्द असते
आकाशाला गवसणी घालणारे विचार असतात.
पण, त्यांना समजून घेणारी,
त्यांच्या भावनांची कदर करणारी माणसे नसतात.
या समाजात चुकून लाखात एखादा लाभतो
मुली त्यांचे सोनं करुन दाखवतात.
काकाजी ! लाखात एक आहेत
त्यांच्याच कृपेचे आमच्यावर छत्र आहे.

- **कु. अश्विनी शि. जाखले**, १२ वी आर्टस्

सांग पाखरा

करुण भाव डोळ्यामध्ये
करुण चाल पायामध्ये
दिव्यसुखाच्या शोधात भटकती दाही दिशा,
समजे न मला तुला चढली ही कसली नशा
वाटे तुज घेऊ सामावूनी या देहाशी
उंच-उंच जाई सांगड घाले आकाशी
वाट पाहता संध्या सरती, तव
तुझे पद अलगद उतरे फांदीवरती
नयन लागता तुझ्या दिशेला
पाहायची तुज आस मला
झाली चाल तुझी मंद
विरुन गेले सारे हर्ष-आनंद
थकले नयन वाट पाहूनी
सांग पाखरा येशील का परतुनी ?

- अश्विनी शि. जाखले, १२ वी आर्टस्

"आजची स्त्री"

आजही स्त्री, एक नाणं आहे चलनातलं
खेळणं आहे बाजारातलं
कधी फुकटात मिळणारं, तर कधी
दुप्पट दामानं विकलं जाणारं
आजही स्त्री, एक भोग आहे
पुरुषांचा शौक आहे
वापरायचं साधन आहे
फेकायची वस्तू आहे
आजही स्त्री, हक्काचा नोकर आहे
बळीचं बकरं आहे
गोठ्यातलं जनावर आहे
कुणीही न्यावं, कुठंही बांधावं
नसेल बाजारात भाव
तर खुशाल कापावं...

- सीमा कांबळे, टी.वाय. बी.ए.

कळी

श्रावणातल्या सरीमध्ये एक कळी जन्मली
थोडी खुळी, थोडी शहाणी
गार गार वाऱ्याने तिला हळूच फुंकर घातली
वाऱ्याच्या लहरीबरोबर कळी फुलू लागली
हिरवळीतील दुनिया पाहून ती सुखावू लागली
सृष्टीतील सौंदर्य लुटण्यास ती पुढे सरसावली पण...
वादळी वाऱ्याच्या माऱ्याने, कडक ऊन-पावसाने
कळी थरारुन गेली
भयानक ते रुप पाहून, दुःखी आगीत होरपळून कळी
झुरु लागली.
झडलेल्या प्रत्येक पाकळीतून ती हसू लागली
हसता-हसता आसवलेल्या डोळ्यांनी
ती म्हणू लागली
उगा जन्मलो या दुनियेत
ज्या दुनियेत कुणी ना कुणाचा रखवाला

- माया नवाळे, एस.वाय. बी.कॉम.

ज्योत

विझला आहे दिवा
माहीत आहे मला
तरी पण त्या ज्योतीची,
आस माझ्या मनाला.
विझलेल्या दिव्यावर,
ज्योत कधी दिसते का ?
पुसलेल्या मनावर,
नाव कुणाचे दिसते का ?
विझताना दिवा,
देऊन जातो प्रकाश,
पेटताना ज्योतही,
घेऊन येते प्रकाश

- माधुरी सि. सांगावकर, ११ वी आर्टस्

व्यथा बालकामगाराची

वय त्याचे ते कोवळे
जग त्याचे सर्वाहून वेगळे
पाहत असे तो टक लावूनी
जाती सवंगडी दफ्तर घेवूनी
आयेचा हात धरुनी
कधी गाडी - मोटारीमधूनी
आपणच का मग असे
बसतो गप्प मालकाच्या धाकानी
विचार करीत बसतो मनी
वाटे मनास त्याच्या
आपणही सारखे तयांच्या
'शिकावयास जावे, लीवावयास शिकावे'
सवंगड्यांसमेत रमावे
'अ, आ, ई' गिरवून
जगी मोठे व्हावे,
राज्य गाजवावे सर्वांवर
आपुल्या मालकावानी
साद येता कानी मालकाची
अधुरी राहिली कहाणी स्वप्नांची
म्हणे मला मनाशीच तो
'चिंता मला उद्याच्या भाकरीची !'

- कु. राजलक्ष्मी सु. चव्हाण
१२ वी आर्टस्

चारोळी

नाण्याच्या दोन बाजू असतात
असं म्हणतात, खणखणीत
आवाजात अधिकार सांगतात,
कर्तव्याची वेळ आली की
हळू आवाजात बोलतात.

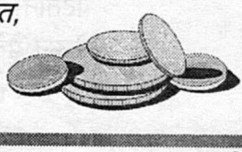

गीता

पुढारी, तरुण भारत, सकाळ...
आज जागीच पडली आहेत
हृतिकची 'पोस्टर्स' मात्र
घरोघरी पोहोचली आहेत
सीता, सावित्री, अहिल्या
या पुराणातल्या वांगी आहेत
करीना, करिश्मा, काजोल
यांचा मात्र जप आहे...
बापूजींची शुद्ध खादी
हिला कुठे मागणी आहे... ?
जीन्स, टी शर्टस्
याला मात्र मान आहे
अभ्यास करायला वेळ नाही
शॉर्टकटचा काळ आहे.
बाजारात पुस्तके उपलब्ध नाहीत
'नोटस्चा मात्र' सुकाळ आहे...
गीता, वेद, उपनिषदे
सारे काही सपाटच आहे.
'कहो ना प्यार है' हे मात्र
प्रत्येकाला तोंडपाठ आहे...
अहो राव, तुम्ही म्हणाल
ही काय कविता आहे
नाय, नाय गुंड्याभाऊ शपथ सांगते
हीच आमची 'गीता' आहे,
हीच आमची 'गीता' आहे...

- निवेदिता बा. गांवकर, १२ वी आर्टस्

चारोळी

चढाओढ या शब्दाचा अर्थ आपण किती उलटा लावतो,
कुणी वर चढताना दिसला की आपण त्याला खाली ओढतो.

व्यथा मनाची

एका फुलाने सांगितली व्यथा मनाची
वेड जीवा लावून गेली प्रीती
प्रीतीच्या पाकळ्या उमलत होत्या खऱ्या
एका भुंग्यांसाठी फुलत होत्या पाकळ्या
पाकळीत होता गंध प्रीतीचा
मधुर असा मध प्रेमाचा
प्रेमाचा वर्षाव करत होता भुंगा कळीसाठी
कळी वर्षावात बहरत होती भुंग्यासाठी
रोजचा हा खेळ चाले, दोन जीवांचा मेळ घाले
कळी फुलून आली झाडावरी
असाच एकदा माळी आला फुलाजवळी
फुलाने विनवणी केली त्याच्याजवळी
नको तोडू मजसी आणि चार दिवस फुलू दे अशी
वाट पाही फूल भुंग्यांची खरी
आतुरती नजर गेली दूरवर फुलाची
मात्र भुंगा घाली पिंगा दुसऱ्या फुलाशी
तेव्हा फूल म्हणे माळ्याशी रे मजला तोडूनी
जीव घेऊन गेली प्रीती
प्रीत खुळी रे माझी, भुंग्यांची प्रीत नव्हती खरी.

- कु. सुचिता मो. घोरपडे, एस.वाय. बी.ए.

चारोळी

देवाच्या दारात सर्वांनाच जावं लागत
पाप-पुण्याचा हिशोब हा द्यावाच लागतो.
पण मला हे कळत नाही की,
देवाकडं तर एकूण बेरीज आधीच तयार असते
तर तो हिशोबात वेळ कशाला घालवतो ?

पक्ष्यांना खरंच किती बरं असतं
आकाशात उंच-उंच उडायचं, परत घरट्यात यायचं
मनाचं तसं नसतं एकदा उडालं की
परत-परतायचं नाव नसतं.

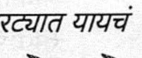

- सुचिता मो. घोरपडे, एस.वाय. बी.ए.

प्रेमात महत्त्व फुलांना

किती वेळ वाट पाहू गं सखे तुझी
वाटेवरती फुले पसरुनी वाट पाहतो गं तुझी,
किती वेळ लावशील गं येण्यासी,
पाकळ्या जातील कोमेजूनी
कसं सांगू तुला फुले फार महागाची माझी
अगं या महागाईत पानही स्वस्त नाही
मी तर फुले आणलीत बघ तुजसाठी
ये गं लवकरी पाकळ्या जातील कोमेजूनी
फुलांचा सुगंध फार सुगंधी
धुंदावून सोडी मनासी
धुंदीत या फुलांच्या दोघे धुंदून जाऊ मिळूनी
कर गं घाई येण्यासी पाकळ्या जातील कोमेजूनी.

प्रत्येक पाकळीची शपथ तुला
शपथ देण्याची आणलीस वेळ मला
शपथ नसते एकाने द्यायची ती असते दोघांनी घ्यायची
किती गं करशील वेळ येण्यासी पाकळ्या जातील कोमेजूनी.
कारण काय घडले तुझ्या अजून न येण्याचे
मला न कळे असे काय झाले
बहुतेक तुझी कारणं आता घरच्यांना पटेनात
पटेनात तर राहू दे बोलू नको काही
मीच येतोय तुझ्या घरच्यांकडे
लग्नाची बोलणी करायला, तुला कायमचे घ्यायला
याच पाकळ्यांवरुन चालायला, तुला आणायला
कारण सगळ्यांना ठाऊक आहे,
प्रेमात महत्त्व फार फूलांना
नाही कोमेजू देणार मी पाकळ्यांना.

- सुचिता मो. घोरपडे, एस.वाय. बी.ए.

चारोळी

मरताना वाटलं आयुष्य नुसतंच वाहून गेलं,
मला जगायचं - जगायचं म्हणत जगायचंच राहून गेलं.

झाडावरुन प्राजक्त ओघळतो, त्याचा आवाज होत नाही
याचा अर्थ असा नाही, की त्याला इजा होत नाही.

आई

आई माझी म्हणत होती, पोरा शाळंत तुला जायचं
हाय.
शिकून मोठं व्हायचं हाय !
मी म्हणायचो, आई हातावरचं पोट आपलं
फी साठी पैसा नाय...
मोठ्या धीरानं आई सांगून गेलीस...
पैशाच्या अंधाराला नाय रं पोरा झुकायचं...
पैशासाठी डोरलं माझं इकायचं !!
'बा'ला तुझ्या वचन दिलंय.
तुला शिकवून 'साहेब' करीन
आनंदाची भरती येईल....
आनंदाच्या भरतीवर, डोळ्यातील बुबळांवर....
बुबळातील पाण्यावर...
पोरा तुला, 'साहेब' म्हणत मरायचं हाय !!!

- **कु. पद्मिनी शिंदे**, १२ वी आर्टस्

प्राण्यांची शाळा

एकदा एका जंगलात भरली
प्राण्यांची शाळा
कासवाला यायला उशीर झाला
कोकीळेचा होता तास
कासवाला बसल्या छड्या सात.
हरणाने दाखविला गृहपाठ
हत्तीला नव्हते शब्दार्थ पाठ
माकडाने धडा वाचला
सश्याने त्यातून चुका काढल्या
तिकडून सिंहाने फोडली डरकाळी
सर्व प्राण्यांची उडाली धावपळ

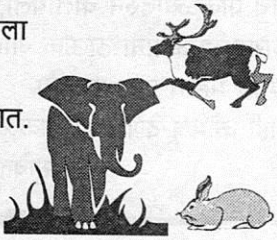

- **कु. माधुरी प्र. आयरेकर,**
११ वी आर्टस्

कोकिळेची शाळा

शिक्षकदिनी काढली कोकिळेने शाळा
शिकण्यासाठी तिथे पक्षी आले सोळा
कोकिळा शिक्षिका झाली
गाणी सुरात छान जमायची
शिकविली तीने गाणी छान
पक्ष्यांनी म्हटली ओतूनी प्राण
कर्कश्यपणे ओरडला कावळा
कोकिळा म्हणाली शाळा सुटली पळा.

- **कु. माधुरी प्र. आयरेकर**, ११ वी आर्टस्

मला

मला पाहावेसे वाटते
ते निळे आकाश
काळे मेघ ज्याला
व्यापूनच टाकत आहेत.
मला पाहावासा वाटतो
तो चंद्र पुन्हा
शीतल छाया जो
क्षितिजावरती देत आहे.

मला पाहावेसे वाटते
स्वप्न नवे नवे
नव्या आकांक्षा घेऊन
जे आता येत आहे.
मला अनुभवावे वाटते
सुख म्हणजे काय ?
दुःख कमी व्हावे म्हणून
पुढे जे येत आहे.

मला जगावेसे वाटते
जीवन हे नवे
स्वतःच्याच कल्पनेत
जे आता जगत आहे.

- **कु. कल्पना कृ. जाधव**, ११ वी सायन्स

 यशोदीप

वर्गात सर्वप्रथम

कु. मयुरा माळी
तृतीय वर्ष वाणिज्य

कु. विद्या कांबळे
तृतीय वर्ष कला

कु. सुप्रिया इंगवले
द्वितीय वर्ष वाणिज्य

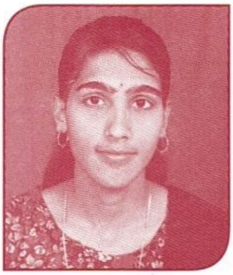

कु. छाया गुंडद
द्वितीय वर्ष कला

कु. अनमोली उपाध्ये
प्रथम वर्ष वाणिज्य

कु. वैशाली शेटके
प्रथम वर्ष कला

कु. परवीन शेख
प्रथम वर्ष कला

कु. अश्विनी झांजगे
बारावी विज्ञान

कु. निलोफर चिखलीकर
बारावी वाणिज्य

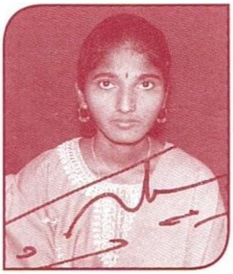

कु. सविता कांबळे
बारावी कला

कु. मेघा उप्पीन
अकरावी विज्ञान

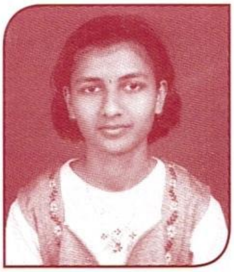

कु. सोनाली झंगरुचे
अकरावी वाणिज्य

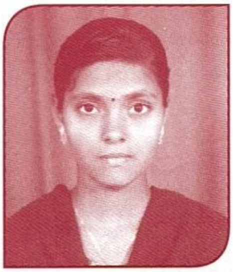

कु. साधना पाटील
अकरावी कला

यशोदीप

प्रथम श्रेणी प्राप्त - तृतीय वर्ष कला

कु. निलीमा बुगटे
इंग्रजी

कु. ज्योती देवकुळे
इंग्रजी

कु. प्रमिला मिठारी
इंग्रजी

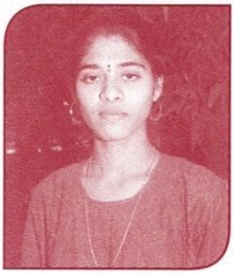

कु. मिनाक्षी पाटील
इंग्रजी

कु. उमा पाटील
इंग्रजी

कु. वर्षा पवार
इंग्रजी

कु. रुपाली आरेकर
अर्थशास्त्र

कु. कल्पना बागणे
विशेष प्राविण्यप्राप्त, अर्थशास्त्र

कु. सीमा देसाई
अर्थशास्त्र

कु. मनिषा गायकवाड
अर्थशास्त्र

कु. रेखा जगताप
विशेष प्राविण्यप्राप्त, अर्थशास्त्र

कु. अर्चना कांबळे
अर्थशास्त्र

कु. विद्या कांबळे
विशेष प्राविण्यप्राप्त, अर्थशास्त्र

यशोदीप

प्रथम श्रेणी प्राप्त - तृतीय वर्ष कला

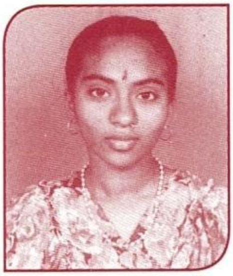

कु. अश्विनी कारंडे
अर्थशास्त्र

कु. मनिषा कोगले
अर्थशास्त्र

कु. स्वाती कोळी
अर्थशास्त्र

कु. प्रमिला मंडलीक
अर्थशास्त्र

कु. कंठना मोहिते
अर्थशास्त्र

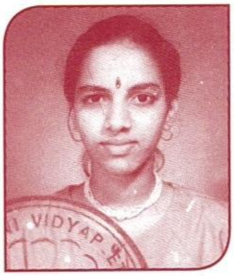

कु. माधुरी नरके
अर्थशास्त्र

कु. अर्चना पाटील
अर्थशास्त्र

कु. जयश्री पाटील
अर्थशास्त्र

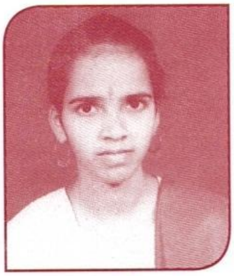

कु. मायादेवी पाटील
अर्थशास्त्र

कु. सविता/दिपा पाटील
अर्थशास्त्र

कु. उज्ज्वला पाटील
अर्थशास्त्र

कु. सविता राणे
अर्थशास्त्र

कु. सोनाली राणे
अर्थशास्त्र

यशोदीप

प्रथम श्रेणी प्राप्त - तृतीय वर्ष कला

कु. स्वप्नाली शिंदे
अर्थशास्त्र

कु. माधुरी बच्चे
हिंदी

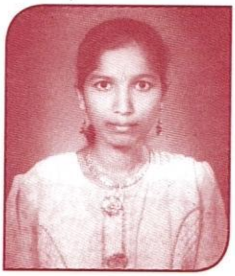
कु. वृषाली जाधव
हिंदी

कु. निलिमा कोरे
हिंदी

कु. मनिषा कुंभार
हिंदी

कु. नंदा कुंभार
हिंदी

कु. मिनाक्षी पाटील
हिंदी

कु. राणी पाटील
हिंदी

कु. साधनाताई पाटील
हिंदी

कु. शबाना पटवेगार
हिंदी

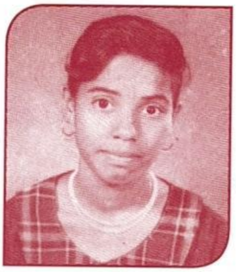
कु. वासंती शेटके
हिंदी

कु. शितल भोसले
गृहशास्त्र

कु. दिपाली पाटोळे
गृहशास्त्र

यशोदीप

कु. शिल्पा चव्हाण
समाजशास्त्र

कु. दिपाली कुंभार
समाजशास्त्र

कु. रीना पाटील
समाजशास्त्र

कु. रोहिणी पाटील
समाजशास्त्र

कु. रेखा रावराणे
समाजशास्त्र

प्रथम श्रेणी प्राप्त - तृतीय वर्ष वाणिज्य

कु. सौजन्या आठरापोळे

कु. वर्षा देशपांडे

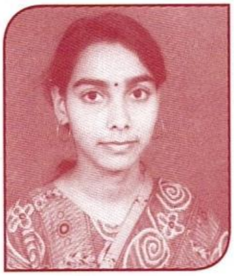

कु. सोनल किरुळकर

कु. मयुरा माळी

कु. मयुरा माणगांवकर

कु. सारिका मेहता

कु. प्रतिभा परदेशी

यशोदीप

कु. संगीता पाटील

कु. दिपाली पोवार
व्होकेशनल

कु. शितल शिंदे
व्होकेशनल

कु. दिपा हुपरे
व्होकेशनल, सर्वप्रथम

कु. अंजली खामकर
व्होकेशनल, सर्वप्रथम

कमला २००१ नियतकालिकाचें सुयश

कु. सीमा गावडे
Republic Day 2001
कविता -प्रथम क्रमांक

कु. ज्योत्स्ना मुद्राळे
'Who Is This Veerappan Anyway ?' लेख - द्वितीय क्रमांक

कु. सुजाता कागलकर
'सुहाना सफर'
प्रवास वर्णन-प्रथम क्रमांक

कु. सुचित्रा चिटणीस
'मराठीच्या माजघरातील स्निग्ध ज्योत मालवली' लेख-द्वितीय क्र.

सु
य
श

कु. जानका गडगे
११ वी सायन्स, राष्ट्रीय
गुणवत्ता शिष्यवृत्ती प्राप्त

कु. कविता जाधव
मार्च २००१, १२ वी परीक्षेत कोल्हापूर
विभागीय मंडळात सहकार विषयात
सर्वप्रथम

कु. जयश्री तोडकर
२०००-२००१ सालासाठी
शिवाजी विद्यापीठ गुणवत्ता शिष्यवृत्ती

सु
य
श

कुशल नेतृत्व
कुशल नेतृत्व

स्टुडंटस् कौन्सिल

कु. वृषाली मगदूम
जनरल सेक्रेटरी

कु. दिपमाला गायकवाड
सांस्कृतिक विभाग प्रतिनिधी

कु. जयश्री तवंदे
एन. एस. एस. प्रतिनिधी

कु. चंदा नलवडे
एन. सी. सी. प्रतिनिधी

कु. राजश्री येडगे
प्राचार्य नियुक्त प्रतिनिधी

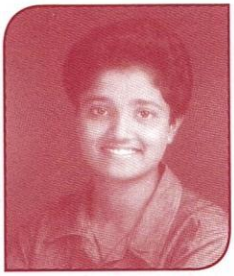

कु. गायत्री मंडलीक
क्रिडा प्रतिनिधी

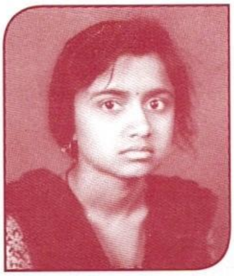

कु. सुप्रिया इंगवले
तृतीय वर्ष वाणिज्य
वर्ग प्रतिनिधी

कु. छाया गुंडद
तृतीय वर्ष कला
वर्ग प्रतिनिधी

कु. अनमोली उपाध्ये
'द्वितीय वर्ष वाणिज्य
वर्ग प्रतिनिधी

कु. परवीन शेख
द्वितीय वर्ष कला
वर्ग प्रतिनिधी

कु. निलोफर चिखलीकर
प्रथम वर्ष वाणिज्य, वर्ग प्रतिनिधी

कु. दिपाली पाटील
प्रथम वर्ष कला, वर्ग प्रतिनिधी

कु. मेघा उप्पीन
बारावी विज्ञान, वर्ग प्रतिनिधी

कुशल नेतृत्व

कुशल नेतृत्व

स्टुडंटस् कौन्सिल

कु. प्रमिला पिसे
बारावी वाणिज्य, वर्ग प्रतिनिधी

कु. कविता महाजन
बारावी कला अ, वर्ग प्रतिनिधी

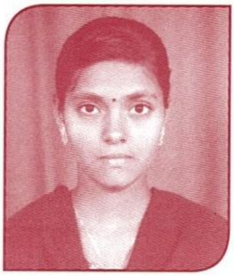

कु. साधना पाटील
बारावी कला ब, वर्ग प्रतिनिधी

कु. अपर्णा बागल
अकरावी विज्ञान,
वर्ग प्रतिनिधी

कु. स्वप्नाली चव्हाण
अकरावी वाणिज्य,
वर्ग प्रतिनिधी

कु. अश्विनी चव्हाण
अकरावी कला अ,
वर्ग प्रतिनिधी

कु. सारिका साठे
अकरावी कला ब,
वर्ग प्रतिनिधी

यशोदीप

''आदर्श विद्यार्थिनी पुरस्कार वितरण''

यशोदीप

शिवाजी वियापीठाचे प्र.-कुलगुरु मा. डॉ. व्ही. एम. चव्हाण यांचेकडून
पुरस्कार स्वीकारताना जनरल सेक्रेटरी कु. वृषाली मगदूम

यदि स्वर्ग कहीं है पृथ्वी पर
तो वह नारी उर के भीतर
दल पर दल खोल हृदय के स्तर
जब बिठलाती प्रसन्न होकर
वह अमर प्रणय के शतदल पर
नारी की संज्ञा भुला, नरों के संग बैठ
चिर जन्म सुहृद सी जन हृदयों में सहज पैठ
जो बंटा रही तुम जग जीवन का कामकाज
तुम प्रिय हो मुझे : न छूती तुमको कामलाज
युग प्रबुद्ध, शिक्षित, समाज निर्माता नारी
अबला अब सबला कहलाने की अधिकारी

\- कविवर सुमित्रानंदन पंत

हिंदी विभाग

अनुक्रमणिका

गद्य - परिमल

- महिला सशक्तिकरण वर्ष (वैचारिक लेख) - कु. सिंधु वायदंडे - प्रथम वर्ष कला
- आतंकवाद : मानवता के लिए खतरा (निबंध) - कु. वैशाली शिंदे - तृतीय वर्ष कला
- संघर्ष (एकांकी) - कु. दीपाली जाधव - द्वितीय वर्ष कला
- मेलेडी क्वीन : आशा भोसले (व्यक्तिचित्रण) - कु. सविता धनगर - प्रथम वर्ष कला
- अंतर्मुखी परिशीलन : 'कनुप्रिया' (समीक्षालेख) - कु. सुचिता घोरपडे - द्वितीय वर्ष कला
- हादसा (कहानी) - कु. वैशाली कुंभार - प्रथम वर्ष कला
- मेरा यादगार सफर (यात्रा वर्णन) - कु. प्राजक्ता कणबर्गी - बारहवी कला

पद्य - परिमल

- मॉ ! तुझे सलाम - कु. सुजाता कागलकर - तृतीय वर्ष कला
- समर्पण - कु. माधवी केकलेकर - द्वितीय वर्ष कला
- इन्सान - कु. शारदा चौगुले - द्वितीय वर्ष कला
- जय - कु. वैशाली शेटगे - द्वितीय वर्ष कला
- तोड़ दो बंधन - कु. दीपाली जाधव - द्वितीय वर्ष कला
- प्रदूषण - कु. स्नेहला चावला - ग्यारहवी विज्ञान
- अज्ञान - कु. दीपाली जाधव - द्वितीय वर्ष कला
- आशा - कु. माधवी केकलेकर - द्वितीय वर्ष कला
- जिंदगी - कु. अस्मॉ देसाई - तृतीय वर्ष कला
- कशिश - कु. सुजाता कागलकर - तृतीय वर्ष कला
- कुछ तो सीखो - कु. स्नेहा चावला - ग्यारहवी विज्ञान
- प्यार - कु. अनीता घाडगे - तृतीय वर्ष कला
- अंतराल - कु. दीप्ती मोरे - द्वितीय वर्ष कला
- राधेश्याम - कु. सुचिता घोरपडे - द्वितीय वर्ष कला

महिला सशक्तिकरण वर्ष

कु. सिंधू जयसिंग वायदंडे - प्रथम वर्ष कला

"यत्र नार्यस्तु पुजन्ते
रमन्ते तत्र देवता"

भारतीय संस्कृति का वर्णन करनेवाले इस शलोक का अर्थ है कि, जहाँ स्त्री की पूजा की जाती है, वहाँ देवताओं का निवास होता है। भारत में पहलेसे ही नारी को पूजनीय माना गया है।

लेकिन क्या आप जानते है, औरत क्या है ? क्या अस्तित्व है औरत का ? औरत तो वह है जो रेगिस्तान में भी फूल खिला देती है । औरत वह बहन है जो हमेशा अपनी भाई की लंबी आयु के लिए भगवान से हाथ जोड़कर प्रार्थना करती है । औरत वह है, जो हमेशा अपने घर-परिवार और बच्चों के अलावा कुछ सोचती ही नहीं । औरत वह है, जो दया, क्षमा, सहनशीलता और माया की मूर्ति है । समय आने पर स्त्री दुर्गा का रुप धारण कर सकती है और क्रोध में संहारक महाकाली का रुप भी ले सकती है; कभी करुणा की साकार मूर्ति बनकर स्नेह-वात्सल्य उंडेलती है ।

"नारी के विषय में ये सहज उद्‌गार मेरे,
नारी मन का गहन विश्लेषण नहीं यह,
श्रद्धा के और सन्मान के है भाव इसमें,
महिमामयी नारी । इन्हें स्वीकार कर लो ।"

प्राचीन काल से ही भारतीय नारी उद्योगी रही है । एक समय ऐसा भी था कि भारत में मातृसत्ताक पद्धति थी, स्त्री परिवार की मुखिया थी । उस काल में गृहस्थाश्रम को जादा महत्त्व दिया जाता था । जिसमें औरत और मर्द दोनों को समान दर्जा दिया गया था । पहले जमाने में बारह बलुतेदारों का अस्तित्व था । जिनके छोटे-छोटे उद्योग होते थे । इनमें से मेहनत का आधा हिस्सा नारी ही उठाती थी । श्रम चाहे मानसिक हो या शारीरिक वह सफलता से पूरा करती है, तथा सामाजिक एवं धार्मिक कार्यो में भी स्त्री को सम्मान मिलता था । लेकिन प्राचीन काल से मध्ययुग काल के दौरान औरत का महत्त्व धीरे-धीरे कम होता गया । औरत के सम्मान का तो जैसे अस्तित्व ही मिट गया । औरत तो मर्द के हाथ सिर्फ एक खिलौना बनकर रह गई । जिसकी जिंदगी सिर्फ बाल-बच्चे, चूल्हा-चौका और घर-बार तक ही सीमित रही । बालविवाह तथा सती प्रथा जैसे अन्यायी रीति-रिवाजों का निर्माण नारी शोषण का भीषण रूपही है । फिर भी औरत ने अपनी सहनशीलता नहीं छोड़ी । शायद इसलिए औरत को सहनशीलता की मूर्ति कहा जाता है, और इस सहनशीलता एवं श्रमशील के कारण औरत अपनी पहचान आज वर्तमान काल में बना पाई है । मध्ययुगीन काल में औरत को पैर की जूती समझा जाता था । औरत को बचपन से जवानी तक पिता के हाथों तले दबा रहना पडता है, शादी के बाद पति के और बुढापे में बच्चों के हाथों की कठपुतली बना रहना पड़ता है । लेकिन फिर भी उस जमाने में भी झाँसी की रानी, सावित्रीबाई फुले जैसी औरतों ने जन्म लिया और मरने के बाद भी, अपना नाम इस दुनिया में हमेशा के लिए सुवर्ण अक्षरों से लिखा । भारत का पुरुषप्रधान समाज औरत को अवगुणों की खान समझता है और हमेशा अपमानित करता है। स्त्री की ऐसे दुर्दशाग्रस्त जीवन को देखकर मैथिलीशरण ने कहा है,

"अबला जीवन हाय, तुम्हारी यह कहानी,
आँचल में है दुध और आँखो में पानी ।"

परंतु आज जमाना बदल गया है । आज नारी पुरुषों से भी आगे बढ़ गई है । पुरुषों के कंधे से कंधा मिलाकर हर

क्षेत्र में प्रगति कर रही है । आज औरत ने ईट का जवाब पत्थर से देना सीख लिया है । आज नारी ने घर के बाहर कदम निकाले है । आज ऐसा एक भी क्षेत्र नहीं जिसमें नारी का अस्तित्व न हो । सिर्फ शिक्षा ही नहीं बल्कि लिपिक, डाक्टर, प्रोफेसर, पुलिस अधिकारी, चित्रपट अभिनेत्री, न्यायदाता, ग्रामसेविका, मेयर तथा अन्य राजनैतिक क्षेत्रों में और अन्य विविध क्षेत्रों में भी महिलाओं का स्थान महत्त्वपूर्ण है । उद्योग में भी महिला उन्नति कर रही है । व्यवस्थापन का कौशल्य पुरुषों से अधिक स्त्री के पास होता है, इसलिए महिला उद्योग क्षेत्र में यशस्वी होते दिखाई देती है । लिज्जत पापड जैसे अनेक ग्रामोद्योग स्थापन करके, उनमें काम करके स्त्री अपनी प्रगति कर रही है । महिला अपनी बुद्धि से और नेतृत्व कौशल्य से सरकारी और सहकारी क्षेत्र में उँचे पदों पर स्थानापन्न हो रही है । अंतरिक्ष में भी कल्पना चावला जैसी महिलाएँ अपना वर्चस्व प्रस्थापित कर चुकी है । यही नहीं रिक्षा ड्रायव्हर, बस कंडक्टर और पायलट तक की भी नौकरियों में नारी ने अपने पैर जमाने शुरु किए है । इन सभी क्षेत्रों में मदर तेरेसा, सरोजनी नायडू, श्रीमती इंदिरा गांधी, किरण बेदी, मेघा पाटकर जैसी नारियों ने अन्य नारियों के सामने अपनी क्षमता एवं योग्यता का आदर्श प्रस्थापित किया है । इसप्रकार आज नारी जगत प्रखर रूप में आकाश पर सूर्य की भाँति दीप्तित हो रहा है ।

2000-2001 साल को सरकारने 'महिला सशक्तिकरण वर्ष' के रूप में मनाने का संकल्प किया । इसके अंतर्गत महिलाओं की और भी उन्नति हो ऐसे प्रयत्न किए गए, और उसे पूरा करने का पूरी मेहनत से प्रयत्न किया गया । क्योंकि जब भी भारत सरकार महिलाओं के हित में कोई कानून बनाती है तब उसे अंमल में लाने में कठिनाईयाँ निर्माण होती है, इसका सच्चा उदाहरण हमारे सामने है । 'सीडॉ' इनके 'कन्व्हेन्शन फॉर एलिमिनेशन ऑफ ऑल टाईप्स ऑफ डिसक्रिमिनेशन अगेन्स्ट विमेन' इस करार पर भारत सरकारने 25 जून 1993 को दस्तखत किए और उस करार को 18 दिसंबर 1979 में मान्यता मिली थी । इसप्रकार भारत सरकारने उस करार को स्वीकारने में 14 बरस विलंब किया । इस प्रकार के और भी करार है जिन्हें हमनें मान्यता तो दी है लेकिन अभी तक वे करार जारी नहीं हुए हैं । ऐसे करार 'महिला सशक्तिकरण वर्ष' अंतर्गत पूर्ण करने का निश्चय भारत सरकारने किया है । इसमें महिलाओं के लिए उत्तराधिकार, निर्णय प्रक्रिया में सहभाग, नौकरी में आरक्षण, ग्रामपंचायत में नियुक्त महिला समिती के लिए ग्रामीण स्तर पर जमीन और महसूल के कुछ अधिकार, महिलाओं की माँग के अनुसार देशी शराब की दुकाने बंद करना तथा स्त्री को पिता एवं पती के जायदाद में अधिकार मिलना चाहिए । इसप्रकार के सभी करारों को जारी किया।

उसीप्रकार 'महिला सशक्तिकरण वर्ष' के अंतर्गत सरकारने और भी कुछ अच्छे निर्णय लिए जो स्तुत्य है । जैसे, बच्चों के नाम के साथ माता का भी नाम जोड़ा जाए, बालविवाह करने वालों को और करवानेवालों को कानून के हवाले किया जाए, दहेज लेने और देने वालों को पुलिस की हिरासत में रखा जाए, ऐसे अनेक निर्णय महिलाओं को ध्यान में रखकर उनके हित के लिए लिये गए । महिलाओं के संदर्भ में और एक महत्त्वपूर्ण समस्या है, जो प्रस्तुत पंक्तियों से दिखाई देती है,

''किसलिए किसलिए वह लड़की है इसलिए ?
कली से बने फूल को प्यार से सहलाते हैं ।
लड़की ऐसी कौनसी बला है जिसे दुत्कारते हैं ।
स्नेह उसे कहते है जिससे प्यार उत्पन्न होता है ।
फिर इस प्रेम में भेद क्यों होता है,
लड़का और लड़की के लिए ।
किसलिए किसलिए लड़की वह इसलिए ?

इसप्रकार की समस्याने उग्र रूप धारण किया था, अगर किसी औरत को लडकी हो तो उसे दोषी ठहराया जाता था । बच्चे के जन्म से पहले ही वह लडका है या लडकी इसकी जाँच करके अगर लडकी हो तो जन्म से पहले ही उसे मृत्यु दी जाती थी । लेकिन 'महिला सशक्तिकरण वर्ष 2000-2001' के अंतर्गत ऐसी जाँच करनेवाले डाक्टरों को कड़ी से कड़ी सजा दी जाने का कानून भी बना दिया है

और उसे अंमल में भी लाया जा रहा है । इसप्रकार भारत सरकारने जितनी हो सकती है, उतनी मदद करके महिलाओं की उन्नति में बढ़ोतरी लाने का प्रयास किया है । उसीप्रकार कुछ समाजसेवी संस्थाओं ने महिलाओं के लिए कम्प्युटर वर्ग, व्यक्तिमत्त्व विकास वर्ग और कुछ अन्य वर्ग भी शुरु किए है जिससे महिला अपना विकास कर सके ।

आज नारी की इतनी प्रगति हो गई है फिर भी पुरुष उसे साथ देने के अलावा उसे पीछे खींच रहे है । लेकिन वे नहीं जानते के नारी के सहयोग बिना सारे बदलाव अधूरे है । आज भी पुरुषों की वजह से स्त्री की स्वतंत्रता में बाधा आती है । हम कहते हैं नारी सुरक्षित है । लेकिन क्या वो सचमुच सुरक्षित है ? समाज में जो अमृता देशपांडे, मयुरी शहा जैसी लडकियों पर बीच सड़क जो अत्याचार हुए इससे हमें क्या दिखाई देता है ? हमें ऐसें अत्याचारियों को नष्ट करना चाहिए । जो अपने देश का सम्मान करता है वह औरत का भी सम्मान करे, न की अपमान करे । इसलिए पुरुषों को समझाना चाहिए कि,

''स्त्री का कर सम्मान,
स्त्री का न कर अपमान,
क्योंकि वो है अपराजिता,
वो है अपराजिता... ।''

आज नारी का जीवन दो पहियोंवाली साइकल की भाँति हो गया है जिसका अगला पहियाँ मर्द और पिछला पहियाँ औरत है । उसे हमेशा पीछे रखा जाता है जिससे उसकी प्रगति में बाधा आए । लेकिन उन्हें यह नहीं मालूम कि, पिछले पहिए के कारण यानी नारी के कारण ही यह जीवनरूपी साइकिल आगे बढ़ती हैं । जन्मसे ही नारी में कठिनायीयों का सामना करने की शक्ति है, इसलिए वो हमेशा उन्नति करती है । वो एक अच्छी पत्नी, अच्छी माँ, अच्छी बहन बनने का प्रयत्न कर, सबको सुखी रखती है । अपने मन की बात दुसरों को बताने से पहले उसकी सच्चाई जाँच लेनी की क्षमता औरत में होती है । नारी को पूर्ण रूप में न्याय प्राप्त करने के लिए पुरुषोंने उसे सहायता करने की आवश्यकता हैं । और भी आवश्यकता इस बात की है कि, स्त्री को भी मानसिक सक्षम होना जरूरी है। पहले वह स्वयं को निर्बल समझना छोड़ दे । आज तक स्त्री को लता कहकर उसे पुरुषरूपी पेड़ का सहारा लेना चाहिए यह माना गया है परंतु बेलि भी थोडासा आधार लेकर अपने बलबूते पर अपना विकास करती है, फलती, फूलती है । आज उसे पुरुषरुपी वृक्ष की अपेक्षा नीड़रता, साहसिकता, सक्षमता, निष्ठा, लगन, परिश्रमशीलता से अपने मन कों कड़ा बनाकर इसी वृक्ष का आधार लेकर अपना विस्तार करना है; फलना और फूलना है । राष्ट्र के सक्षम खंबों को ताकतवर बनाने का समस्त जिम्मा नारी का है । परिवार-समाज-राष्ट्र का निर्माण करने का वह केंद्रबिंदू है । महात्मा फुलेजी ने कहा था कि, 'एक शिक्षित नारी पूरे परिवार को शिक्षित बनाती है ।' यह सत्य हैं क्योंकि युवा पिढ़ी को संस्कारक्षम, शिक्षित, सुसंस्कारित बना देने की जिम्मेदारी का महान कर्तव्य उसे निभाना है । इस कार्य में सफल होगी तोही सुदृढ समाज एवं राष्ट्र का विकास एवं उत्कर्ष होगा । यही सत्य साकारने के लिए सरकारने यह वर्ष महिला सशक्तिकरण के नाम से घोषित किया है । और इस उद्देश्य को पूरा करने के लिए समाज की सभी औरते मिलकर किसी भी अत्याचार का प्रतिकार करे और अपनी उन्नति का मार्ग सरल बनाए । तभी 'महिला सशक्तिकरण वर्ष' का उद्देश्य सफल हो सकेगा और हम कह सकेंगे कि,

''चाहे तो सुखा सकती है, सागर को भी नारी ।
चाहे तो वह पानी में भी आग लगा सकती है ।
अम्बर के सितारों को है तोड़ने में वह सक्षम,
अबला नहीं, नारी हैं प्रबल क्षमतामयी,
नारी है प्रबल क्षमतामयी ।''

★☆★☆

आंतकवाद : मानवता के लिए खतरा

कु. वैशाली अरुण शिंदे – तृतीय वर्ष कला

"अपनी आझादी को हम
हर गिज मिटा सकते नहीं ।
सर कटा सकते हैं; लेकिन...
सर झुका सकते नहीं ।"

आझादी मिलने के बाद हम सब स्वतंत्र है । लेकिन आज हमारी स्वतंत्रता के बीच 'आतंकवाद' आ गया। ये आतंकवाद है क्या ? और यह हमारी मानवता के लिए खतरा कैसे बना ? आदि सवाल हमारे दिमाग में आ जाते हैं । 'आतंकवाद' यह शब्द सबको परिचित हो गया है । आतंकवाद पहले मनुष्य के मन में होता है । वह वही पर रुका तो आगे उत्पात नहीं होगा । हम पर कोई अन्याय करता है, अपने अधिकार के तले दबाता है, तो मनुष्य का मन विद्रोह करने लगता है । मनुष्य की विद्रोह की अनुचित भावना जब चरमसीमा पर पहुँचती है तो उद्रेक का रूप लेती है और वह बनता है 'आतंक' । लेकिन इस आतंकवाद का परिणाम सामान्य जनता को भुगतना पडता है ।

'आतंकवाद' कल था और आज भी है । आतंकवाद का इतिहास बहुत पुराना है । हिटलर ने नाझीवाद स्थापने का प्रयास किया । उसने लाखों ज्यू लोगों की हत्या की । सारे विश्व को महायुद्ध का शिकार होना पड़ा । यह भी एक प्रकार का आतंकवाद ही था । बीसवी शताब्दि में जो इस्लाम मूलतत्ववादियों ने किया वह भी आतंकवाद ही है । भारत तो दो दशकों से इस आतंकवाद का सामना कर रहा है । इसमें हजारो निष्पाप लोगों की हत्या हुई । पंजाब, जम्मू-कश्मिर, ईशान्य के राज्य आतंकवाद से पीड़ित है । इसके अतिरिक्त उत्तरप्रदेश, बिहार, ओरिसा, गुजरात इन राज्यों को भी आतंकवाद का सामना करना पड़ रहा है । भारत ने बार बार इन आतंकवादी कारवाईयों की कल्पना विदेशियों को दी थी पर उन्होंने इसपर ध्यान नहीं दिया । 11 सितंबर 2001 को हुए आतंकवादी हमले ने सबकी आँखे खोल दी ।

11 सितंबर 2001 को अमरीका पर हुए आतंकवादी हमले से जिहादी अतिरेकी की सजीव प्रचिती आई । जिससे सबका दृष्टिकोन ही बदल गया । इस आतंकवाद ने मानवता का बहुत बडा नुकसान किया है । "वर्ल्ड ट्रेड सेंटर" की इमारत अमरीका की आर्थिक सामर्थ्य की नाक समझी जाती थी, उस पर ही अतिरेकियों ने हमला किया । अमरीकाने ही पहले आतंकवाद के बीज बोए । आतंकवाद को प्रोत्साहन दिया था । पर इस हमले से अमरीका आक्रमक बन गई है । इस हमले से हजारों की संख्या में मनुष्य हानी हो गयी । मनुष्यों की हत्या यह एक मात्र उद्देश्य आतंकवादियों का नहीं था । पेटँगॉन यह लष्करी सत्ता और व्हाईट हाऊस यह राजकीय सत्ता का प्रतिक माना जाता है । इस पर ही अतिरेकियों ने हमला किया । आज 'आतंक' ही परिभाषा यही होगी–

"ओस्मा बिन लादेन" यह आतंकवाद का नया चेहरा हैं ।
"अल कायदा" यह रौद्र रुप और तालिबान यह विकृत मनोवृत्ति हैं ।"

कितने दशकों से भारत अकेला आतंकवादियों के कारवाईयों का मुकाबला कर रहा है । 'कश्मिर' यह भारत का नंदनवन कहा जाता था, परंतु वह दहकता अंगारा बन चुका है । कश्मिर में जो आतंकवाद चल रहा है, उसे पाकिस्तानी 'स्वतंत्रता आंदोलन' कहते है । सारे विश्व का नंदनवन समझा जानेवाले कश्मिर में हजारों की हत्या हुई है और हो रही है । कश्मिर मे खून की नदियाँ बह रही है ।

2001 साल ने तो कश्मिर को केवल मृत्यु और भय ही दिखाया है । अनेक वीर माताओं ने अपने वीर पुत्रों की बलि रणचंडी पर चढ़ाई हैं । कश्मिर पर्यटन स्थल था । वह देखने के लिए लोग न जाने कहाँ-कहाँ से आते थे, लेकिन अब कश्मिरी लोगही कश्मिर में रहने को तैयार नहीं है ।

अफगाणिस्तान भी इसमें दुर्भाग्यशाली सिद्ध हुआ है । अमरीका पर हुए हमले में पकडे जानेवाले 19 व्यक्तियों में एक भी अफगाणी नहीं है । 'लादेन' यह भी सौदी अरेबिया का अरबी नागरिक है । उसके दो साथीदार भी इजिप्शियन है । लेकिन अमेरिका ने अफगाण जनता पर हमला करके हजारों लोगों की जान ली । उनका इसमें कोई कसूर नहीं था ।

आतंकवादियों की कोई तत्वप्रणाली नहीं होती । उनकी तो सिर्फ आचारप्रणाली होती है । इन आतंकवादी संघटना का मुख्य उद्देश्य युवापिढ़ी को बहकाना ही होता है । इन नवयुवकों को अपने झूठे ध्येयवाद से भड़काकर उन्हें अपनी संघटना में शामिल किया जाता है, क्योंकि किसी भी देश का मुख्य आधार होती है - युवापिढ़ी । इन्हीं युवकों के आधार पर ही एक राष्ट्र अपनी उन्नति कर सकता है, लेकिन यह आतंकवादी उन्हीं युवकोंको बहलाकर संघटनामें शामिल करते हैं । अपने ध्येयवाद को पूरा करने के लिए ये आतंकवादी जात, वंश, भाषा और धर्म का भी इस्तेमाल करते है । ईश्वर ने सिर्फ दो जातियाँ निर्माण की, एक पुरुषजात और दुसरी स्त्रीजात । परंतु मनुष्य ने अनेक जातियाँ, धर्म, पंथ आदि का निर्माण किया है । वैसे देखा जाए तो हर धर्म शांति और प्रेम का संदेश देता है । धर्म के नाम पर कलह निर्माण करनेवाले स्वार्थी, सत्ता पिपासु नरराक्षस हिंसा के बीज बोते है और इसी विषारी बीज से निर्माण होता है - 'आतंकवाद का वृक्ष ।' 11 सितंबर के दिन हुए आतंकवादी हमले ने समृद्ध और संपन्न महासत्ता के पर्वत को हिला दिया है ।

भारत जैसा सर्वधर्म समावेशक और सहिष्णु देश आतंकवाद का शिकार हुआ है । भारत को पहला आतंकवाद से नुकसान हुआ वह इंदिरा गांधी की हत्या से । 31 अक्तुबर 1984 को इंदिरा गांधी की हत्या हुई । इसके

बाद अनेक बार आतंकवादी हमले हुए । 'एअर इंडिया के कनिष्ठ या जम्बो जेट हवाई जहाज में खलिस्तानवादियों के अतिरेकी हमले से 329 यात्रियों और कर्मचारियों की अटलाटिंक महासागर मे जलसमाधी 23 जून 1985 को । लष्कर प्रमुख अरुणकुमार वैद्य इनकी पुना में 10 अगस्त 1986 को हत्या हुई । माजी प्रधानमंत्री राजीव गांधी इनकी 21 मे 1991 को तामिलनाडू मे हुई हत्या । 12 मार्च 1993 में मुंबई में 12 जगह हुए बमविस्फोट, 31 अगस्त 1995 में पंजाब के मुख्यमंत्री बेअतरसिंग की हत्या । 25 डिसंबर 1999 में एअरलाईन्स हवाई जहाज का अपहरण और 20-2001 में 35 सिक्खों की हुई हत्या । और हाल ही में 13 दिसंबर 2001 को संसद भवन पर हुआ हमला । 13 दिसंबर के संसद भवन के हमले ने भारत की सभ्यता एवं भारतमाता की अस्मिता पर ही प्रहार किया है । इसप्रकार इस आतंकवादी हमले से भारत के दो प्रधानमंत्री, एक लष्करप्रमुख और हजारो सैनिक और सामान्य नागरिकों की हत्या हुई है । आतंकवाद पूरी मानवता के लिए खतरा सिद्ध हुआ है । भारत ने इतना होने पर भी आज तक आतंकवादियों के खिलाफ आक्रमक भूमिका नहीं ली है परंतु अब इस संदर्भ में उसे कठोर कदम उठाना ही होगा ।

इक्किसवी शताब्दि का स्वागत कितने जल्लोष और आनंद के साथ हुआ था । कितनी आशाएँ और उम्मीदों को पूरा करने का लोगों ने सोचा था । नई शताब्दि आएँगी वह नई आशाएँ, नई उम्मीदे लेकर ऐसा सभी ने सपना देखा था, क्योंकि उन्निसवी शताब्दि में जितनी उन्नति नहीं हुई, उतनी उन्नति बीसवी शताब्दि में हुई थी । इसीकारण इक्किसावाँ साल सारे पृथ्वी पर नंदनवन निर्माण करेगा ऐसा सभी मानवजाति का सपना था । पर हुआ कुछ और ही । इक्कीसवे शतक के प्रारंभमेंही आतंकवाद ने अपना उग्र रूप दिखा दिया । आतंकवाद यह सारे विश्व की समस्या है । प्रत्येक देश को आतंकवाद खतरा सिद्ध हो चुका है, परंतु इसका सबसे जादा नुकसान भुगतना पड़ा है भारत को। इसलिए भारत को अपनी सहिष्णुता छोड़कर कठोर और कणखर भूमिका अपनानी चाहिए । आतंकवाद के

खिलाफ लढ़ाई यह किसी धर्म के विरोध में लढ़ाई यह भावना छोड़नी चाहिए । आतंकवादियों की मदद रोकनी चाहिए । पाकिस्तान में जो प्रशिक्षण केंद्र है वह बंद करने चाहिए क्योंकि कब तक हम इस आतंकवादरुपी पेड़ की डालियाँ काटते रहेंगे । इस आतंकवादरूपी पेड को जड से उखाडकर फेंक देना चाहिए । इसके लिए भारत के हर नागरिक को सतर्क रहना चाहिए । एक दूसरे का साथ देना चाहिए । आपसी स्वार्थो की तिलांजली देने पर ही हम यह कर सकते है ।

आतंकवादियों के खिलाफ हमें आवाज उठानी होंगी । हमारे वीर जवान सरहद्द पर आतंकवादियों से मुकाबला करते है लेकिन हमे भी आतंकवादियों के खिलाफ आवाज उठानी होगी । देश ने हमारे लिए क्या किया ? यह सोचने के बजाय हमने देश के लिए क्या किया ? यह सोचना जरुरी है । हमारी शांतिप्रियता को इन आतंकवादियों ने हमारी कमजोरी माना है । लेकिन आज आतंकवाद को मिटाने के लिए कठोर कदम उठाने ही होंगे ।

अमरीका ने आतंकवाद के खिलाफ निर्णायक जंग शुरु की हुई है । हिंदुस्थान को भी इस आतंकवादरुपी राक्षस को जलानाही होगा इसके लिए हम सबके दिल में अपने राष्ट्र के प्रति सम्मान, आदर होना जरुरी है । उसीके साथ हमारे दिल में 'हम सब एक है' यह भाव होना भी जरुरी है । इसके साथ ही हमें किसी लालच में नहीं आना होगा । इसीतरह से हम अपना मानवता का धर्म निभा सकते है । मानवता का खतरा बने इस आतंकवाद को साँप की तरह अपने पाँव से ही कुचलना होगा । मानवता के मुल्य है-सेवा, दया-क्षमा- शांति, सहकार्य, परस्पर सहयोग की भावना, परोपकार, त्याग, समर्पण, निष्ठा इन्हें ही आतंकवादियोंने शिकार बनाया है । इन मुल्यों का संघटित रुप 'मानवता' कहलाता है । मानवता के इन्हीं मुल्यों का पालन करनेवाला 'मानव' कहलाता है । उसीकी सुरक्षा करना हम सबका कर्तव्य है । इसी कर्तव्य का दुसरा नाम 'देशभक्ति' है । देशभक्ति के लिए खतरा बना व्यक्ति 'आतंकवादी' समझकर उसे मिटाना ही होगा... मिटाना ही होगा ।

★☆★☆

महापुरुष अपने समय की देन होते हैं । महात्मा कबीर मधयकाल के तिमिराच्छन्न वातावरण में अपना ज्ञानदीप लेकर अवतरित होते हैं, जिससे भूली-भटकी जनता उचित पथ और सम्बल पाती है । कबीर का समय, जैसाकि कबीरकालीन, परिस्थितियों में देखा जा चुका है, ऐसे विधर्मी शासकों का युग है, जिनकी तलवार की लपलपायी जिह्वा सदैव हिन्दुओं के रक्त की प्यासी रहती थी । वह भारतीय संस्कृति जिसने प्रारम्भ से ही न जाने कितने आक्रमकों को अपना बनाकर वहाँ की मिट्टी को उनके लिए जननी जन्मभूमि की पावनता में परिवर्तित कर दिया था । इस्लाम के प्रचारक इन क्रूर आक्रमणकारियों को आत्मसात न कर सकी । इसलिए तत्कालिक समाज में आचार-विचार, संस्कृति, भाषा, धर्म आदि को लेकर खाई बढ़ती जा रही थी । साथ ही विधर्मियों के इस आघात को सहन करने के लिए हिन्दू-धर्म के तथाकथित ठेकेदार ब्राह्माचार की कर्मकांडी प्रवृत्तियों द्वारा अपने धर्म की व्यवस्था को कठोर से कठोत्तर बनाते जा रहे थे । इससे जहाँ एक ओर दूसरे धर्म से हिन्दुओं की रक्षा हुई दुरी, ओर हिन्दू समाज का एक वर्ग - निम्न वर्ग उससे पृथक् सा हो जा रहा था । ब्राह्मण वर्ग ने प्रत्येक क्षेत्र में सामन्ती व्यवस्था सी बना दी थी । उनका समाज के धर्म, कर्म एवं जीवन के प्रत्येक क्रिया-कलाप पर अधिकार सा था । यद्यपि समाज में समानता स्थापित करने के प्रयत्न कबीर से पूर्व रामानन्द आदि के द्वारा भी किये गये, किन्तु वे उतने सफल न हो पाये । सर्वप्रथम कबीर ने इन ब्राह्माचारों और ब्राह्मणवादी प्रवृत्ति के जड़ोन्मूलन का बीड़ा उठाया ।

■■■

संघर्ष

कु. दिपाली यशवंतराव जाधव – द्वितीय वर्ष कला

पात्र : माधवी
शिल्पा
अर्चना

(स्टेज का पर्दा खुलता है। सामने बगीचे का दृश्य है। उस बगीचे के बीचों-बीच तीन कुर्सियाँ रखी गई है और उनके बीच में एक मेज है। सबेरे का दृश्य है। मेज पर चाय का सामान रखा गया है। तीनों कुर्सियों पर तीन लडकियाँ बैठी हुई है, और चाय पी रही है। उनमें हालही विश्व में फैले आतंकवाद पर चर्चा हो रही है।)

शिल्पा : (अखबार को सामने से हटाकर मेज पर रखती हुई) आज का अखबार पढ़ा तुमने ?

माधवी : नहीं तो, क्यों ? क्या हो गया ? ऐसी कौनसी खबर है ! जिसने तुम्हें इतना चौंका दिया।

अर्चना : भाई ! मैंने आज का अखबार नहीं पढा। क्योंकि आजकल अखबार में ऐसी खबरे आती है, जिन्हें पढकर बहुत डर लगता है। इसिलिए यह डरानेवाले अखबार पढने से मन में एक अजीब किस्म का डर पैदा होता है।

माधवी : पर क्या खबर है, यह तो बता दो।

शिल्पा : विश्व में महाशक्तिशाली बने इस अमरीका को चुनौती दिलानेवाला कांड छपकर आया है।

अर्चना : मतलब ! क्या हुआ ?

शिल्पा : अरे यार ! अमरीका में जो वर्ल्ड सेंटर था न ! उसपर आतंकवादियों ने ऐसा हमला किया, कि पूरा वर्ल्ड ट्रेंड सेंटर ही धूल में मिल गया। इसमें कई लोगों की जान भी गई है। और इसमें यह भी लिखा है, कि यह सब लादेन ने करवाया है।

माधवी : सचमुच कितनी भयंकर कांड है यह !

अर्चना : अरे हाँ ! यह तो बहुत अचरज की बात हैं।

शिल्पा : मैंने तो यह सुना है कि इसबात का कई लोगों ने समर्थन भी किया है।

माधवी : क्या जमाना आया है ? आजकल बड़े तो बड़े छोटे भी उस आतंकवादी लादेन का समर्थन करने लगे है।

शिल्पा : पर माधवी, उन्हें यह नहीं पता होता कि समर्थन ही उनके मौत का कारण है।

अर्चना : आजकल सारे विश्व में आतंकवाद ऐसा फैला है, जैसे समूचे विश्व को किसी शापित छाया ने घेरा है।

माधवी : और नहीं तो क्या ? पर हमारे देश में उससे कई जादा आतंकवाद फैला हुआ है। इसका उदाहरण तो 1999 साल में हुआ कारगील युद्ध। आज भी वो दिन याद आता है, तो ऐसा लगता है, वह अब हमारे सामने घट रहा है। और हम तमाशबीन बनकर देख रहे है।

शिल्पा : हाँ यार ! इस आतंकवाद से तो सामान्य लोगों की क्या हालत होती होगी इसका अंदाजा लगाना जरा मुश्किल है।

अर्चना : तुम्हें पता है, कल मैंने एक विचित्र दृश्य देखा। दो भाई आपस में लुका-छुपी का खेल खेल रहे

थे। तो बड़ा भाई 'लादेन' बना था और छोटा भाई जॉर्ज बुश बना था। पर छोटे भाई को वह बडा भाई नहीं मिला तो वह रोता हुआ अपने पिताजी के पास चला गया और कहने लगा ''पापा, देखो ना भैया मुझे कभी लादेन नहीं बनने देते। और खुद लादेन बनकर मुझे जॉर्ज बुश बनाते है। और ऐसी जगह छुप जाते है, कि वह मुझे मिलतें ही नहीं।''

अर्चना : (हँसकर) यह तो बहुत ही गंभीर बात है। पर कई लोगों ने उसे हँसी-मजाक की बात बना दिया है। और यह बात सच है कि, अभी तक अमरीका को लादेन नहीं मिला है।

माधवी : क्या करे ! इन छोटे बच्चों को हम कैसे समझाए कि लादेन एक आतंकवादी हैं। वह बुरा आदमी है। वह तो पूरी दुनिया में इतना फेमस हो गया है, कि पूछो ही मत।

अर्चना : पर हमारे संसद भवन पर १३ सितंबर को जो हमला हुआ उसमें किसका हाथ है। इससे सार्क में जो परिषद बुलाई गई थी वहाँ आतंकवाद से छुटकारा कैसे मिलेगा यह चर्चा हुई ।

शिल्पा : अरे ! उस परिषद में तो जनरल परवेझ मुशर्रफ भी आये थे और हमारे श्री. अटलबिहारी वाजपेयी भी वहाँ मौजूद थे।

माधवी : पर मजे की बात तो यह है शिल्पा, कि पाकिस्तान के अध्यक्ष जनरल परवेझ मुशर्रफ ने श्री. वाजपेयी से सब हस्तांदोलन किया तो श्री. वाजपेयीजी ने कहाँ कि, ''हम यह हस्तांदोलन तभी स्वीकार करेंगे जब आप इस आतंकवाद को पूरी तरह से मिटा देंगे और आतंकवादियों को अपने देश में पनाह न देकर उन्हें हमारे हवाले कर दे।

अर्चना : यह तो बहुत अच्छा हुआ, मुझे तो लगता है कि उस देश को दहशतवादी घोषित किया जाए और नहीं तो क्या ! सारे आतंकवादी इस देश में से ही तैय्यार हुए है।

शिल्पा : पर हम क्या कर सकते है ? इस आतंकवाद का सामना कैसे करेंगे ?

माधवी : अर्चना, मुझे लगता हैं, हमें हर एक व्यक्ति पर बारीक नजर रखनी चाहिए। उससे पहले हमें अफवायें कैसे न फैले इस बारे में सोचना चाहिए। इन चीजों को हम ध्यान में रखेंगे तो हमारे देश में जो आतंकवाद फैला है, उसपर थोडी सी तो रोक लग जाएगी। जिस व्यक्ति पर हमें संदेह होता है, उसकी खबर जल्द से जल्द हमें पुलिस को बता देनी चाहिए। क्यों शिल्पा क्या यह काम नहीं कर सकते ? कर सकते है ना ?

शिल्पा : अरे ! यह तो मैंने सोचा ही नहीं। पर इसके लिए हमें उनकी मदद लेनी चाहिए।

(अर्चना और माधवी दोनों एक साथ) : उनकी ! याने किनकी ?

शिल्पा : अरे यार ! सामने बैठे लोगों की।

माधवी-अर्चना (दोनों एक साथ) : ओं तो ऐसे कहो ना !

(तीनों मिलकर एक साथ खडी होती है, और कहती है) क्या आप करेंगी हमारी मदद ? क्या लगा सकेंगे इस आतंकवाद पर रोक ? अगर हाँ ! तो चलो हम सब मिलकर जला डाले इस आतंकवादी भस्मासूर को !

(पर्दा गिरता है)

मेलेडी क्वीन : आशा भोसले

कु. सविता बळवंत धनगर - प्रथम वर्ष कला

18 अक्तूबर 2001 की पूर्वसंध्या ने भारतीय संगीतक्षेत्र को एक लहराती खबर ने जगा दिया । भारतीय फिल्म जगत के सर्वोच्च सम्मान 'दादासाहेब फालके' पुरस्कार से आशाजी को सम्मानित किया गया । मैं तो कहूँगी, ''आशाजी के सम्मान से खुद पुरस्कार ही सम्मानित हो गया ।'' यह लगभग दूसरा अवसर है, जब एकही घर में दो व्यक्तियों को यह पुरस्कार प्राप्त हुआ । आशाजी से पहले उनकी बहन लताजी को भी यह सम्मान मिला । इतिहास में पृथ्वीराज कपूर और राजकपूर यह दो व्यक्ति यह पुरस्कारप्राप्त कलाकार थे, जो एकही घर के सदस्य थे । संगीत में इतनी प्रगति, इतना महत्त्व प्राप्त करनेवाले मंगेशकर परिवार को देखकर मन आनंदी होता है । यह देश के संगीत के इतिहास में ही नहीं बल्कि पूरी दुनिया के संगीत के इतिहास में पहला अवसर होगा, जिसमें एकही घरने इकठ्ठा इतने प्रतिभाशाली कलाकार दिए हो ।

Some are born great
Some are made great
And greatness, thrust upon Someone !

मंगेशकर खानदान में पैदा हुई आशाजी को बचपन में अगर किसीने कहा होता कि, आगे चलकर वह एक विश्वश्रेष्ठ गायिका बनेगी, तो आशाजी उसे पागल ठहराती । जब वह 15 साल की थी, तब उनके पिताजी चल बसे । उन्होंने रेशनिंग ऑफिसर गणपतराव भोसलेजी के साथ घर का विरोध स्वीकारते हुए शादी की ।

घर-बार सँभालते हुए उन्होंने संगीत की आराधना शुरु की । संगीत की प्राथमिक शिक्षा तो घर से ही मिली थी । और अग्रिम शास्त्रशुद्ध शिक्षा उन्होंने मास्टर नवरंग नागपूरजी से सीख ली । आशाजी पहले से ही प्रतिभाशाली थी । संगीत मानों उनके लिए ही बना हो, सरस्वती जैसे उनके गले में बस गई थी । उन्होंने 1948 में हंसराज बहलजी द्वारा संगीतबद्ध फिल्म 'चुनरिया' में पहली बार अपनी आवाज में गीत गाए । लेकिन उनके लिए सबसे बड़ा ब्रेक था, 1957 में ओ. पी. नय्यर द्वारा बी. एस. फिल्म कि 'नया दौर' के लिए गाना । इस फिल्म के लिए ओ. पी. नय्यरजी को फिल्मफेअर अॅवॉर्ड मिला, लेकिन इसका समूचा श्रेय नय्यरजी ने आशाजी के मधुर, सुरीले, रसीले आवाज को दिया ।

आशाजी ने लगभग समस्त संगीतकार, गीतकारों के साथ गीत गाए । वो भी हर प्रकार के-चाहे वो दर्दभरे हो, उदास हो, प्यार के हो, या मदहोश कर देनेवाले हो, अलग-अलग गाए हो या साथ-साथ, सभी प्रकार के गीत उन्होंने गाए । जैसे ग़ज़ल, लावणी, भजन गाए । भारत के हर प्रान्त की भाषा के गीत उन्होंने गाए । एक ओर उन्होंने मदनमोहनजी कि, ''अश्कों से तेरी हमने'' जैसी ग़ज़ल गायी, वो ही दुसरी ओर अपने पिताजी के नाट्यगीत गाए, तो कभी वसंतराव मोहिते के साथ मराठी लावणी भी पेश की । उनकी इन लीलाओं को देखकर बार-बार संगीतकार वसंत देसाई के शब्द याद आते है, ''आशाजी का गला बहते हुए पानी की तरह है, इसमें जो रंग डालो घुल जाता है ।''

नय्यरजीने आशा-रफी के गीतों द्वारा संगीत में हलचल मचा दी । 1974 में 'प्राण जाए, पर वचन न जाए' इस फिल्म में आखरी बार नय्यरजी के गीत गाए । अबतक लता और आशा इन दोनों में कमाल की स्पर्धा थी । दोनों के गाने का तरीका, नजाकत, अदा अलग थी, इसलिए श्रोता उन दोनों के गीत बार-बार सुनते हैं ।

संगीत क्षेत्र में आशाजी ने रवि, मदनमोहन, शंकर जयकिशन, जयदेव, एस. डी. बर्मन, आर. डी. बर्मन, सलील चौहान आदि संगीतकारों के लिए गीत गाए । इसी दौरान आशाजी की आवाज में छिपे नटखट अदा को पहचान लिया - आर. डी. बर्मन साहबने । उन्होंने आशाजी से हर तरह के गीत गँवाए, जिससे आशाजी के व्यक्तित्त्व का अलग पहलू सामने आया । और वह पूरे संगीत जगत के लिए आख्यायिका बनकर रह गई । दर्शक-श्रोताओं ने उन्हें और भी चाहा और भी ज्यादा पसंद किया । इसका पूरा श्रेय गया आशाजी की लगन और आर. डी. बर्मन साहबकी पारखी नजर को, जिन्होंने इस हिरे को और भी चमक प्रदान की ।

उनकी संगीत यात्रा का और एक महत्त्वपूर्ण मकाम शुरु होता है, 'उमराव जान' फिल्स से । इस फिल्म के लिए ''दिल चीज क्या है ?'', ''ये क्या जगह है दोस्तों ?'', ''इन आँखों की मस्ती के'' जैसी गझले गायी । रेखा का बेमिसाल अभिनय, खय्यामजी का लाजवाब संगीत और आशाजी की आवाज इन तीनों का संगम हुआ और फिल्म इतिहास में एक यादगार फिल्म का निर्माण हुआ । इस फिल्म के लिए उन्हें लगभग अठारह पुरस्कार मिले, जो अपने आप में कीर्तिमान है ।

इसके बावजूद भी उन्होंने पु. ल. देशपांडेजी के साथ ''नाच रे मोरा, आंब्याच्या वनात'' यह बालगीत गाया । वहीं ''हाल कैसा है जनाब का ?'' में उनकी नटखट अदा दिल को बहला गई । एक तरफ ''परदे में रहने दो, परदा ना उठाओ' कहते हुए उन्होंने रहस्य की रोमांचकता और बढ़ा दी, और वहीं दूसरी ओर 'ओ मेरे सोना रे, सोना रे' कहते हुए रूठे पिया को मनानेवाली अदाकारी भी अपनी आवाज से पेश की । इससे आशाजी का गाने का ढंग हर गीत में अलगसा प्रतीत होता है । 'एक गाने में दिखनेवाली आशाजी दूसरे गाने में नहीं दिखती ।' हिरा अपने अलग-अलग पहलूओं से अपनी तेजस्विता निखार देता हैं, वैसेही आशाजी की आवाज ने अलग-अलग गीत के भावों को निखार दिया ।

पिछले दस-पंद्रह सालों में संगीत में अनेक उतार-चढाव आए । कभी शास्त्रीय संगीत की, कभी कव्वाली, पॉप-रॅप, रिमिक्स, ग़ज़ल आदि की श्रोताओं ने माँग की । एकही प्रकार के गीतों को कभी श्रोताओं ने सुना नहीं, लेकिन आशाजी ने हरप्रकार के गीतों में अपनी छबी छोड़ी । जमाना बदल गया, काल में तेजी से परिवर्तन आया, संगीत भी अनेक मोड़ से गुजरा मगर हर मोड़, हर परिवर्तन, हर उतार-चढाव को उन्होंने चुनौती के स्वरूप में स्वीकार किया । पचास साल पहले उन्हे नाट्यसंगीत के लिए अनेक पुरस्कार मिले थे । आज 'जानम समझा करो' जैसे प्रायव्हेट अल्बम के लिए उन्हें पुरस्कार मिल रहे है । आशाजी वहीं है, मगर उनका अंदाज अलग है ।

ब्लॅक अँड व्हाईट फिल्मों के जमाने में उन्होंने आशा पारेख के लिए गीत गाए । और आज की पिढी की 'ग्रेसी सिंग' के लिए भी वह ''राधा कैसे न जले'' गा सकती है । उनकी आवाज की मिठास, रसिलापण याने रससिक्त रसगुल्ला, अनोखी नटखट अदा, हूनर जरा भी कम नहीं हुई । आज भी वह जब नए जमाने के अभिनेत्रियों के लिए गाती है, तब जरा भी शक नहीं होता कि, अठारह साल की, अभिनेत्री को साठ साल की 'संगीत की नानी' आवाज दे रही है । अपने जमाने में भी उन्होंने उनके सामने खडी हर गायिका को उनकी वाणी याद दिलाई थी । और जब वह खुद 'नानी' बन गई है, तब भी वह आज के नस्ल के गायक-गायिकाओं के लिए आदर्श है, उनके लिए मानों वे दीपस्तंभ है ।

आशाजी ने अपने जीवन में स्त्रीत्व को सार्थ किया है, 'स्त्री पहले कुशलदक्ष सुगृहिणी होती है, तत्पश्चात वह करिअर को महत्त्व देनेवाली अधिकारिनी होती है । इसलिए उन्होंने अपने नारीत्व की सहज माँग और उसके दायित्व को झुठलाया नहीं । आशाजी को विविध पदार्थ बनाकर घरवालों को खिलाने में और शॉपिंग करने में रूचि है । कभी-कभी आशाजी कहती है कि, ''आज मेरा कंठ काम नहीं कर रहा । रसिक हो, आज मेरी आवाज जैसी है, वैसी स्वीकार कर लो ।'' ऐसा कहनेवाली आशाजी जब घुल-मिल जाती है, तो नूरजहाँ, दीदी, उषाजी, शमशाद बेगम,

गीतादत्त इनकी नकल कर दिखाती है । आज आशाजी जिस मकामपर है, जिस चोटी पर है, वहाँ पहुँचना हर गायक का उद्देश्य होता है । इसके लिए चाहिए लगन, प्रतिभा का उत्तुंग आविष्कार जो आशाजी में है ।

12 दिसंबर 2001 को आशाजी को राष्ट्रपती के. आर. नारायणन्‌जी के हाथों ''दादासाहेब फालके'' पुरस्कार प्रदान किया गया । यह आशाजी के लाखों-करोड़ों चाहनेवालों के लिए परमानंद का सुनहरा पल था । मैं तो मानती हूँ कि, ''आशाजी को दादासाहेब फालके पुरस्कार से सम्मानित करके उनकी आवाज का सही अर्थ से सम्मान किया गया ।'' इसप्रकार संगीत के क्षेत्र में दिए जानेवाले लगभग सभी पुरस्कार आशाजी को मिल गये है । फिल्म जगत ने भी उन्हें अनेक सम्मानों से सम्मानित किया है । भारत सरकार की ओर से पद्मभूषण, पद्मश्री जैसे सभी सम्मानों की मुकुटमणी उनके सिर पर हैं । 'दादासाहेब फालके' पुरस्कार तो उस मुकुटमणि का 'कोहिनूर' है । इतना सबकुछ पाकर भी उनमें जरा भी घमंड या अविवेक नहीं है । वे अब भी विनयशीलतापूर्वक कहती है, ''मैं आप ही की तरह सामान्य हूँ, एक गले को छोड़ दिया तो मुझमें और आपमें कोई फर्क नहीं है । उनके इन विचारों से उनमें स्थित विवेकयुक्त विनम्रता के दर्शन होते है । ऐसी यह विनम्र संगीत की देवता अपने गानरसिकों को अपनी सुरीली आवाज से बहारों की एवं सितारों की सैर करती ही रहेगी-

''आओ हुजूर तुमको सितारों में ले चलूँ
दिल झूम जाए ऐसी बहारों में ले चलूँ'' यह तरन्नुम की मालिका अब खुद ही भारतीय संगीत आकाश की 'तेजस्वी सितारा' है ।

★☆★☆

शास्त्रों में लिखा है कि अति का सर्वथा परित्याग करना चाहिए, क्योंकि किसी भी विषय की अति अन्ततोगत्वा दुखदप्रद होती है । कबीर ने भी प्रस्तुत अंग में मध्यम मार्ग को अपनाने की ही सलाह दी है । वे कहते हैं कि जो व्यक्ति मध्यम मार्ग को अपनाकर चलता है, उसे इस अपार भवसागर को पार करने में देर नहीं लगती । यदि व्यक्ति मध्यम मार्ग को नहीं अपनाता है तो उसके मन में द्विविधा बनी रहती है जो उसको किसी भी निश्चय पर नहीं पहुँचने देती । मध्यम मार्ग का ग्रहण करने से ही मुक्ति की प्राप्ती होती है, क्योंकि कुण्डलिनी भी सहस्त्रदल और मूलाधार के मध्य में स्थित है, जो मुक्ति का कारण है । प्रत्येक साधु को अपना घर ऐसे स्थान पर बनाना चाहिए जहाँ प्रत्येक प्रकार की वृत्तियों का सामंजस्य हो । वहीं पर पूर्ण आनन्द की प्राप्ति होती है, क्योंकि यहाँ पर न तो अधिक शीतलता होती है और न अधिक ऊष्मा, न अधिक तपन होती है और न अधिक ठंड, न अधिक दिन होते हैं और न अधिक रात, न अधिक स्वप्न होते हैं और न अधिक चिन्ता ।

महाजनों द्वारा अपनाये गये मार्गो पर चलना भी श्रेयस्कर नहीं है, क्योंकि पंडितों को अनुकरण, जिन्होंने समन्वय प्रवृत्ति का ग्रहण नहीं किया है, श्रेष्ठ नहीं होता, बल्कि सन्ताप और क्लेशों को देनेवाला होता है । इसीप्रकार स्वर्ग और नरक के प्रपंच में पड़ना भी ठीक नहीं होती । इसके व्यक्ति का केवल मानसिक ह्रास ही होता है, उपलब्धि कुछ भी नहीं होती । अपने धर्म की अतिशय मान्यता के कारण ही हिन्दू और मुसलमान दोनों राम और खुदा का नाम स्मरण करते हुए नष्ट हो गये, किन्तु मुक्ति किसी को भी नहीं मिली । अतः इन नामों के भमेले में न पड़कर यदि सच्चे हृदय से प्रभु का स्मरण किसी भी एक नाम को लेकर किया जाय तो अवश्य ही मुक्ति की प्राप्ति होगी ।

इस संसार में सुख किसी को भी प्राप्त नहीं है, न ता अत्यन्त समृद्धिशाली को और न अत्यन्त निर्धन को । सुख उसे मिलता है जो सुख और दुख के प्रति तटस्थ भाव रखता है। जिसप्रकार पीली हल्दी और सफेद चुना ये दोनों एक साथ मिल कर लाल रंग में परिवर्तित हो जाते हैं, उसी प्रकार समन्वमात्मक भावना प्रभु के प्रति सच्चा अनुराग उत्पन्न करती है । मध्यम मार्ग के ग्रहण करने पर फिर किसी विशेष वस्तु की कोई महत्ता नहीं रह जाती । उसके लिए काबा और काशी दोनों समान बन जाते हैं ।

अतः मध्यम मार्ग को समन्वमात्मक प्रवृत्ति का ग्रहण ही मनुष्य के लिए सुखपद और शांतिप्रदायक है ।

कबीर मदि अंध जेको रहैं, तो तिरत न लागै बार ।
दुह दुह अंग सूं लागि करि, डूबत है संसार

★☆★☆

अंतर्मुखी परिशीलन : ''कनुप्रिया''

कु. सुचिता मोहन घोरपडे - द्वितीय वर्ष कला

धर्मवीर भारती लिखित कनुप्रिया इस काव्य में भारतीजीने आधुनिक नारी की प्रेमानुर्मी को कनुप्रिया-राधा और कनु के माध्यम से बना है । भारतीजी की यह काव्यकृति हिन्दी कविता के क्षेत्र में बहुचर्चित रही है । भारतीय लोकजीवन के सर्वश्रृत राधा-कृष्ण के आख्यान के आधार पर लिखी गई यह कृति विदेशोंतक में मंचित होने का सौभाग्य पा गई है । वास्तव में कृष्ण चरित्र भारतीय संस्कृति का मूल है । भारतीय जीवन के समस्त अंगों को इस महनीय चरित्र ने इस सीमा तक संस्पर्श किया है, कि अनगिनत आस्थाएँ, प्रथाएँ, मान्यताएँ परंपराएँ इसी गरिमामय एवं गौरवपूर्ण चरित्र की उपज प्रतीत होती है । कृष्ण का प्रेम अद्भुत है । जो वासना, एषणा, शरीरजन्य इच्छाओं से सर्वथापरे लोकोत्तर आदर्श पर टिका है । राधा और कृष्ण के प्रणय, विरह, मिलन की कथा हमारे देश में बहुत पुरानी है । इसमें अधिकांश कवियोंने मुख्यत: राधा के विरह ताप को महत्त्व दिया जो प्रभाव एवं कविता के स्वभाव के अनुकूल था । कई भाषाओं के कवियों ने इस कथा पर कविताएँ लिखी है।

प्राचीन ग्रंथों में राधा के व्यक्तित्त्व को रासेश्वरी, रसस्वरूप माना है । राधा के अधर, पलक अंग-प्रत्यंग एवं सम्पूर्ण चम्पकवर्णी देह तो पारस्पारिक तादात्म्य का साधन मात्र है, जिसकी अनुभूति साक्षात्कार के क्षणों में नहीं रहती। राधा और कनु का विशिष्ट नाता है । राधा के लिए कनु सर्वस्व है । निम्बार्क सम्प्रदाय में राधा-कृष्ण भाव की नित्यनिरन्तरता की पुष्टि करते हुये इनकी एकात्मकता का प्रतिपादन किया है । अर्थात् ब्रह्मत्वकी पूर्तता-पूर्णता निम्बार्क सम्प्रदाय के मतानुसार राधा-कृष्ण युगुल भाव में है । राधा की रसशक्ति के रूप की परिकल्पना का परमोत्कर्ष राधावल्लभ सम्प्रदाय में हुआ है । इसी भाव को लोकजीवन में प्रसारित-प्रवाहित किया जयदेव, सुर, विद्यापति, नन्द, आदि कवियोंने भक्ति के आवरण में राधा की विरह व्यथा की कामपीडा को उद्घाटित किया । सुरदास ने राधा के व्यक्तित्त्व को सामाजिक दायित्वपूर्ण युगानुकूल रूप में ढाला है । साहित्य में राधा के अविर्भाव का समय एक विवाद का विषय रहा है । तब मध्ययुगीन संतों ने राधा के व्यक्तित्त्व को लोकमानस में अवतरित किया और आगे चलकर रीतिकालीन कवियों से होते हुए राधा हमारे आधुनिक काल के कवियों की नायिका भी बनी । भारतीजी की प्रेमिका इन कवियों से अलग युग सापेक्ष रुख अपनाती है, जिसके संबंध में अज्ञेयजीने कहाँ है, ''कनुप्रिया में धर्मवीर भारतीजी ने कृष्ण के प्रति राधा के प्रेम को जिस रूप में देखा या दिखाना चाहा है, उसका आधार केवल पुरानी बात को नये मुहावरे में ढालने का प्रयत्न-नया नहीं है । भारतीजीका उद्देश्य इससे बडा है । क्योंकि वह राधा-कृष्ण के प्रेम को भी एक बृहत्तर रूप में देखतें हैं - ऐसा रूप जिसे देश-कालातीत कहा जा सकता है, क्योंकि वह सार्वदेशिक और सार्वकालिक है । भारतीजी की, ''कनुप्रियां-राधा''-न जयदेव की शृंगार प्रिय नायिका है, न विद्यापति की कामतप्त सौंदर्यशलाका और न ही मध्यकालीन सूर आदि कवियों की प्रेममूर्ति है । भारतीजी तन्मय और सहजता के पक्षधर, साधक रहे है, और क्षण के प्रति कनुप्रिया का सर्वस्व समर्पण भारती के स्वभावानुकूलही है । क्योंकि उन्होंने अपने सहज मन से जीवन जीया है । तन्मयता के क्षणों में डुबकर सार्थकता पाई है और जो अब उद्घोषित महानताओं से अंगिभूत और अभिभूत नहीं होता बल्कि आग्रह करता है कि वह उसी सहज की कसोटि पर समस्त को कसेगा । 'कनुप्रिया' अनेक गीतों की एक अर्थपूर्ण माला है जिसका विभाजन चार खण्डो

में किया गया है । ये खंड निम्न प्रकार के है-

पूर्वराग : पूर्वराग के अंतर्गत पाँच गीत संकलित है ।

प्रथम गीत में अशोक वृक्ष से जुड़ी लोकजीवन में अवस्थित मिथ को लेकर राधा एवं कनु की रागात्मक स्थितियों-अनुबन्धों की अभिव्यक्ति हुई है ।

दुसरे तीसरे गीत में गीत की भावभूमि इन्हीं स्मृतिओं के माध्यम से उभरती है ।

चौथे गीत में राधा की तन्मयता कृष्ण में लीन होने की अनुभूति के क्षण का वर्णन हैं ।

पाँचवे गीत में राधा के मन के पश्चाताप का उद्‌घाटन है ।

मंजरी परिणय : इसमें आम्रबौर का गीत, आम्रबौर का अर्थ एवं तुम मेरे कौन हो, यह तीन-गीत संकलित है । ''आम्र बौर का गीत'' में कनुप्रिया के उन मानसिक उलझावों का चित्रण हैं जिनमें विवश वह कनु से मिलने जा नहीं पाती । ''आम्रबौर का अर्थ'' जिसमें कनु के मान की एवं राधा के उन्हें समझाने की क्या विश्लेषणात्मक ढंग से पलती है । इसमें कृष्ण का अलौकिकत्व अभिव्यंजित है, जहाँ कनु 'पाई कि जंगली लतारे' के फलों को तोड़कर, मसलकर उसकी लाली से राधा की क्वाँरी उजली माँग को आम्रबौर से भरकर मंजिरी परिणय करता है । यह प्रेम सारे संसार के पृथक पद्धति का विशिष्ट प्रेम है जो आम्रबौर कि लिपी में लिखा होने से साधारण जन की समझसे परे हैं ।

''तुम मेरे कौन हो'' गीत में कनु और राधा के भेदाभेद का वर्णन है । कनु के लिए राधा ने सखा, बन्धु, आराध्य, शिशु, दिव्य, सहचर और अपने आपको सखी, साधिका, भगिनी, माँ, वंधु, सहचरी जैसे नामाभिधान दिए है ।

सृष्टि संकल्प : 'सृजन संगिनी, अदिम भय, केलिसखी इन तीन गीतों से ही सृष्टि संकल्प खंड बना है ।

'सृजन संगिनी' में राधा अपने शक्तिरूप व्यक्तित्त्व को उद्‌घटित करती है और कहती है कि सृष्टि संकल्प, सृष्टि के निर्माण का लक्ष्य वह है । ''आदिम भय'' में राधा कनु एक दुसरे की बाँहों में आलिंगन बद्ध होते हुए भी राधा के मन में एक भय की अमंगल छाया डोलती रही है । ''केलिसखी'' गीत में आवेग और प्रणय की घडियाँ है, जिसमें राधा कनु से कहती है, कि वह वातायन बन्द कर दे और लीन हो जाने के चरण क्षण पर वह कनु को जताती है कि मैं ही तुम्हारी अंतरंग 'केलिसखी' हूँ ।

इतिहास : विप्रलब्धा, सेतु मैं, उसीं आम के नीचे, अमंगल छाया, एक प्रश्न, शब्द अर्थहिन, समुद्र-स्वप्न, समापन इन आठ गीतों को संकलित कर 'इतिहास' खंड बनाया गया है ।

''इतिहास'' खंड में महाभारत के कृष्ण के इतिहास रचयिता, शासक, राजनीतिज्ञ, धूर्त, व्याख्याकार आदि रूपों के सामने धुंधलते भागवत के कनु जिनमें तन्मयता, भावना, रस, विरह और प्रणय का आकर्षण है आदि को कनुप्रिया कोसती है ।

''विप्रलब्धा'' गीत की आरंभिक पंक्तियाँ ही इस बात की और संकेत करती हैं कि राधा के मन में गहरा परिवर्तन हो चुका हैं । 'सेतु' गीत में राधा की इसी व्यथा को गहराया गया है । ''उसी आम ने नीचे'' गीत में विरह की वर्तमान घडिया युद्ध पर चले गये प्रिय और स्मृतियों के झूले पर झुलली राधा अपने जीवन की प्रणय घडियों को याद करती है ।

''अमंगल छाया'' गीत में योद्धा कृष्ण की अठारह अक्षौहिणी सेनाएँ देखकर राधा का कोमल फूल-सा मन अपने आपको समझाता है । 'कनुप्रिया' में युद्ध में मानव-अस्तित्व की समस्या का समाधान खोजा गया है । वास्तव में यही कृष्ण और राधा के माध्यम से युद्ध को दो स्तरों पर दो मन स्थितियों में देखा गया है । और उनके माध्यम से युद्ध के औचित्य-अनौचित्य तथा सार्थकता और परिणाम पर विचार किया गया है । साथही कवि कृष्ण-राधा का प्रेम उदात्तनाभी प्रतिपादन करना चाहता है । मानव-जीवन में प्रेम का महत्त्व धारणाएँ व्यर्थ हो जाती है । कवि युद्ध के प्रति उदासीनता राधा के स्वप्न प्रसंग से स्पष्ट हो जाती है । कृष्ण की युद्ध के प्रति उदासीनता कवि परस्पराविरोधी

परिवर्तित कल्पना है । साथ ही राधा के प्रेम की तन्मयता में युद्ध के प्रसंग का जोडना भी कवि की नवीन उपलब्धि है । युद्ध मात्र जब कर्म बन जाता है, तब क्या धर्म-अधर्म ? सत्य-असत्य ? सार्थक-निरर्थक ? सभी प्रश्न गौण हो जाते हैं । युद्ध में केवल विवेक ही नहीं बल्कि प्रेम और केवल प्रेम नहीं प्रत्युत श्रद्धास्थानों की भी बलि चढाई जाती है । कवि ने कनुप्रिया के माध्यम से युद्ध की अनिवार्यता में प्रेम की दुर्दशा का चित्र सार्वत्रिक प्रभावशाली है । यह सब बाते कनुप्रिया के ''अमंगल छाया'' गीत में से बताई गई हैं । डॉ. संतोष कुमार तिवारी का कथन है कि, भावाकुल तन्मयता से प्रारम्भ होकर कनुप्रिया भी उसी समस्या तक हमें ले आती है जिस समस्या तक युद्ध और संशय की स्थिति से गुजरते हुए ''अंधायुग'' हमे ले आता है । ''अंधायुग'' में बौद्धिक विश्लेषण के जरिये रागात्मक सम्बधों और मानवतावादी मूल्यों की स्थापना का अप्रत्यक्ष संकेत मिलता है और कनुप्रिया में मानवीय रागात्मक सम्बधों के माध्यम से युद्ध की भयावहता दर्शाते हुए उनकी अनिवार्यता पर प्रश्नचिन्ह लगाया है ।

''एक प्रश्न'' में इतिहास के प्रति, युद्ध के प्रति, द्वंद्व के प्रति कवि का सवाल है कि क्या ये सब सार्थक है ।

कनु के लिए यह सब अर्थहीन है । शब्द : अर्थहीन गीत और ''समुद्र स्वप्न'' गीत में राधा युद्ध में थके हारे योद्धा-कूटनीतिज्ञ कृष्ण को समझाती है कि तुम चक्रधर कृष्ण नहीं हो-वही पुराने कनु हो और अत: कनुप्रिया इतिहास के हर यथार्थ को नकारकर भी अपने आपको इतिहास से जोडना चाहती है । अंत: स्पष्ट है कि ''कनुप्रिया'' की राधा हिंदी-संस्कृत कवियों से अपने आपको अलग स्थापित करती है। इसमें राधा कर्म-कर्तव्य की ओर पग धरना ही नहीं चाहती वह एक चिरन्तन मोह की स्थिती के क्षण भोगना चाहती हैं । इतिहास और संस्कृति सम्बन्धी धारणाएँ जो कर्म, स्वधर्म, निर्णय आदि की व्यंजक है, राधा को केवल 'राधन' सुनी पडती है । उसका कहना है कि-कर्म, धर्म, स्वधर्म, निर्णयदायित्व-मैंने भी गली-गली सुने हैं इन शब्दों में अर्जुन ने इनमें चाहे कुछ भी पाया हो, मैं इन्हें सुनकर कुछ नहीं पाती । आधुनिक युग घुटन और संत्रास का युग है । व्यक्ति के अस्तित्व का बिकट प्रश्न है। अगले पल क्या होगा इस अनिश्चितता ने जीवन को झकझोर दिया है । राजनीतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नैतिक मान्यताएँ आज अराजकता के वातावरण में दबकर या तो बौनी हो गई हैं या अप्रांसगिक ऐसे वातावरण में वैज्ञानिक सुझबूझ ने विगत मूल्यों को तो हिला दिया है पर मानव-मन का नवीन सन्दर्भों के अनुकूल दिशा-निर्देश करने में उसने स्वयं को अक्षम पाया है । इस अव्यवस्थित परिवेश में जन-समाज के अंतर्गत ऐन्द्रियता की भावना उभर आई है । धर्मवीर भारती का कवि-मन युगीन ऐन्द्रियता से कैंसे असम्पृक्त रह सकता था ? कनप्रिया की राधा का उन्मुक्त भोगी रूप इसका प्रमाण हैं जहाँ उसके नयन-नयन हीं बल्कि प्रतीक्षा के क्षण है । बाँहे-बाँहे नहीं बल्कि पगडियाँ है और हल्का गुलाबी, गोरा रूपहली, धूप-छाँव वाला जिस्म अब जिस्म नहीं बल्कि एक पुकार है । सौंदर्य चेतना में इस भोगी प्रवृत्ति के उद्‌भव का एक अन्य कारण राधा की क्षण-बोधी विचारधारा है जो कनु के साँवले-लहराते हुए जिस्म-किंचित मूडी शंखग्रीवा-चन्दन बाँहो, आत्मरत, अधखुली दृष्टि और जादू भरे होठों को विस्मृत नहीं कर पाती । वह प्रश्न करती है कि हे कनु, वह कौन था ? जिसने तुम्हारी बाँहो के आवर्त में गरिमा से तन कर समय को ललकारा था ।

संक्षेप में कनुप्रिया के संबंध में प्राय: कहा जाता है कि, इसमें राधा और कृष्ण का प्रेम मानवीय प्रेम का समानार्थक है । कनु अपने युग का सचेत व्यक्ति है जो एक ओर अपने जीवन के राग-विरागों के प्रति भी उन्मुख ईमानदार है तो दूसरी ओर युग-धारा के गति-वेग से भी असम्पृक्त नहीं है । साथ ही 'कनुप्रिया' में राधा और कृष्ण को कुछ क्षणों के लिए नई-नारी मान लिया जाय तो समस्याकृति में नई-नारी के प्रेम संबंध को चरम मूल्य के रूप में प्रकल्पित किया गया है ।

★☆★☆

हादसा

कु. वैशाली रामचंद्र कुंभार - प्रथम वर्ष कला

सुबह के सात बजे थे । आज कितने दिनों बाद आसमान साफ दिखाई दे रहा था । चारों तरफ से उस छोटे से गाँव को बर्फिली पहाड़ियों ने घेरा था । सूर्य की सुनहली ललिमामयी किरणें बर्फ की सफेदी को और भी दीप्तित कर रही थी । मंत्रमुग्ध कर देनेवाले इस वातावरण की प्रसन्नता को उदासी की गहरी छाया ने घेरा था । अलौकिक सौंदर्य से मंडित उस गाँव में अजबसी खामोशी छाई थी । उसी खामोशी में बुत बैठी 'रेश्मा' बुझी-बुझी आँखों से रोते हुए सलीम को देख रही थी या नहीं पता ही नही लगता था ।

कल सुबह वह अपने ख्वाब में मस्त थी, क्योंकि पंखोवाली परी उसे मिलने ख्वाब में आई और उसे आसमान की सैर करने के लिए ले गयी थी । उसने रोमांचित होकर जो उड़ान भरी थी वह इस समय भी उसे अचंबित कर गयी । परी ने उसे जादु की छड़ी दी थी जिसे हाथ में लेकर उसने उड़ान भरी थी । पूरी दुनिया उसे चींटी जैसी दिखाई दे रही थी ।

''रेश्मा... रेश्मा... ऊठ सूरज माथेपर आया अभी तक तू उठीं नही; कब तक सोती रहेगी ।'' रजिया ने आवाज दी। इतने में अब्बाजानभी नमाज पढ़कर आये । सोई हुई रेश्मा को ममत्व से देखते हुए चाय पीते बड़े बेटे 'आफताब' को देखकर उनका सीना तन गया था । कैसा गबरू हट्टाकट्टा अठारह साल का आफताब बेतकल्लुफीसे बैठा था । शोएब भी अब चौदह साल का हो गया और ये छोटा समीर । अपने भरे-पूरे परिवार को देखकर उनकी आँखे तृप्त हुई । सोई हुई रेश्मा पर रजिया का वात्सल्य उमड़ आया परंतु न चाहते हुए भी उसने उसे जगाया । रेश्मा जब नींद से जागी तब उसने समीर को भी उठाया । दोनों ने मुँह धोकर चाय पी ली । स्कूल को छुट्टी होने के कारण आज कोई जल्दी नहीं थी । रजिया खाना बनाने लगी । रेश्मा के दादी ने उसके बाल बनाए । आँगन में ददाजान कुछ काम रहे थे । समीर उनके पास जाकर बैठा । आफताब पिताजी के साथ काम पर गया । आज शोएब भी उन्हीं के साथ गया । बाद में पडोस के आईदा के घर पर रेश्मा और समीर खेलने गए । रफीक भाई के छोटी सी दुकान के बाहर लोग बैठे थे । इतने में एकाएक बस्ती में गडबडी मच गई । बस्ती के लोग इधर-उधर दौडने लगे । लोग चिल्लाने लगे, 'आतंकवादी आ गये-आतंकवादी आ गये ।' लोग अपने-अपने घरों की ओर भागने लगे । रेश्मा समीर के साथ भागते हुए घर आयी । इतने में अब्बाजान, आफताब और शोएब दौड़ते हुए आ गए । कुछ आतंकवादी पुलिस के हिरासत से भागकर आये हुए थे । उनके पीछे पुलिस लगी हुई थी । और भागकर वे इस छोटेसे गाँव में आ गए ।

उन सभी के हाथों में बड़े-बड़े हथियार थे । चिल्लाते हुए, धमकियाँ देते हुए वह गाँव में पहुँचे । आतंकवादी किसी भी घर में छिपने के लिए गए । घर के दरवाजों पर लाथ मारकर वह अंदर चले गये । अंदर के लोगों को बंदुको से धमकाने लगे । वह आठ-दस आतंकवादी थे । सामने के चार घरों में दो-तीन आतंकवादी छिप गये । फिर बाजू के रफीकभाई के घर की ओर चौधरीसाहब के घर में भी घुस गये । फिर दो-तीन जन सीधे अशरफमियाँ 'और बाजू के शकीलभाई के घर में गोलियों से उड़ा देने की धमकी देते हुए घुस गए । लेकिन अंदर जाते ही घर को लोगों पर निशाना लगाया । शकीलभाई ने उनका विरोध किया तो आतंकवादी ने उन्हें गोली का निशाना बनाया । वे बेहोश होकर गिर गए। उनकी बीवी अंदर से चिल्लाते आई तो उसके पाँव पर गोली लग गई । उनकी बेटी 'आईदा' डरकर रोने लगी ।

अशरफमियाँ के घर में दो आतंकवादी घुस गये ।

अशरफमियाँ ने उन्हें रोकना चाहा । आफताब और शोएब के कनपटी पर उन्होंने बंदुके रोख दी । रेशमा और समीर माँ से चिपक गए । वे तीनों जोर-जोर से चिल्लाते हुए रोने लगे । दादी अम्मा और ददाजान दोनों अपने आँखों के सामने होनेवाले इस भयानक कांड को देखकर तार-तार हो गए ।

इतने में पुलिस की गाडी गाँव में आ गई । पुलिस ने चारों तरफ से बस्ती को घेर लिया । पहले पुलिस ने उन्हें उनके हवाले होने के लिए कह दिया । लेकिन कोई जवाब न आया । पुलिस की एक टुकडी सामने के घरों के पिछले दरवाजे से अचानक अंदर घुस गई । कुछ करने का समय आतंकवादियों को न मिला । और पुलिस ने उन्हें गोलीसे उडाया । इस छीना झपटी में वहाँ दो व्यक्ति घायल हो गये। इतने में पुलिस की दुसरी टुकडी ने रफीकभाई और चौधरीसाहब का घर और बाजू के दो घरों पर हमला कर दिया । चौधरीसाहब के घर में छिपा आतंकवादी पिछले दरवाजे से भागने के लिए निकला; लेकिन उसें वहीं पर मार गिराया । रफीकभाई के घर में दो आतंकवादियोंने घर के सदस्यों पर बंदुके रोख दी । लेकिन दो पुलिसकर्मियोंने झटसे छत पर चढ़कर उनका ध्यान हटाना चाहा और दो पुलिसकर्मी झटके अंदर घुसे और उन्होंने पीछे से उन्हें पकडा और उस घर के सदस्योंको उनसे छुडा लिया ।

फिर पुलिस अशरफमियाँ और शकीलभाई के घरकी ओर आ गई । शकीलभाई की छोटी लडकी 'आईदा' को अपने साथ लेकर वह बाहर दौडा । इतने में पुलिस ने उसकी पाँवोंपर गोली चलायी और वह वहींपर गिर पडा । आईदा गिर गई । वह बहुत डरी थी । चिल्लाकर रोने लगी । इस मुठभेड में पुलिस के एक जवान को दो गोलियाँ लगी; वह बुरी तरह से घायल हो गया ।

अशरफमियाँ के बेहोश होनेपर आफताब और शोएब को उन लोगोंने गोली का निशाना बनाया था । इतने में पुलिस अंदर आ गई । आतंकवादियोंने धमकी दी कि, पुलिस आगे आयी तो इन दो बच्चों को यही पर मार दिया जाएगा । पुलिस पीछे हट गई । रजिया बहुत जोर-जोर से चिल्लाने लगी । दादीअम्मा और ददाजान अशरफमियाँ के पास बैठे रो रहे थे । आतंकवादी बच्चों को लेकर भाग जाने की कोशिश कर रहे थे । रजिया ने देखा, पुलिस ने उनमें से एक को निशाना बनाया था । लेकिन उसने एक पुलिस को ही गोली मार दी । इस मुठभेड़ में आफताब घायल हो गया । पुलिस ने उस आतंकवादी को मार गिराया। दुसरा आतंकवादी शोएब को लेकर एक पुलिस के गाडी तक आ गया । उसने शोएब के कनपटी पर बंदुक रख दी । गाडी में बैठते ही उसने उसे नीचे गिराया और गोलियाँ चलाई। जिसमें शोएब खून से लथपथ हो गया । पुलिस ने उस गाडी के टायर पर गोली चलाई । गाडी रुक गई । आतंकवादी दौडने लगा । लेकिन पुलिस ने उसे मार गिराया ।

इस मुठभेड में दो पुलिसकर्मी घायल हो गए । दो पुलिस मारें गये । सामने के घर के दो व्यक्ति, अशरफमियाँ, आफताब, आईदा की माँ इतने लोग बुरी तरह से घायल हो गये । शकीलभाई और शोएब दोनों की लाशे खुन से रंगी थी । सारे आतंकवादी मारे गये थे ।

ददाजान के आँखों के सामने सन 1947 का नजारा आ गया । स्वतंत्रता के बाद भारत और पाकिस्तान अलग हो गया । लेकिन पाकिस्तान की माँग रही कि, कश्मीर उन्हें दिया जाय । बल्कि काश्मिर तो भारत का अविभाज्य घटक हैं । भारत का स्वर्ग हैं । स्वतंत्रता तो मिल गयी परंतु उसमें हिंसा का द्वेष और नफरत का जन्म हुआ । जो आज भी भारत और पाकिस्तान में मौजूद हैं । द्वेष और मत्सर का केंद्र मानवी मन हैं, न कि रणभूमि ।

इसीलिए कश्मिर को पाने के लिए कुटनीति के साथ आतंकवाद का सहारा पाकिस्तान ले रहा हैं । धर्म के नाम पर, 'जिहाद' के नाम पर लोगों को भडका दिया जाता हैं । युवकों को भड़काकर उनसे 'घिनौने' कृत्य करवा दिए जा रहे हैं ।

क्या कसुर होता हैं उन लोगों का जो इस आतंकवादियों के शिकार बन जाते हैं ? क्या कसुर होता हैं उन औरतों का जिनका सुहाग लुट जाता हैं ? क्या कसुर होता हैं उन बच्चों

का जिन्हे अनाथ बनाया जाता हैं ?

इस मुठभेड आतंकवादी हमले में रजिया का सारा घर बिखेर गया । पागलों जैसे अपने बेटों के पास जाकर उन्हें उठाने लगी । अशरफमियाँ के दोनों पाँव टूट गए । आफताब अभी भी बेहोश पड़ा था । शोएब तो इस कांड में मार दिया गया । ददाजान की आँखे शून्य में लगीं थी । रेश्मा कल के कांड से सुधबुध खो बैठी सोच रहीं थी, क्या परी ने ख्याब में उसे आसमानकी सैर इसलिए करा दी थी क्योंकि वह कभी अपने बचपन को भूल न जाएँ ।

...और बेच्चारा समीर रेश्मा को हजारों सवाल कर रहा था । अपने भाई, अब्बाजान की हालत के बारे में पूछ रहा था । बेचारी रेश्मा अपने घर के उस हँसते-खेलते वातावरण को याद कर रही थी । कल तक कितना सुहावना, कितना खूबसुरत जीवन था उसका । और आज क्या अवस्थां हो गई परिवार की । सारी बस्ती दु:ख की अँधेरी, खामोशी में डूब गई । मन में आक्रोश था । बेगुनाह होकर भी इस कारवाईयों में उनकी जाने क्यों गई ? क्या यहीं स्वतंत्रता हैं ? क्या यही जिहाद हैं ? आज रेश्मा, समीर, आफताब, आईदा जैसे कितने मासुम बच्चों का भविष्य अँधेरी खाई में गुम हो गया । कितने ही घरों में अँधेरें का राज्य छा गया ।

इसीलिए आज इस आतंकवाद के केंद्र पर ही हमें हमला कर उसकी जड़ तोड़नी चाहिए । और आज से हम 'आतंकवाद का शिकार' न बने इसके लिए इस आतंकवादियों से डटके मुकाबला करना चाहिए । आतंकवाद के भय को अपने दिलसे निकाल देना चाहिए । 'आतंकवादी' नाम के इस मनुष्यजाति का शिकार करनेवाले राक्षस को काँटकर दूर फेंकना होगा । अब इस आतंकवाद को मिटाकर ही रहेंगे । इस आतंकवाद के शिकार अब हम नहीं बनेंगे ।

"आओ प्रमाण दे भारतीय होने का हम भी,
पराक्रम हम भी दिखलाए आज;
ऐसी कीर्ति बढाए इसकी,
भारत फिर सोने की चिड़ियाँ कहलाए आज ।"

ददाजान और पूरा परिवार बुत बन गये थे और सोचतेही रह गये थे कि उनका यह सपना कब सच होगा...

★☆

निर्गुण सन्तों में ज्ञान की महत्ता को स्वीकार किया गया है । उनकी मान्यता है कि जब तक जीव अज्ञान के अंधकार में पड़ा रहेगा, तब तक वह प्रभु से साक्षात्कार नहीं कर सकता । इसलिए इस अंग में कबीर ने ज्ञान और विरह के समन्वय का वर्णन किया है । वे कहते है कि मैंने जीवात्मा रूपी दीपक में ज्ञान-ज्योति प्रज्वलित करके उसमें स्नेह का तेल डाल लिया है । इसप्रकार ज्योति ही विषय-वासनओं के पतंगों को जलाने में समर्थ होती है; अर्थात् मन के विकार तथी दूर हो सकते हैं, जब ज्ञान और विरह का समुचित समन्वय हो । मनुष्य की मृत्यु के लिए हिंसात्मक शस्त्रों की आवशकयता नहीं हैं, क्योंकि इसप्रकार की मृत्यु से व्यक्ति को कुछ भी प्राप्त नहीं होता । यदि वह प्रेमास्त्रों से मरता है तो निस्संदेह उसे भगवत की प्राप्ति हो जाती है । यह प्रेम की आग बड़ी विलक्षण होती हैं, क्योंकि इससे धुआँ नहीं निकलता, किन्तु यह अन्दर ही अन्दर हृदय को जलाती रहती है । इसकी वेदना को वही व्यक्ति जान सकता है, जो इस आग में पल रहा हो, केवल दुसरों के कहने से इसका वास्तविक ज्ञान हीं हो सकता ।

योगाग्नि के प्रज्वलित होने पर शरीर की झोली जलकर क्षार हो जाती है, खोपड़ी का खप्पर टूट-टूरकर टुकड़े-टुकड़े हो जाता है और जब काया का बन्धन हो जाता है, तब ब्रह्म की प्राप्त हो जाना बहुत ही आसान होता है । यही अग्नि माया जन्य विषय विकारों को नष्ट करने में समर्थ होती है आर जब विषय-वासनाएँ नष्ट हो जाती हैं तब मन में अनेक प्रकार के उदात्त पावन वैराग्य, विवेक, करुणा आदि आविर्भूत हो जाते हैं । यही अग्नि तभी प्रज्वलित होती है, जब शिष्य पर गुरु की कृपा होती है । इस आग में जलकर ही मनुष्य ब्रह्म को प्राप्त करके उसके साथ तद्दाकार हो जाता है; अर्थात् वह जीवन्मुक्त हो जाता है ।

दीपक पाबक आंणिया, तेल भी श्रांण्या संग ।
तीन्यू मिलि करि जोइया, (तब) उड़ि उड़ि पड़ै पतंग

मेरा यादगार सफर

कु. प्राजक्ता कणबर्गी - १२ वी कला

"सुहाना सफर और यह मौसम हसीन,
हमें डर है कि हम खो न जाए कहीं"

जब भी मैं यह गाना सुनती हूँ, तब मुझे मैंने किए हुए सुहाने सफर की याद आती है । यह सफर जो मैंने चार साल पहले किया था । लेकिन ऐसा लगता है जैसे मैं आजही वह यात्रा पूरी करके आयी हूँ । वह सफर था गिरनार पर्बत और माऊंट आबू का । इस यात्रा में मैंने बहुत कुछ देखा; बहुत कुछ सीखा और बहुत कुछ पाया है । इस यात्रा में मैंने लोगों के जीवन के बदलते रंग देखे; भारतीय संस्कृति के दो हिस्से देखे जो गुजरात और राजस्थान में पलते हैं । इसी यात्रा ने मुझे मानव में छुपी हुई मानवता की एक झलक दिखाई । इसी कारण इस यात्रा की यादें मेरे मन में हमेशा रहती हैं ।

यह सफर बड़ा ही मजेदार रहा । सब से मजेदार अनुभूति थी गिरनार पर्बत की सैर ! गुजरात का गिरनार पर्बत, सह्याद्री पर्बत का एक हिस्सा, उसे चढ़ने का वह अनुभव बड़ा ही रोमांचकारी था । सुबह पाँच बजे हमने पर्बत की चढ़ाई शुरु की । वैसे हम लोगों में पहला एक घंटा बहुत उत्साह था । लेकिन जैसे जैसे वक्त गुजरने लगा, वैसे हमने अपने आपको बहुत थका हुआ पाया । वक्त बड़ी तेजी से गुजरने लगा और रास्ता बहुत धीरे-धीरे कटने लगा । फिर भी हम लोग हँसी-मजाक में रास्ता काटने की कोशिश कर रहे थे । लेकिन सिर्फ हँसी-मजाक से थोडे ही काम चलेगा ? हमने पर्बत की सीढ़ियों की गिनती शुरु कर दी । ऐसी ही गिनती करते-करते हम जैन मंदिरों के पास आ पहुँचे । वहाँ थोडी देर रूके, नाश्ता किया और जैन मंदिर देखने निकले । जैसे ही हमने उन मंदिरों में प्रवेश किया तब ऐसा लगा जैसे हमारी सारी थकान कहाँ की कहाँ भाग गयी हो । जैन मंदिरों का वह शीतल फर्श हमारे थके हुए पैरों को राहत दे रहा था । वह शीतलता पैरों से सिर तक नए उत्साह का संचार कर रही थी । उपरके छत और चबुतरें सारे शिल्पकला के अनेक रंगों में रंगे हुए थे । बहुत पुरानें ये मंदिर अपने अंदरौनी सौंदर्य से हमारे मन में उतर रहे थे । वहाँ से निकलने का मन ही नहीं कर रहा था । हमने अब तक लगभग पाँच हजार सीढ़ियाँ पार कर ली थीं । अभी और बहुत दूर तक जाना था, इसलिए वहाँ से निकलना जरूरी था ।

और एक हजार सीढ़ियाँ चढने के बाद 'अंबामाता का मंदिर' आया । हमने अंबामाता के दर्शन किये और आगे चल पड़े ।

गिरनार पर्बत पर मार्गमें बहुत छोटे-छोटे मंदिर हैं । हर वक्त हमें लगता था कि मुख्य मंदिर आ गया; लेकिन वहाँ पहुँचने पर हमें पता चला कि, अभी मुख्य मंदिर तो बहुत दूर है । असल में एक पर्बत पार करके हम जब दुसरे पर्बत पर पहुँचे तब वहाँ हमने अपनी मंझील पायी ।

दुसरे पर्बत के शिखर पे तो ना कोई मंदिर है; सिर्फ एक चबुतरा है जिसपर भगवान श्रीदत्त की 'पादुकाएँ' हैं । कहते हैं कि भगवान श्रीदत्त यहाँ पर ध्यान-साधना करने आये थे और अपनी साधना पूरी करके वे अपनी पादुकाएँ यहाँ छोड गये ।

दुसरे पर्बत का चढ़ाव और उतरन बड़ी तेज है । दोनों तरफ गहरी खाईयाँ हैं । अगर किसी का पैर फिसल गया तो वह सीधे खाई में गिरने की संभावना अधिक है । सौभाग्य से हमारी यात्रा में ऐसी कोई दुर्घटना नहीं हुई ।

पर्बत चढ़ते समय मुझे ऐसा लग रहा था जैसे फिर कभी

ऐसा पर्बत चढ़ने की नौबत मुझ पे न आए । लेकिन जब हम पर्बत उतरने लगे, तब मन में उल्हास था, प्रसन्नता थी, एक निराली अनुभूति का गहरा आनंद था ।

पर्बत चढ़ने के अलावा उसे उतरना बहुतही कठिन काम होता है । मुश्किल तो यह है कि चढ़ाई के समय पैरों में काफी दर्द होता है तो उतरने समय पैर कांपने लगते हैं । हमें भी कुछ ऐसा ही अनुभव हुआ । (पर्बत उतरते समय पैर कांपने के कारण दो बार मैं सीढ़ियों से फिसलकर गिर पड़ी, यह किस्सा निराला ।)

इस यात्रा में मुझे मानवता की भी झलक दिखाई दी । हमारी ट्रॅव्हल कंपनी की चार गाड़ियाँ गुजरात-राजस्थान की थी । जादा तर वे लोग सिर्फ अपनी ही गाड़ी से सफर करनेवाले अन्य लोगों के साथ पहचान रखते थे । हम भी केवल हमारी गाड़ी में सफर करनेवाले अन्य यात्रियों से परिचित थे । इसलिए अन्य तीन गाड़ियों से सफर करनेवाले अन्य लोगों के साथ हमारी कुछ खास जान-पहचान नहीं थी । फिर भी उन लोगों ने की हुई मदद हमेशा मेरे मन में मानवता की एक मिसाल बनके रही हैं ।

गिरनार पर्बत उतरने का बाद जब हम अपने निवासस्थानों में पहुँचे तब मैंने अपने आप को बड़ा बेचैन महसूस किया । मेरी तबियत बिगड़ जाने से मैं लगभग चार दिनों तक बिमार रही । मेरे बिमार होने की खबर सारे यात्रियों में फैल गयी । सफर के दौरान जिन लोगों से हमारा परिचय हुआ था, उन्होंने भी मेरी तबियत का खयाल रखा । सबने मुझे हर तरह की मदद की । इसी घटना से मैंने मनुष्य में छुपी इन्सानियत की झलक पाई ।

हमारे सुहाने सफर का अगला पड़ाव था माऊंट आबू । माऊंट आबू में कुदरत के अनेक सुंदर रूप देखने को मिलते हैं । माऊंट आबू की 'निक्की झील' सारे यात्रियों का स्वागत करती है । जो भी यहाँ आता है वह झील का सौंदर्य देखे बिना अपना सफर अधूरा मानता हैं । रात की रोशनी में तो निक्की झील जगमगा उठती हैं । अंधकार की गहराई में प्रकाश की विविध छटाएँ उसमें झिलमिलती दिखाई देती हैं।

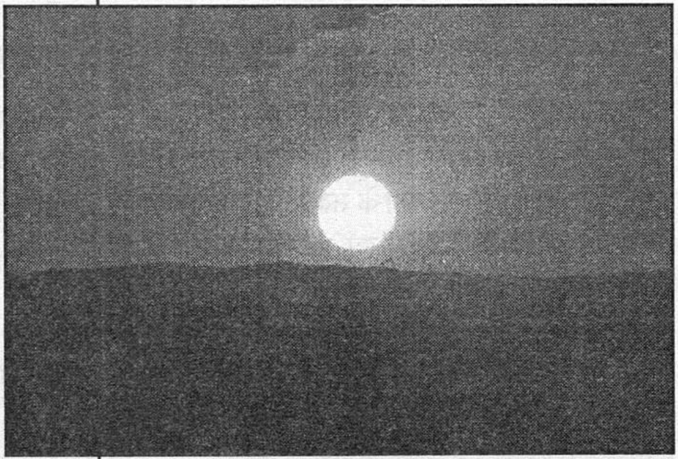

माऊंट आबू के सनसेट पॉईंट से सूर्यास्त का दृश्य...

माऊंट आबू में देखने लायक बहुत से स्थान हैं । उनमें से एक सनसेट पॉईंट । सनसेट पॉईंट से सूर्यास्त का विहंगम दृश्य दिखाई देता है । सूरज अपनी संध्याकालीन किरणों से धरती को रंगा देता है । उससमय वातावरण में एक अजीब रोमांच उभरता है । माऊंट आबू के यात्री इस सनसेट पॉईंट

माऊंट आबू में स्थित ब्रह्माकुमारी आध्यात्मिक विश्वविद्यालय का मुख्य कार्यालय और वैश्विक शांती सभागृह

को देखे बिना नहीं जाते । शाम होते ही इस अनुभूति को महसूस करने के इरादे से लोग सनसेट पॉईंटपर भीड़ जमा कर देते हैं ।

माऊंट आबू में ही ''ब्रह्माकुमारी आध्यात्मिक विश्वविद्यालय'' और ''वैश्विक शांति सभागृह'' का मुख्य कार्यालय है । यह इमारत देखते ही मन को शीतलता का अनुभव होता है । इस बड़े सभागृह में पाँव रखते ही ऐसा लगता है जैसे शांति, प्रसन्नता और आध्यात्म के एक निराले संसार में प्रवेश किया हो । यहाँ के सदस्य आनेवाले यात्रियों की मन से सेवा करते हैं । यहाँ हमें आध्यात्म के स्वरूप से परिचित करा दिया गया ।

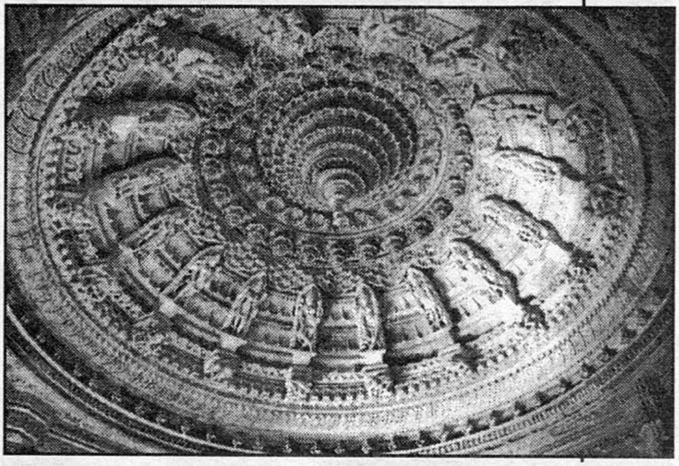

माऊंट आबू के दिलवाडा मंदिर के छत की कलात्मकता का अनोखा प्रदर्शन...

माऊंट आबू की सबसे सुंदर कलाकृति-दिलवाडा मंदिर । यह मंदिर बाहर से देखने पर बहुत साधा दिखाई देता है । परंतु अंदर जाने पर अपनी शिल्पकला का आविष्कार ये मंदिर करता हैं । यहाँ के खंबे, दीवारें, छत सबपर कलाकृतियाँ साकार की गई हैं । इन कलाकृतियों को देखने में समय कैसे बीतता है पता ही नहीं चलता । मंदिर की कलाकृतियों को देखने के बाद कोई भी व्यक्ति मंत्रमुग्ध हो जाएगी ही । मैं तो बुत बन गयी ।

कला का अनोखा आविष्कार देखकर ऐसा लगता था कि साक्षात् कलादेवीने इस मंदिर के रूप में स्वयं को साक्षात् किया है ।

वैसे तो इस सफर के बारे में कहने जैसा बहुत कुछ है, लेकिन उसके लिए शब्दों का अधूरापन महसूस होता है ।

इस यात्रा में जीवन के अनेक रंग भी देखने को मिलते हैं । गुजरात और राजस्थान के लोग, उनकी जीवन-प्रणाली इनमें बहुत अंतर है । यह अंतर इन दोनों राज्यों की सरहद से ही महसूस होता है । इसी सरहद से दोनों राज्यों की भाषा, लोगों का रहन-सहन, खान-पान, उत्सव इनमें भिन्नताएँ दिखाई देती हैं । भारतीय संस्कृति दो अंदाजों में यहाँ अपना दर्शन देती है ।

मेरा यह सुहाना सफर मेरे जीवन का अंग बनकर रह गया हैं । क्योंकि इस सफर से मैंने बहुत कुछ सीखा है । जीवन को एक अलग नजरिये से देखने की दृष्टि मुझे इसी सफर ने दी है ।

★☆★☆

यदि मैं सांसरिक घर-बार को जला देता हूँ, इसके ममता-बन्धन में नहीं पड़ता हूँ तो वह वास्तविक घर-प्रभु-साक्षात्कार से प्राप्त कर-बचता है और यदि इस सांसारिक गृह-रक्षा में पड़ माया बन्धन में पड़ता हूँ तो वह वास्तविक घर-उद्देश्य-मोक्ष नष्ट हो जाता है । कबीर कहते हैं कि मैंने एक बहुत बड़ा आश्चर्य देखा है कि मृतक शव काल को समाप्त कर रहा है (जबकि साधारण अवस्था में काल मृतक को खाता है ।) अर्थात् जीवन्मुक्त मनुष्य काल की सीमा और शक्ति को समाप्त कर अमर हो रहा है ।

माँ ! तुझे सलाम

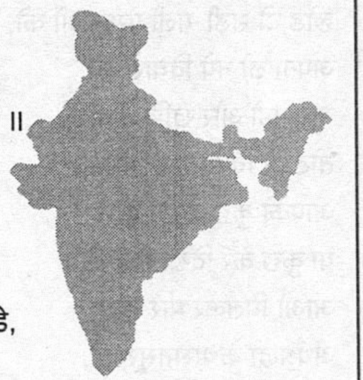

भारत माता तुझे सलाम
तुझपर कुर्बां है, ये जान
भारत माता तुझे सलाम ॥

तेरी पवित्र भूमिपर
कदम न पड़े शत्रु के,
चाहे तेरी रक्षा में
जान भी हमको देनी पडे,
आगे बढे न शत्रु कोई
हम तलवार बन के खडे
पीछे नहीं हम हटनेवाले
चाहे जो भी हो अंजाम,
भारत माता तुझे सलाम ॥

दुश्मनों से तेरे दामन को
अब हमको छुड़ाना है,
चाहे खून बने पसीना
फर्ज अपना निभाना है,
तेरी इस मिट्टी का, माता !
कर्ज चुकाना है, हमको,
तेरे पैरों पर स्वयंको
अर्पित किया फुलों के समान
भारत माता तुझे सलाम ॥

कु. सुजाता कागलकर
तृतीय वर्ष - कला

समर्पण

वीर जवानों आगे बढ़ो।
अपने देश के लिये लढ़ो।
भूल जाओ सारे रिश्ते-नाते ।
तन-मन-धन एक करो ।
अपने देश के लिए लढ़ो

सारी दुनिया तुम्हारे साथ है ।
सारे दुनियावाले तुम्हारे साथ है ।
तुम पीछे ना हटो ।
ड़टकर मुकाबला करो ।
वीर जवानों आगे बढो ।

कु. माधवी वि. केकलेकर
द्वितीय वर्ष - कला

इन्सान

तकदीर लिखी भगवान ने
इन्सान बनना सिखाया माँ-बापने
दोस्ती निभाना दोस्त ने
कुर्बानी देना प्यार ने और
सिखाया वादा निभाना आशिकोंने ॥
दुनियाने सिखायी नफरत
नफरत से जागा शैतान
शैतान ने किया काबू
इन्सानियत पे
भूल गया इन्सान
भाई-बहन का रिश्ता
भूल गया माँ-बाप के कष्ट
इन्सान, इन्सान न रहा
बन गया हैवान, बन गया हैवान ।

कु. शारदा बा. चौगुले
तृतीय वर्ष - कला

जय

लहरों से डरकर नौका पार नहीं होती,
कोशिश करनेवालों की हार नहीं होती ।
नन्हीं चींटी जब दाना लेकर चलती है

चढ़ती दीवारों पर सौ बार फिसलती है ।
मन का विश्वास रगों में साहस भरता है,
चढ़कर गिरना, गिरकर चढना न अखरता है ।
आखिर उसकी मेहनत बेकार नहीं होती
कोशिश करनेवालों की हार नहीं होती ।

डुबकियां सिंधु में गोताखोर लगाता है,
जा जाकर खाली हाथ लौट आता है ।
मिलते न सहज ही मोती गहरे पानी में,
बढता दूना उत्साह इसी हैरानी में,
मुठ्ठी उसकी खाली हर बार नहीं होती,
कोशिश करनेवालों की हार नहीं होती

असफलता की चुनौती को स्वीकार करो,
जबतक न सफल हो नींद चैन की त्यागो तुम,
संघर्षों का मैदान छोड़ मत भागो तुम ।
कुछ किए बिना ही जयजयकार नहीं होती,
कोशिश करनेवालों की हार नहीं होती ।

कु. वैशाली स. शेटके
द्वितीय वर्ष – कला

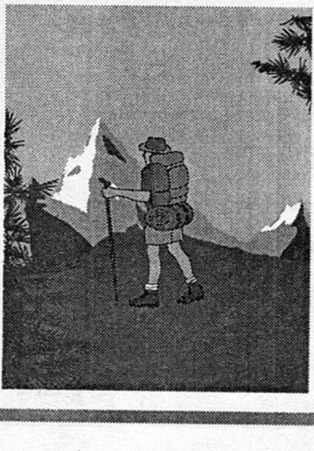

तोड़ दो बंधन

छोड दो सडी-गली परंपराओं को,
अपना लो नये विचारों को,
खुश रहो और खुशियाँ बाँटो,
तोड दो विषमता के बंधन,
आपको कुछ बनना है,
या कुछ कर दिखाना है तो ।
आओ मिलकर मार डाले,
अंधश्रद्धा के भस्मासूर को,
तभी जी सकते है,
हम खुशहाली से,
और ला सकते है, वापस हम सुराज्य को ।
तो आओ एकता में बंध जाओ,
आओ मिलकर हाँथ बटाएँ,
राष्ट्र की उन्नति में ।

कु. दीपाली जाधव
द्वितीय वर्ष – कला

प्रदूषण

कल तक पृथ्वी थी ब्रह्मांड का आभूषण
आज उससे निगल रहा है प्रदूषण
कहीं ध्वनि तो कहीं वायू
कम हो गई स्वच्छता की आयु
प्रदूषण में फँसा हैं कहीं पर जल
दुनिया बन गई है एक दलदल
जिसमें फँसते जा रहे हम पलपल
हे मानव अब तो संभल
वर्ना,
इस प्रदूषण का राक्षस जाएगा हमें निगल ।

कु. स्नेहा चावला
ग्यारहवी – विज्ञान

अज्ञान

आपने कभी सोचा है,
आप स्वतंत्र है ? अपनी मर्जी से जी सकते है ?
क्या आप दे सकते है, इन सारे सवालों का जवाब ?
क्या आप !!
आप !!
या आप !
नहीं, कोई भी इस सवाल का जवाब नहीं दे सकता,
क्योंकि यह सब जानते है,
कि हम खुश और
स्वतंत्र नहीं है,
क्योंकि... ॥
अंधविश्वासों से भरा, हमारा यह देश है
पीढ़ी दर पीढ़ियो से चली आ रही,
यह पुरानी रीत है ।
छोड़ दो यह सडी-गली परम्पराएँ,
छोड़ दो अंधश्रद्धा का दामन,
जीना है तो जीओ शानसे,
अपने बल और अपनी ताकद पर ॥
तोड़ दो अंधश्रद्धा की बेडियों को,
अपना लो विज्ञान को ॥
छोड़ दो यह अन्याय, अपने ही लोगों पर,
दे दो खुशी सबको, अपने सद्व्यवहार से,
और आप भी खुश रहो,
तोड़ दो इस अंधश्रद्धा के मायाजाल को ।

कु. दीपाली च. जाधव
द्वितीय वर्ष – कला

आशा

तुम्हें क्या पता,
कितने दु:ख झेले हैं मैने
तुम्हे पाने के लिए ।
क्या ! क्या ! नहीं किया ।
तुम्हें पाने के लिए ।
लेकिन तुम नहीं मिले
आखिर में मैं हार गई ।
जिंदगी से तंग आ गई ।
लेकिन तुमने मुझे संभाला
अगर वक्त पर नहीं सँभालते
तो मैं मर जाती ।
तुम्हे पाने के लिए ।
मैं कुछ भी कर जाती ।
मर भी जाती ।
तुम्हे पाने के लिए ।

कु. माधवी वि. केकलेकर
द्वितीय वर्ष – कला

जिंदगी

जिंदगी, जिंदगी,
अजीब-सी है ये जिंदगी ।
कभी खुशियाँ हैं, तो
कभी गम हैं
ऐसी है जिंदगी ।
कभी हँसाती तो,
कभी रुलाती है जिंदगी ।
किसी से नफरत तो,
किसी से प्यार करवाती है जिंदगी,
किसी के लिए पैसा है जिंदगी
किसी के लिए प्यार है जिंदगी ।
हर कोई मशगुल है यहाँ पर
हर कोई परेशान है यहाँ पर,
कोई न समझे किसी की परेशानी,
कोई न समझे किसी का गम,
सब हैं अपने आप में खोए,
सब हैं कभी जिंदगी में रोए,
कितना क्या कुछ है ये जिंदगी,
फिर भी कोई न जाने क्या है जिंदगी ?

कु. अस्माँ देसाई
तृतीय वर्ष - कला

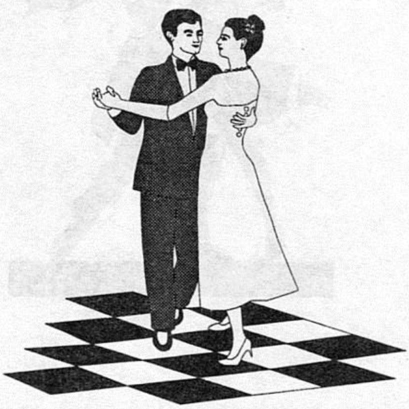

कशिश

एक पल लगता दुजासा
एक पल लगता अपनासा
हां ! ये दिल ही है,
जो हरदम रहता खोयासा ।

तेरे गीतों में हमेशा
खुद को पाने की चाह रखता है,
तेरे होठों से निकले हर एक लब्ज को
मोतियों की तरह समेटता है,
गमों को भूलता,
खुशियों को चुमता
लगता है कभी बहकासा
हाँ ! ये दिल ही है,
जो हरदम रहता खोयासा

तनहाई में हरपल
यादों में तेरे घिरा रहता
तेरे सहारे बिना
एक कदम भी नहीं चल पाता
तेरे ही खयालों में
रहता डुबा-डुबासा
हाँ ! ये दिल ही है
जो हरदम रहता खोयासा ।

कु. सुजाता कागलकर
तृतीय वर्ष - कला

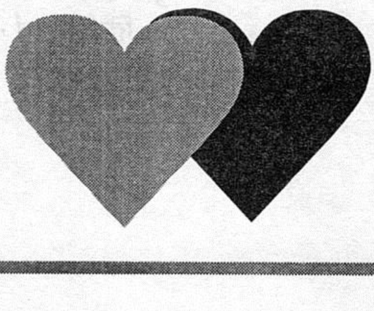

कुछ तो सीखो !

फूलों से तुम हँसना सीखो,
भौरों से तुम गाना ।
वृक्षों की डाली से सीखो,
फल पाकर झुक जाना ।
दूध और पानी से सीखो,
परस्पर प्रेम बढ़ाना ।
मेहंदी के पत्तों से सीखो,
पिसकर रंग चढ़ाना ।
सुई और धागे से सीखो,
बिछडे भाई मिलाना ।
सूरज की किरणों से सीखो,
जगना और जगाना ।
शिक्षक की वाणी से सीखो,
आत्मज्ञान बढ़ाना ।
वीरों के जीवन से सीखो,
देश के हित मर जाना ।

कु. स्नेहा चावला
ग्यारहवी - विज्ञान

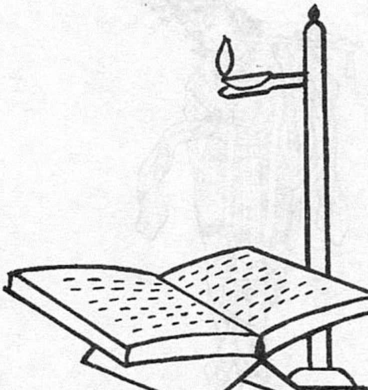

प्यार

रहता है दिल जाने कहाँ ।
बेताब से हम है यहाँ ।
जुबा पे इन लबो पे ।
बस तेरा नाम है ।
बेगाने इस जहाँ से ।
क्या हमें काम है ।

मेरी आँखो में हो तुम
मेरी साँसो में हो तुम ।
ये धड़कन क्या कह रही है ।
जरा सुन लो तुम ।

मोहब्बत है क्या चीज ।
तुने ही बताया ।
इस दिल को तुने ही ।
धड़कना सिखाया ।

अब तो यही है तमन्ना ।
तेरे प्यार में खो जाना ।
सारी दुनिया को भूलाकर ।
तुमपर है मरना ।

कु. अनिता शि. घाडगे
तृतीय वर्ष - कला

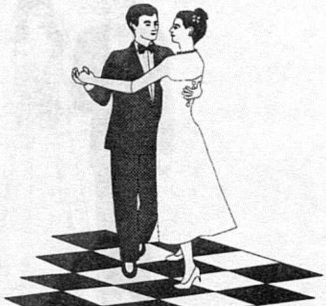

अंतराल

तीन महिने, तीन साल बन गये,
हमारी याद, हमारे ख्वाब बन गये,
ख्वाब ही सही हमारी जान बन गये ।

तीन महिने, तीन साल बन गये,
मैं वही थी जहाँ हम पहली बार मिले,
पर आज वहाँ तुम नहीं हो ये हम भूल गये ।

तीन महिने, तीन साल बन गये,
हमें नहीं मालुम हम क्या कर बैठे,
शायद तुम तो हमसे जिंदगी भर बैर कर बैठे ।

तीन महिने, तीन साल बन गये,
तुम सबसे अलग थे यही तुम्हारी पहचान थी,
अब तुम मुझसे अलग हो यही मेरी पहचान है ।

तीन महिने, तीन साल बन गये,
तुम गये तो लौट के न आए,
शायद तुम और किसीके हो गये ।

तीन महिने, तीन साल बन गये,
मुझे तुमसे कुछ बाते करनी है, कुछ कहना है जरुर,
मुझे मालुम है इन्कार ही सही इसे पढना जरूर,
इसे पढना जरूर... इसे पढना जरूर...

कु. दीप्ति बा. मोरे
द्वितीय वर्ष – कला

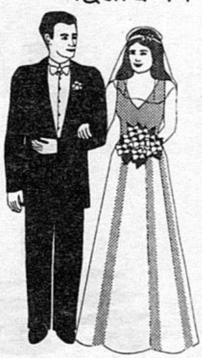

राधेश्याम

शाम बजाये मुरलियाँ
राधा के मन में बेचैनियाँ
शाम के कारण राधा को
छेड़ती है उसकी सखियाँ
देख बुला रही तोहे सौतनियाँ
सखियों से छुपके शाम से
मिलती राधा कहती है
कान्हा छोड दो मुरलियाँ
मुझे लगती है ये मेरी सौतनियाँ ।
इसकी वजह से चिढ़ाती है सखियाँ
शाम कहते है राधा से
'जा के कहो राधे उनसे
ना ये सौतन है और ना सहेली
एक यही तो है सच्ची
जो हम दोनों को रोज मिलवाती
हमारे प्रेम की पहेली सुलझाती
राधेशाम-राधेशाम के
स्वर सभी को सुनाती ।'

कु. सुचिता मो. घोरपडे
द्वितीय वर्ष – कला

कलाविष्कार

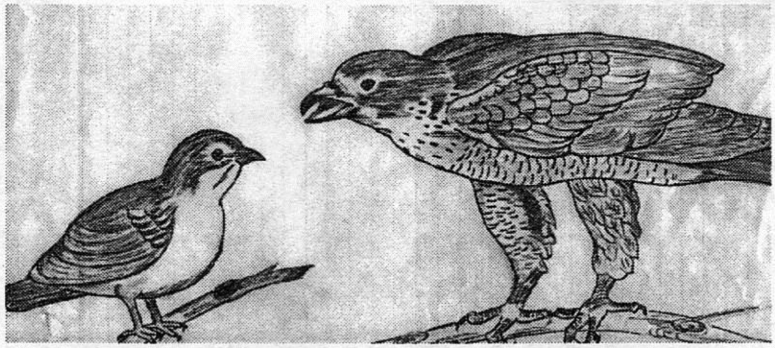

MISS. UMATAI PATIL - S. Y. B. A.

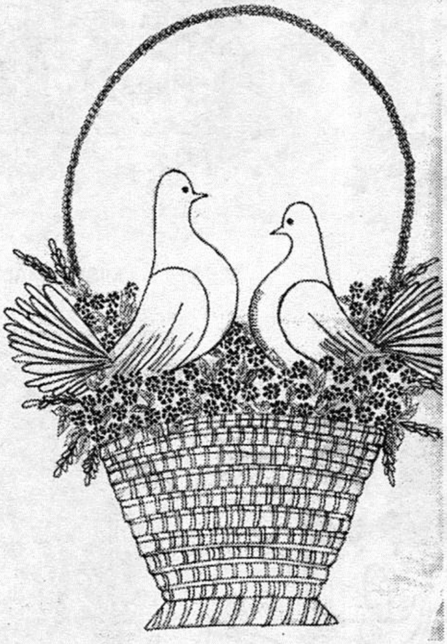

MISS. DIPTI B. MORE - S. Y. B. A.

MISS. DIPTI B. MORE - S. Y. B. A.

कलाविष्कार

MISS. SMITA JADHAV - T. Y. B. COM.

MISS. UMATAI PATIL - S. Y. B. A.

MISS. RAJSHREE VHANMARATHE - 11TH COMMERS

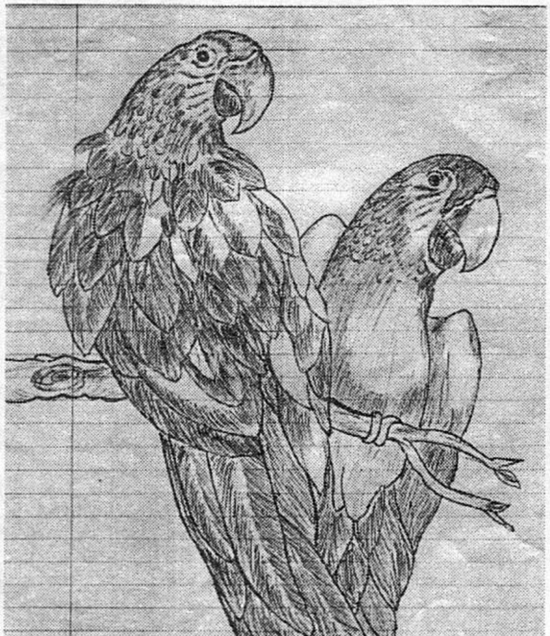

MISS. UMATAI PATIL - S. Y. B. A.

सहल विभाग

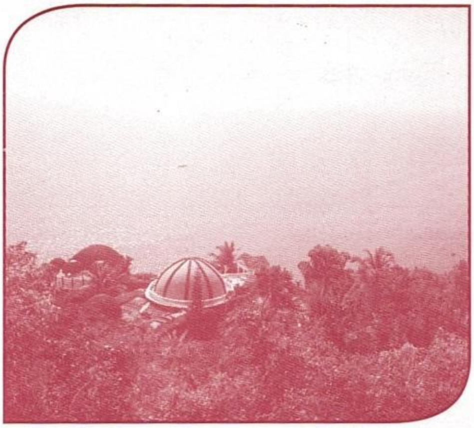

अंबरीच्या कवेत विसावली निळाई-वनराई ! गोवा

मावळत्या दिनकरा... ! गोवा

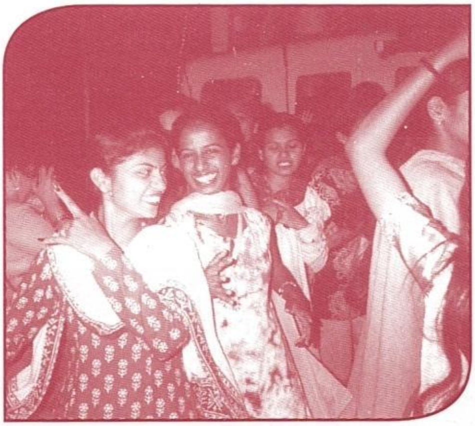

क्रूस - तरुणाईचा जल्लोष ! गोवा

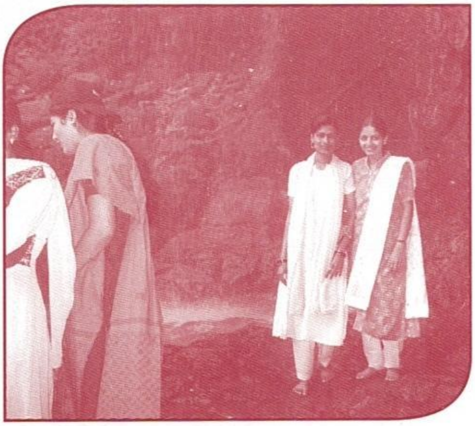

रिमझिम रेशीमधारा.... ! मार्लेश्वर धबधबा

हा सागरी किनारा ओला सुगंध वारा...
गणपतीपुळे सहल

क्षण हे आनंदाचे मौजेचे तारकर्ली बीच

स्नेहसंमेलन

"दिल चीज क्या है"...

वैयक्तिक नृत्य सादर करताना
कु. वैदेही भावे

"म्हैस आणि महिला मंडळ"

एकांकिका सादर करताना
११ वी सायन्सच्या विद्यार्थिनी

बोले चुडियाँ...

सामुहिक नृत्य सादर करताना
विद्यार्थिनी

"अंधारात मठ काळा बैल"

या विचारानाट्याच्या प्रयोगात सहभागी
गायन समाज, देवल क्लबचे कलाकार
व कॉलेजच्या विद्यार्थिनी

विविध उपक्रम

अंधश्रद्धा निर्मुलन समिती

वैज्ञानिक जाणीवा प्रकल्प परीक्षा उद्बोधन वर्गासाठी प्रा. डॉ. जे. बी. शिंदे यांचे स्वागत करताना प्रा. श्री. ए. एम. साळोखे

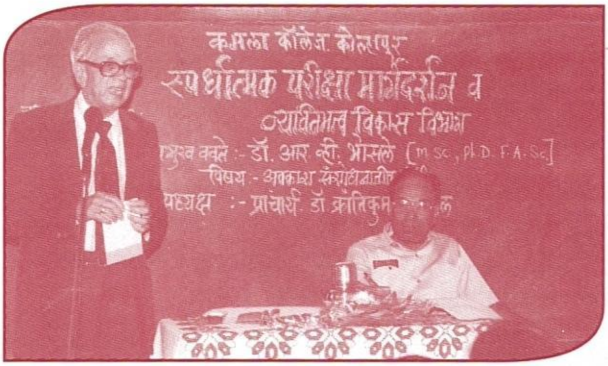

स्पर्धात्मक परीक्षा मार्गदर्शन व व्यक्तिमत्व

विकास विभागांतर्गत 'अवकाश संशोधनातील संधी' या विषयावर मार्गदर्शन करताना प्रा. डॉ. आर. व्ही. भोसले, सोबत मा. प्राचार्य

वैज्ञानिक जाणिवा प्रकल्प

परीक्षेत सहभागी विद्यार्थिनी समवेत मा. प्राचार्य व प्राध्यापक

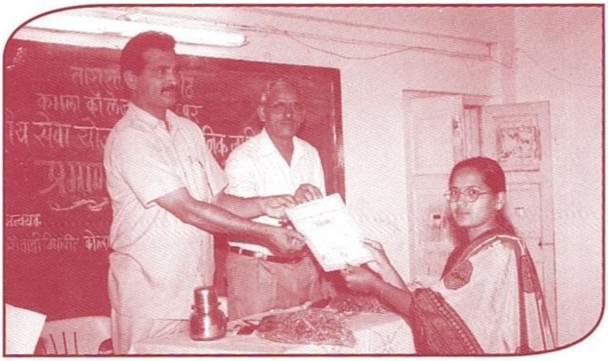

राष्ट्रीय सेवा योजना

वैज्ञानिक जाणीवा प्रकल्प परीक्षेमध्ये उत्तीर्ण विद्यार्थिनींना प्रशस्तीपत्र देताना शिवाजी विद्यापीठ राष्ट्रीय सेवा योजना समन्वयक प्रा. सुधीर इंगळे व प्रा. श्री. जे. बी. पाटील

विविध स्पर्धा

विविध स्पर्धा

मेहंदीच्या पानावर... मेहंदी स्पर्धेची पाहणी करताना मा. प्राचार्य, प्राध्यापिका व स्पर्धेत भाग घेतलेल्या विद्यार्थिनी

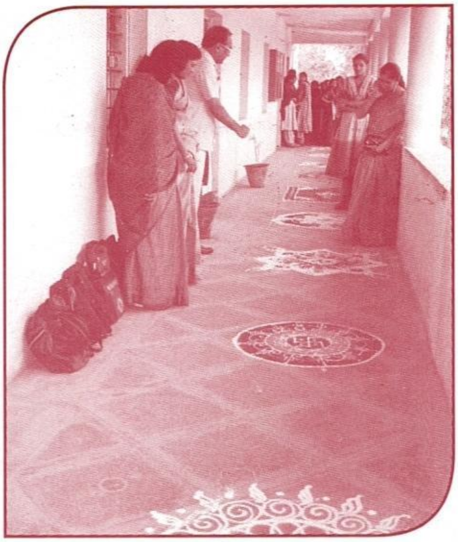

रंगांचा उधळूनिया पंखा...
रांगोळी स्पर्धेची पाहणी करताना मा. प्राचार्य, प्राध्यापिका व विद्यार्थिनी

उद्‌भरण नोहे जाणिजे यज्ञकर्म

पाककला स्पर्धेची पाहणी करताना मा. प्राचार्य, प्राध्यापिका व जनरल सेक्रेटरी

लोकसंख्या शिक्षण मंडळ

फोरम ऑफ फ्री एन्टरप्राईजेस मुंबई यांच्या वतीने जाहीर केलेल्या आणि लोकसंख्या शिक्षण मंडळाने संपन्न केलेल्या वक्तृत्व स्पर्धेसाठी उपस्थित प्राध्यापक वर्ग व विद्यार्थिनी

The bridal-Songs and Cradle-Songs
have cadences of sorrow,
The laughter of the Sun today,
the wind of death tomorow.
Far Sweeter Sound the forest-notes where
Forest-Stremas are falling;
O mother mine, I cannot stay,
the fairy-folk are calling"

Sarojini Naidu

English Section

C • O • N • T • E • N • T • S

PROSE

- My Visit to Darjeeling — Miss Chanda P. Nalawade
- On the Fate of Common Man — Miss Darshana D. Aade
- Three Days with Ocean — Miss Smita S. Patil
- America's War on Terrorism Impact on India — Miss Radhika P. Sutar

POETRY

- Smile : The Diamond — Miss Bharati N. Sawant
- Friendship — Miss Aparna A. Ullagadde
- The Burning Ice — Miss Darshana Aade
- Life : A Game of Chess — Miss Bharati N. Savant

My Visit To Darjeeling

Miss Chanda P. Nalawade - S. Y. B. Com.

Nature ! What is nature ? In my view it is the 'Gift of God', which is permanent for us. Nature is a thing of beauty which is a joy forever. I am one of them, who believe and love nature. In school days I used to draw pictures of nature and was fascinated by the poem by 'Robert Frost'-

"The woods are lovely dark and deep
But I have promises to keep
Miles to go before I sleep
And miles to go before I sleep."

I am studying in B.Com.-II Class and have joined N.C.C. The motto of N.C.C. is 'Unity and Discipline.' The N.C.C. gives many advantages to everyone who is to join this scheme. Due to this course the cadets become more disciplinary and more courageous. I choose NCC because I want to do something in my life and because of this scheme I got an opportunity to go to Darjeeling for camp. My dream was fulfilled. The camp was held on 6th Dec. 2000. We set out for Darjeeling at 10 o'clock on 2nd Dec. 2002 by Sahyadri Express. Our group commander Mr. R. R. Gadkari and Lt. Col. R. Vasudevan expressed their best wishes for our journey. Our journey started at night and we reached in Pune at 7 a.m. We were waiting for the 'Hawara Express' train till 4.30 p.m. You know sir ! What a terrible job of waiting is ! Our journey resumed and at last on 5th Dec. 2000 we arrived at Bagracote (Darjeeling). Our camp area was in Bagracote. This camp area is very big. They gave one barrack for each state. Our neighbourers were people from Tamilnadu and Kerala. They were unable to speak in Hindi but they spoke in English very well. The Madhya Pradesh and Uttar Pradesh were in next barrack and these sixteen barracks were occupied by different states. Our camp area was in the middle of jungle. The people lived far away from our area. The land covering tea plantations is a beauty spot. The land was like a bride wearing a green saree. Our camp commanding officer Lt. Col. Sucha Singh told us that in the tea farms there were Tigers and Chitahs.

In Darjeeling the sun rises early in the morning at about 5.30 to 5.45 a.m. The sun that day covered the land with his silky and soft touches and it was he who showered his loving beams on the earth as if he wanted to kiss her. The sun sets early at about 4.30 p.m. and darkness enveloped the area. Before roll call we gathered at mess for tea. Our dinner was over around 7.30 to 8.00 p.m. Our mess was far from our barrack. The land was full of leaches and scorpions. So our commanding officer told us not to go outside without shoes.

Everyday, after getting dinner, we started practicing dances and songs for cultural competeition. We selected 'Maharashtrian folk dance, Gondhal Nritya' for the competition. This dance needs fast moving actions and physical fitness. I participated in 'Group song competition'. One day when all

girls were practicing for the cultural programmes the Subhedar Major told us that the tiger attacked a calf and snatched it away in the tea-farms. When this news was heard everybody was frightened. Mostly girls were frightened at night because the ANO's and PI staff's barracks were far away from ours. So without anybody's protection we lived there in cool climate. It was too much cold and our two windows were without panes. So it was continuously open and near it was the vast land of tea plants. We were careful and vigilent about every girl who was sleeping near the window.

We were successful in solo dance and solo song i.e. 'Marathi Lawani'. All girls responded it very happily and enthusiastically. When the competition was over, the camp-commander announced for 'Bagracote and Darjeeling Darshan.' We were going to travel by an army's Luxury bus. When girls heard the news their joy knew no bound in such a heavenly land. Next day early in the morning all girls woke-up at 6 o'clock with full dressing. First we took breakfast and went for village darshan. There the people are Nepalian and Tibetian. They looked at us admiringly and enthusiastically. They lived in bamboo and wood houses. Their houses with gardens were attractive and peaceful. In fact they are the 'cynosure' of any traveller. Then next day we were going for site seeing i.e. tea factory. We saw the 'Duncan's Ltd.' This factory acquired many acres of land. The buildings of the factory were very big. We were informed about how tea powder was made from leaves and how to segregate tea in different qualities. The 'Duncans' gave 2 kg pack for each state. Our ANO's distributed them among us.

The next day we were ready for Darjeeling Darshan. It was all green Ghat section. The windy and dangerous roads were full of monkeys. The lovely and happy river glideth on its own will. It was pure world free from the man made problems. The dense forest, blue waters, transperant firmament all speak the supremacy of the 'Divine God' and I felt and thought why the old 'Rishis' sought refuge in such dense forests. I feel this place as a place of meditation where every form was in absolute natural frame. I hoped I would be there forever.

Our bus was moving as a serpent. It came near the turn where there was 'Shivamandir.' It was like a baby embraced by her mother. The green forest took it on her lap. It was really the pantheistic feeling that over-powered me at that time. I was enchanted by the drappery of these Sylvan woods. I was totally involved in it. My mind melted in such glorious beauty and majesty of nature. My bus was moving and with the moving bus my thoughts moved me. I was a pendulum.

The bus came very near the mandir and we requested our Sir to show the mandir. He was ready and we were happy. The temple was ancient and was situated at the middle of the forest. There were many steps to go there. We reached the temple. We prayed the God and came out of temple. And what did we see ? Down below it was deep vally with the river flowing smoothly. The scene was really spectacular and I felt nature is a great teacher, painter, wiseman-all in one. The bridge was only the thing which is created by the man in this vast panaroma of nature as if to blot the pure creation of nature. The twittering birds, hummingbirds and bees

transported me into the dreamland of wonder.

Soon after that I listened to gibbering monkeys. They were in groups. Our lady teacher and I were ahead. Immediately one of the monkeys jumped over the madam. I was terrified to see it and that time the silken dream which I was weaving about the romanticism and purity of nature was shattered into pieces. The monkey was big. Just to make it afraid, I threw a stone at it. The friend of that monkey at whom I threw a stone rushed at me as if it wanted to take revenge on me. It sat on my back. I was terrified and it bit me in my back. The pointed teeth of the monkey gave my back hellish pains. My friends, like those of the monkey helped me. Fortunately I was escaped and thanked Shiva but my lady teacher was still unconscious and was loosing her balance and she was on the way to collapse in the ravine. I supported her and took to a safer place. In such a terrified situation it reflected in my mind that the natural things like the animals, birds are not harmful until they are teased. Every object in the nature tries to protect itself. I found in the "helping monkey" the feeling of brotherhood, faith and loyalty which the human beings as men and women should imitate. I was unhappy because of this dangerous incident but I was more happy to see with my own eyes the love and loyalty among animals. Had a man been in the place of the monkey he would have not done, what the helping monkey had done.

In Darjeeling we saw the 'Himalayas Mountaineering Institute', Zoo and other places. Thus my visit to Darjeeling, I feel, is my exposure in the company of nature along with its varied forms which taught me the feelings of loyalty, love and honesty which are the basic requirements of human life to make life smooth.

★☆★☆

NATION

The first panacea for a mismanaged nation is inflation of the currency; the second is war. Both bring a temporary prosperity; both bring a permanent ruin. But both are the refuge of political and economic opportunists.

E. Hemingway

VALENTINE

To-morrow is saint Valentine's day,
All in the morning betime.
And I a maid at your window,
To be your Valentine.

Shakespeare

WOMAN

In the begining, said a Persian
Poet,-allah took a rose, a lily, a
dove, a serpent, a little honey, a
Dead sea apple, and a handful of day.
When he looked at the amal gam it was a woman.

William Sharp

ACCIDENTS

Accidents will Occur in the best regulated families; and in families not regulated by that pervading influence which sanctifies while it enhance the - a - I would say, in short, by the influence of Woman, in the lofty character of wife...

Dickens

On the Fate of Common Man

Miss Darshana Datta Aade - T. Y. B. A.

Recently, the President of India, K. R. Narayanan, visited Pune to unveil the 8-foot-tall bronze statue of the Common Man. The statue has been erected at the entrance of the symbiosis society's newly constructed 'Vishwa Bhavan' in Pune. The common man has had many honours heaped upon him in the 50 years of his existence on the front page of a newspaper, The Times of India. The most apt, however, could be the one president K. R. Narayanan bestowed on him on December 19, 2001, during unveiling of the statue of renowned cartoonist R. K. Laxman's most famous creation.

Mahatma Gandhi used to ask leaders and decision makers to keep the Common Man in focus while planning. Just like Mahatma Gandhi, Mr. Laxman has also brought the Common Man into focus and elevated him.

But this is the matter of the statue and what about the actual common man ? What is his position in the society after independence of India ?

After hundred years of struggle for the right of independence, the real joy of freedom belonged to the Common Man. It was for the people, by the people and of the people. And the word "people" here means "the middle class" popularly known as the Common Man.

In a free country, particularly in democracy, the common man is an important factor. He should get equal rights in society. He should get the opportunity not only just to express himself through voting, but also to become the ruler. The poor should have access to the civic bodies, the state assemblies and the Lok Sabha.

A simple man like Lal Bahadur Shastri, the representative of democracy, became the Prime Minister of India. Consequently, in his time, power was concentrated towards enhancing the Common Man's life. Hoping for the best future, people started small enterprises with the help of new schemes.

The first budget provided 65 percent of the state fund to the development of the Common Man. Small farmers got land for themselves. Their produce was obtained through state schemes. For the unemployed, there was an employment guarantee scheme. Many many thanks to such schemes that existed during the period of Pandit Nehru. Thus, the common man expected the country to be strong and healthy in a short time. Then the five- years plan poured spirit and life in the Common Man.

The first 10 years after independence were splendid. Several major projects and industries were founded during this period. The world started taking note of India as the biggest democratic Nation. Presidents of the US and Soviet Russia visited India. Further more, Chinese premier Chow-En-Lai visited Mumbai to fly the peace pigeons with Pandit Nehru. But unfortunately, the pigeons were

killed by rattling machine guns. Gradually, the atmosphere changed and the Common Man remained totally confused.

And now, the common man is still confused. The Lok Sabha the very house meant for the betterment of the people, has became an office of profit-making. Representatives, who are elected for public service, have become corrupt. Freedom fighters have become the subject matter of history and the Big Bulls, who are hungry for power, haveturned the country into their battle ground. As a result, the country is becoming poorer. But the paradox of the thing is the rich in the country are becoming more rich day by day.

There was a time when the common man ruled the country. But today he has no place in the system. The schemes designed for him has became a tool of exploitation. The late Prime Minister, Rajiv Gandhi had once admitted that of Rs. 100 released by the government for the Common Man, only Rs. 14 actually trickled down to him. Now money has become the buzzword. Corruption has crept even into coffin purchases also.

Now it is impossible for the Common Man to live with pride in the storm of corruption. He is unemployed. He can not afford even his education. Not only in the state but there is no place for him even in the society. Those who are unemployed can not find any other means of employment. Even those who have their jobs, are now forced to retire under the voluntary retirement schemes. No loans are available for small industries anymore.

Luxurious hotels are erected, roads are broadened, Flyovers and expressway are constructed, airports are becoming high-tech. But the middle class Common Man is still struggling for his existence and is reached nowhere. From the civic bodies to the Lok Sabha, all doors are closed for him. But this is not the end at all.

Here I remember a poet, who symbolises donkey for the Common Man. In the poet's view donkey is a representative of the middle class. In the poem it is mentioned that the donkey was worshipped because Jesus Christ rode on the donkey and the people gathered there, were touching the feet of the donkey and not of Christ. It means that much respect was given to him at that time. That is why there is still a ray of hope for the betterment of the Common Man.

In the present time Mr. R. K. Laxman has brought the Common Man into focus again. The Common Man, created by Laxman, is the representative of the middle class. Consequently, the Common Man is a mirror that will never be destroyed. He is eternal India.

Honestly speaking, the statue is the honour given to the Common Man. He is indeed the indestructible Common Man who could save the Nation in times of crisis. He represents us we, the common people. So let's hope for the best.

★☆★☆

JEW

If my theory of relativity is proven successful, Germany will claim me as a German and france will declare that I am a citizen of the world. Should my theory prove untrue, france will say that I am a German and Germany will declare that I am a Jew.

Albert Einstein

Three Days with Ocean

Miss Smita Shrinivas Patil - T. Y. B. Com.

4th January was the most unforgettable day of our life as we started our journey to Goa for college trip. The arrangement of this trip was made by enthusiastic girls of T.Y.B.Com. We all were fed-up of those regular spots of school and college trips. So we choose wonderful Goa- the city besides the sea, for our final year's enjoyment. Prof. A. M. Salokhe Sir, Prof. S. V. Bagal Sir and Prof. Mrs. Pradhan supported us and took permission of our Principal and the arrangements were made.

On 4th January we left Kolhapur at 11:30 p.m. by taking curiosity in our minds. The whole world was asleep when our 'Maharaja Travel's Bus was dreaming about our destination with open eyes. On the eve of Chirstmas and new year we entered in Goa at 6.00 a.m. On the 5th January's morning we reached at A-1 Park Hotel which was already booked for us. The hotel owner Mr. Parikar welcomed us.

After bath we had our breakfast and started our first day of trip with fresh mood. We-54 girls were full of enthusiasm and we reached at our first point of North Goa. That was Harwale Waterfall besides the Rudreshwar temple. After watching that beautiful temple we saw Fort Aguada area where the most beautiful bungalow in India was situated. Because of hot and sultry atmosphere we got tired and became hungry. After a long waiting we took lunch in a hotel at 2.30 p.m. We all were sleepy because of heavy lunch. Nobody was responding to each other after sitting in the Bus, but when we stepped down at our next point 'Kalangut Beach' everybody exclaimed pleasently 'Aha ! Wow !.' All girls were eager and show willingly readiness to go in the sea-water. Our fatigue flowed along with waves and we spent 30 minutes joyfully. Nobody wanted to go-back but guide preferred a Anjuna Rocky Beach to a shingly beach. By spending just 5 minutes we left that place.

We caught the most pleasant hour of our trip at Vaghar Beach. At the moment we stepped down in the water, the cameras of girls started flashing. The big black rocks were adding splendour to our photos. When we were busy in playing with sea waves and photographs, suddenly Madam shouted, "Your Attention Please" and she pointed towards the 'Setting Sun.' we started eyeing the magnificant showpiece of nature. That golden lamp of the nature was stored in our cameras and minds forever. That moment is priceless for our T.Y.B.Com. group.

We depart from that spectacular spot after sunset at 6.30 p.m. with serenity and moved towards our hotel. We were expecting simple food but hotel management provided us tasty dinner. After taking delicious dinner everyone went to sleep.

6th January's morning was more pleasing with tasty breakfast again. We resumed our journey at 10.a.m. towards South Goa. During the journey the different types of

beautiful Churches were provided relief to our eyes. Our desire to watch the Church from inside came in reality when we entered ST. FRANCIS XAVIER'S BOM BASILICA Church. That ancient and peaceful Church facinated us. In front of that Church another ST. CATHEDRAL Church attracted us. Fortunately we visited the Church on Sunday. So we lighted candles and prayed for peaceful future of India.

From 12 p.m. we started our pleasant segment of tour. We saw peculiar temples of Goa. In the chain of temples first we visited Pharmagudi's Gopal Ganapati. Then we saw Shri. Nagesh Maharudra of Bandiwade, Shri. Mahalaxmi Temple of Bandiwade, Shri Ramnath temple, Shri. Shantadurga Vijayate of Kawale and the "Aradhya Daiwat" of Goa Shri. Mangesha one by one. All these temples are situated at Fonda.

We refeshed ourselves after taking lunch at 2.30 p.m. Then we visited Vasco Harbour situated at sea-side. The ore mineral of manganize was supplied to foreign countries for processing from this harbour. Again we spent our evening at the charming picnic point named Dona Paula Beach. But we missed sunset because we reached late there.

That beach was different from all other beaches because of its artificial structure. You can watch the huge ships easily from the heighted tower of Dona Paula.

From 7.30 p.m. to 8.30 p.m. we were booked for musical cruising. So we left Dona Paula Beach hurriedly and reached at Kshitiz Marine Club for music and dance on Malvika ship. We enjoyed there and spent our one hour on cruise floating on the Mandavi river.

After a lot of enjoyment another pleasing surprise was waiting for us. The Hotel management has planned to serve the dinner on the sea of Meera Marge Beach. The taste of dinner was too good to explain in words. With the witness of twinkling stars and camp fire we celebrated festivity. At 12 p.m. we returned to our hotel and went asleep in sweet dreams.

On 6th January we woke up early in the morning and moved sea wards. The Kalangut Beach was perfect for our sea-bath and marketing. After spending one hour in sea water we got ready for marketing. All girls were engaged in purchasing gifts and articles for their members of family. The Goan T-shirts and hats got more demand.

At 12 a.m. we returned at hotel with satisfied minds. At the time we reached, Sir ordered us to get ready for our return journey. At 1 p.m. we took our lunch in the 'Amarai' Hotel. The hotel manager was very affectionate and co-operated us as his members of family. Here we got captured in a difficult condition that we have to go back but our minds were not ready to take farewell. At last with sweet flowers of memories we left Goa at 2 p.m. with a leg ahead and mind behind.

We all girls mixed up in a friendly manner and were continuously enjoying every moment in a sing song mood. While coming back we saw the sights of Amboli Waterfall and Ramtirtha temple of Ajara. It became difficult to separate from each other that we lived as members of family in those 3 days. The feelings of happiness and sorrows were gathering in our minds during the journey.

At last we arrived Kolhapur at 9.30 p.m. Our parents were waiting for us and thus ended our unforgettable trip with a long life experience and beginning of new friendship.

★☆★☆

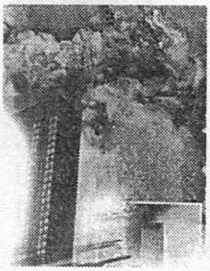

America's War On Terrorism : Impact On India

Miss Radhika P. Sutar - B. Com- II

I remember, it was the morning of 11th September, 2001. We were watching the T.V. especially the news channel. One of the news gives a surprised shock not only to us but to all over the world. The news was, "The Big Attack on America's heart i.e. twin towers of World Trade Centre and Pentagone." In 1985, the soothsayers said that there would be the attack on America in the beginning of 21st century. And the soothsayers words have come true. The myth lay about the super power of America was shattered with the attack on Financial and military centres of the United States of America, exposing the cracks in its intelligence as well as security networks. The courageous centre of the super power was struck by terrorists in a moment. The morning in America was fateful morning and had taken the virtual position. It declared "America in danger." The news about this attack flew quickly not only in America but also in the whole world. Everybody saw the clips and recordings of this unprecedented attack and thought how this was happened. What is the purpose behind this attack ? By whom has the attack been done ? The entire New York City was turned into crumbling smoking nightmare.

In the early morning at 8.45 a.m. the first flight No. 11 of the American Airlines crashed into the 80th floor of the North Tower of the World Trade Centre. After 18 Minutes i.e. at. 9.03 a.m. the another flight No. 175 crashed into the 60th floor of the other Tower of World Trade Centre. On the other hand flight No. 77 of American airlines crashed into the west side of the US Department of Defence, Pentagone. The fourth flight No. 93 of United Airlines crashed into a lesser strategic location in Pennsylvania. The 'White House' was also in danger with a similar fate. But it is speculated to have missed its target. The big powered country like America has led to more than 6,000 deaths in an attack and the shattering of an economy. Terrorism has been forced to bound itself for most times to punish people in a lesser developed countries. The impact had been so great that the US President George W. Bush described it by saying, "Terrorist attacks can shake the foundation of our biggest building, but they can not touch the foundation of America. And now we have just seen the first war of 21st century."

The World Trade Centre took 7 years to build and were completed in 1973 at a cost of $ 750 Million. The twin towers collapsed like a card-house in a moment. Everyone wondered who might be behind this attack. But after some days it clearly proved that the name at the top of the terrorist list, Osama-Bin-Laden was the responsible villain. He is the Kingpin of the terrorism.

Osama belongs to a wealthy Saudi Arabian family. He received his first lesson in the art of clandestine operations and subterfuge from the CIA (Crime Investigation Agency) to fight against the occupying soviet army. Osama hid mostly in caves or mountaineous area. Osama and his followers in Afganistan are being projected as the enemy no. 1 by the US and its allies. Many critics doubt that arresting them will end the terrorism. There are many who believe the war against terrorism needs to be broadened by including terrorism - sponsoring countries. The countries like Pakistan, Saudi Arabia are one big source of modern Islamic Terrorism. Osama established 'Al-Qaeda' in the late 1980's. The aim of 'Al-Qaeda' is to establish pan Islamic Caliphate throughout the world by working with Islamic groups. So Taliban, Jehadi and Osama are the main cause for this terrorism. And to destroy this terrorism the President of America, Mr. George W. Bush declared the war against Afganistan.

Here the President of US declared war against Afganistan and all things were ready on both the sides. Osama is the main centre of this war. Afgani terrorists also quickly accepted this challenge and also got ready for this war with guns, rifles, bombs and other unknown weapons. The US and allied groups made" 3-week long planning" and build up of a coalition against terrorism. They mainly attack Taliban, the system of Govt. in Afganistan, harbouring the wellknown terrorist, kingpin Osama - Bin - Laden. Mr. George W. Bush said that the US military had begun striking against Al-Qaeda, terrorist-training camps and military installation of the Taliban, "Enduring Freedom" is the name given to the war on terrorism by the US President and he clearly stated that" The battle is joined on many fronts. We will not waiver, we will not tire, we will not falter and we will not fail." On 21st September, 2001 he told the nations of the world, "Either you are with us or with terrorists." He said to American people, "Firm up your resolve for a long war." To the US military he said, "Get ready the honour is coming. America will act and you will make us proud." To the God he said, "Watch over America." And to the Taliban Govt. he said, "Hand over the terrorists or share their fate."

This is the beginning of the war of the 21st century, which began on Sunday, 7th October, 2001. America and Britain mobilised their forces on land and sea and exhausted all means to get Osama - Bin - Laden. Using the Combination of "land and sea based aircraft" and even submarines the USA and Britain started bombing on Kabul, Kandahar, Jalalabad and other places in Afganistan during the 2nd week of October, 2001. The first of the attacks came by way of cruise missiles. From ships and submarines, they also started bombing in mountaineous area. They attacked each and every place in Afgan. The attacking forces used both "Precision guided weapons" and "Non-precision weapons" or bombs. It was also planned to use helicopters for specific attacks on the hide outs of the Al-Qaeda and Osama. Upto 1000 US special forces were made ready to move into Afganistan from Uzbekistan. There have been worldwide protests against the war. But the most violent protests have been seen in Pakistan. Worse still, Pakistan was taking care of the lakhs of Afgan refugees on their

soil. The actual outbreak of war and worry about future have brought more refugees in Pakistan. Taliban's groups have been running in different parts of Pakistan burning vehicles and property, throwing rocks and conflicting with the police and groups.

There is big effect of terrorism on India. For India, however it seems that the war against terrorism has been going on forever. India's problem began way back in the late 1980's with insurgencies and cross border terrorism finding its way to Kashmir. The opening chapter of terrorist activities in India began with the blowing up of the Air India, Indian flight Kanishka in 1985 by the Sikh terrorists. Despite the reassurances by the American President and the Secretary of the State that they have taken note of India's concerns on trans-border terrorism, India is nettled by American hypocrisy. It is America's war, pure and simple and not a global condition against world terrorism. America is totally unconcerned about Pakistan's mindless blood-baths to Hindus in Kashmir, Even after Kargil war, it asks India to consult with Pakistan. But will anyone dare to ask the USA to talk to Osama - Bin - Laden or the Taliban to settle the problems created as a result of terrorists attack on September, 2001 ? India has been punished by trans-border terrorism for more than decade. India has been pleading for concerted action to fight international terrorism. Along with India, Russia, Central Asain Republics, and China are also suffering from terrorism. But strangely the war on global terrorism is also being fought to suit the individual interest of the nations involved. Someone has said that there is no permanent enemy and no permanent friend but there are only permanent interests. This is absolutely true in the case of terrorism.

Indian Prime Minister, Mr. Atal Bihari Vajpayee regretted that the US did not take the problem of terrorism seriously when India raised the issue earlier. The US only gave sympathy and nothing else to India. They probably thought that India and especially Jammu-Kashmir were far away from them and they will be safe. America has not changed her attitude. America is still paying 'lip service' to India's demand for action against Pakistan sponsored terrorism in Kashmir. India has to fight its own war against terrorism and it can't obviously expect USA or any other country to fight on behalf of her. US is India's leading partner so any problem in US economy will have a direct impact on "3 key areas in India." such as exports, foreign direct instruments and institutional-in-flows. The US 'slows down' has already affected Indian exports. Oil is India's greatest obsession. Due to this war there will be no control over oil prices globally. And there is high possibility that India's oil import bill will rise to levels. This affects the Indian economy. The US is the single largest destination for India's software exports totalling over Rs. 28,000 Crores. There will be great effect on tourism industry. Tourism and related sectors included Airlines, hospitality will have direct impact. So India will have big impact due to this war, on her economy. Many other countries have also suffered by this big impact. Many questions would arise due to this war. "End of the terrorism" is main target of the world. And in India lets see only, Will Kashmir problem escape from the terrorism due to this war ?"

★☆★☆

A Smile : The Diamond

Like a lightning in the sky
Like a colourful butterfly
A smile brings so much joy
So smile my friends ! never be shy !
Then like diamonds
You will get many friends
It doesnot cost you anything
It makes you to sing.
A smile melts worries and tears
It wipes away your tears
It is something you can give
For as long as you may live
A smile has no religion
No language, nor region
A smile always joins you with
a number of friends.
Who can save you
from life's stormy bends

Miss Bharati Nana Savant - T. Y. B. A.

Friendship

Friendship is priceless gift !
It neither bought nor sold
It's value is greater
Than a mountain of gold
For gold is cold, lifeless
It can neither see nor hear,
And in the time of trouble
It is powerless to cheer,
It has no ears to listen.
So when you ask God for gift
Be thankful if he sends
Not diamonds, nor pearls nor riches
But the love of true friend !

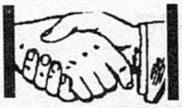

Miss Aparna Appasaheb Ulagadde
F. Y. B. A.

The Burning Ice

The ice is burning
As if it is a volcano
How many lives will it take ?
when the thirst of blood
of it will satiate ?
Is there no end to it ?
What sin the innocents
Have committed ?
And why after all
This suppression ?
Enough of endurance
Down with friendliness.
Let every individual
Be bullet to go through
This toughness.
Let everyone be water
To vanquish the fire
And to make it
Once again the ice !
In true sense.

Miss Darshana Aade
B.A.-III

LIFE : A Game of Chess

Life is like a Game of chess
White stands for happiness
Black stands for sadness
Play the game carefully !
If one step is wrong
you will lose the joy in life's song
Gone things never come back
And instead of a winner
You are sure to be a loser !

Miss Bharati Nana Savant
B.A.-III

दि प्रेस अ‍ॅण्ड रजिस्ट्रेशन ऑफ बुक्स अ‍ॅक्ट

नियम ८, फॉर्म नं. ४ प्रमाणे आवश्यक असलेली माहिती

- स्थळ : ताराराणी विद्यापीठ, कोल्हापूर
- काल : वार्षिक
- नांव : शरद श्रीपाद गोसावी
  राजहंस प्रिंटिंग प्रेस,
- राष्ट्रीयत्व : भारतीय
- पत्ता : २५० / ब ५७, नागाळा, कोल्हापूर - ४१६ ००२.
  फोन : ६६४६३०, ६६६३६०
- नांव : प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार रं. पाटील
- राष्ट्रीय : भारतीय
- पत्ता : कमला महाविद्यालय
  ताराराणी विद्यापीठ, राजारामपुरी, कोल्हापूर.
- नांव : सौ. नीता सतीश धुमाळ
- राष्ट्रीयत्व : भारतीय
- पत्ता : कमला महाविद्यालय
  ताराराणी विद्यापीठ, कोल्हापूर
- मालकी : कमला महाविद्यालय
  ताराराणी विद्यापीठ, राजारामपुरी, कोल्हापूर.

मी, डॉ. क्रांतिकुमार रं. पाटील असे जाहीर करतो की, वरील माहिती माझ्या समजुतीप्रमाणे बरोबर आहे.

प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार रं. पाटील

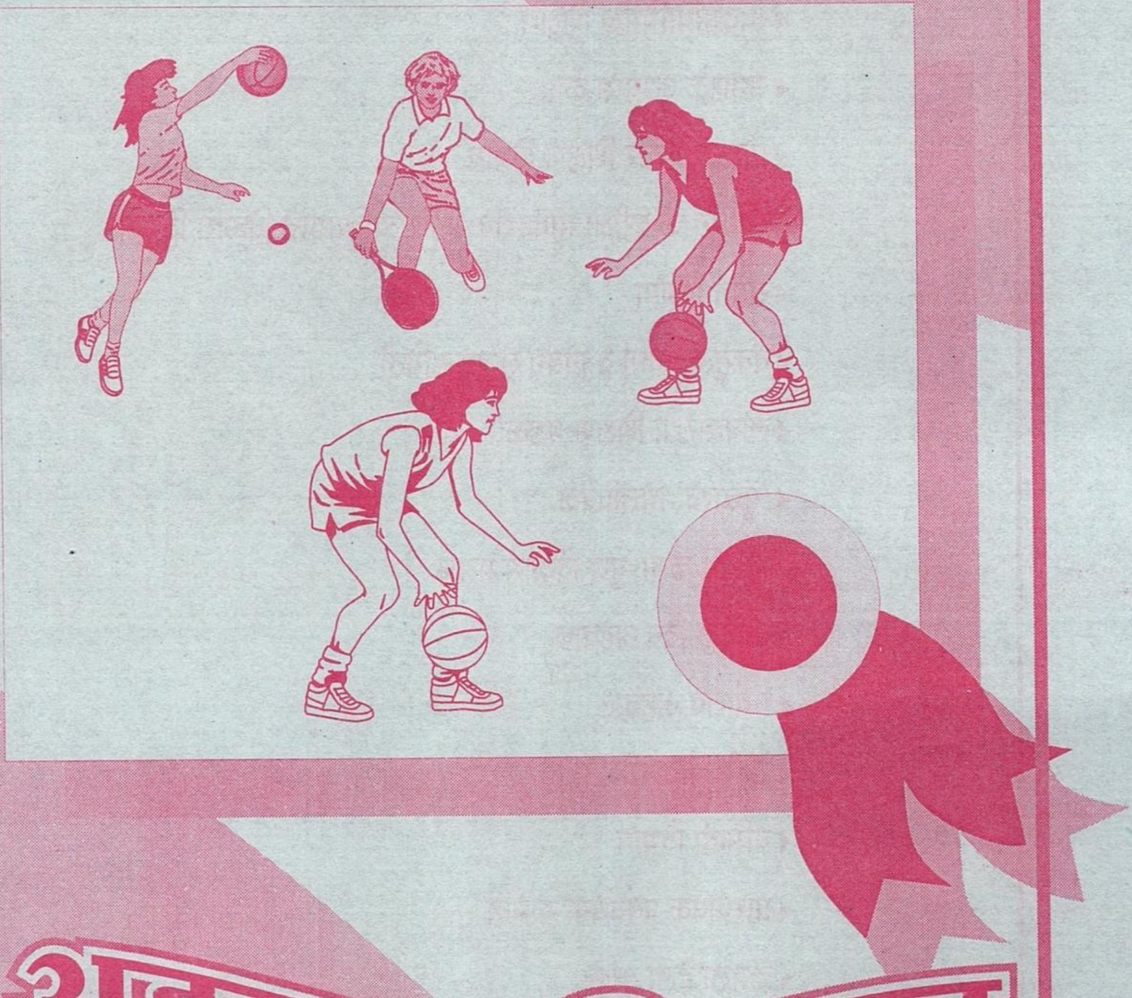

अहवाल विभाग

- जिमखाना
- राष्ट्रीय छात्रसेना
- राष्ट्रीय सेवा योजना
- व्यवसायाभिमुख शिक्षण
- संगणक अभ्यास केंद्र
- प्रौढ व निरंतर शिक्षण विभाग
- स्पर्धात्मक परीक्षा मार्गदर्शन आणि व्यक्तिमत्त्व विकास विभाग
- सहल विभाग
- वक्तृत्व स्पर्धा व निबंध लेखन समिती
- लोकसंख्या शिक्षण मंडळ
- 'गुंजारव' भित्तीपत्रक
- विविध कला-गुण विकास मंडळ
- वार्षिक दिन अहवाल
- ग्रंथालय अहवाल
- राष्ट्रीय सेवा योजना
- प्रसिद्धी विभाग
- प्राध्यापक प्रबोधिनी समिती
- कमला हेल्थ क्लब
- वैज्ञानिक जाणिवा प्रकल्प
- स्टिअरिंग कमिटीची स्थापना
- विद्यार्थिनी कल्याण निधी

जिमखाना विभाग

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर झोनमध्ये सिनियर महाविद्यालयाच्या संघाने बास्केटबॉल, व्हॉलीबॉल व ॲथलेटिक्समध्ये भाग घेतला. त्यापैकी बास्केटबॉल व व्हॉलीबॉल संघाला उपविजेतेपद मिळाले. या दोन्ही संघांनी आंतरविभागीय स्पर्धेत प्रवेश करुन बास्केटबॉल संघाने तृतीय क्रमांक मिळविला. या स्पर्धेत हॅण्डबॉल व ज्युदो संघही सहभागी झाले होते. बास्केटबॉल संघात गायत्री मंडलीक, क्षमा पाटील, अर्चना शिंदे, रोहिणी कार्वेकर, अनिता चौगुले, शीतल चौगुले, रुपाली जाधव, शीतल शिंदे, स्मिता चंदगडकर, प्रज्ञा शिंदे, प्रफुल्ला सुर्वे व प्रमिला माने यांचा समावेश होता,

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर विभागात उपविजेतेपद मिळालेला बास्केटबॉल संघ

तर व्हॉलीबॉल संघात कविता डोईफोडे, दिपा जामदार, पूनम कखडे, पूनम पवार, निलोफर शेख, प्रीतम शिंदे, पूनम कोळी, तेजस्विनी सुतार, रोहिणी सुतार, अनिता चौगुले, शीतल चौगुले यांचा समावेश होता.

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर विभागात उपविजेतेपद मिळालेला व्हॉलीबॉल संघ

या स्पर्धेतून ऑल इंडिया आंतर विद्यापीठ स्पर्धा खेळण्याकरिता शिवाजी विद्यापीठाच्या संघात कविता डोईफोडे व्हॉलीबॉल खेळातून व क्षमा पाटील बास्केटबॉल खेळातून सहभागी झाली. तसेच गायत्री मंडलीक हिची युनिव्हर्सिटी बास्केटबॉल कॅम्पमध्ये निवड झाली. शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांनी आयोजित केलेल्या अश्वमेध स्पर्धेत कविता डोईफोडे हिची व्हॉलीबॉल संघात निवड झाली.

कु. कविता डोईफोडे

कु. क्षमा पाटील

कु. गायत्री मंडलीक

कु. रोहिणी कार्वेकर

कु. अनिता चौगुले

कु. अर्चना शिंदे

कु. सरिता कुंभार

कु. ज्योती पाटील

कु. ज्योती काटकर

वारणानगर येथे झालेल्या 'असोसिएशन राज्यस्तरीय बास्केटबॉल स्पर्धेत' कोल्हापूर जिल्ह्याच्या संघात गायत्री मंडलीक, रोहिणी कार्वेकर, अनिता चौगुले व अर्चना शिंदे यांचा समावेश होता. कमला क्लबचा बास्केटबॉल संघ सातारा येथे अजिंक्य जिमखाना आयोजित निमंत्रित राज्यस्तरीय बास्केटबॉल स्पर्धेत सहभागी झाला. कु. सरिता कुंभार बाणेर, पुणे येथे राज्यस्तरीय कबड्डी स्पर्धेत सहभागी झाली. कु. ज्योती पाटील हिची राज्यस्तरीय बॉल बॅडमिंटन कॅम्पकरिता निवड झाली. ज्योती काटकरने राज्यस्तरीय मुष्टी युद्ध स्पर्धेत सुवर्णपदक मिळविले.

पटियाला पंजाब येथे झालेल्या राष्ट्रीय स्पर्धेत मुष्टी युद्धमध्ये रुपा सुतार, रोमा सावंत व स्वाती पाटील या सहभागी झाल्या होत्या.

कु. रुपा सुतार
राष्ट्रीय मुष्टीयुद्ध स्पर्धेत सहभाग

कु. रोमा सावंत
राष्ट्रीय मुष्टीयुद्ध स्पर्धेत सहभाग

कु. स्वाती पाटील
राष्ट्रीय मुष्टीयुद्ध स्पर्धेत सहभाग

ज्युनियर विभागाच्या संघाने बास्केटबॉल, हॅण्डबॉल, व्हॉलीबॉल, कबड्डी, खोखो, मल्लखांब, बॉल बॅडमिंटन व ॲथलेटिक्समध्ये भाग घेतला. त्यापैकी जिल्हा स्तरावर हॅण्डबॉल संघाने प्रथम क्रमांक व बास्केटबॉल संघाने द्वितीय क्रमांक मिळविला. या संघात रुपा सुतार, शेख बानू, रोमा सावंत, सुप्रिया पाकले, कविता चव्हाण, शिल्पा आंबले, श्वेता आंबले, रसिका भोसले, प्रांजली तुडवेकर, गीतांजली चौगुले, अनुराधा सावंत, निलीमा पाटील यांचा समावेश होता. रुपा सुतारची राज्यस्तरीय कॅम्पकरिता निवड झाली.

शासकीय उच्च माध्यमिक जिल्हा स्तर स्पर्धेत
अजिंक्यपद मिळालेला हॅण्डबॉल संघ

शासकीय उच्च माध्यमिक जिल्हा स्तर स्पर्धेत
उपविजेतेपद मिळालेला बास्केटबॉल संघ

शहर स्तरावर व्हॉलीबॉल व खोखो संघाने द्वितीय क्रमांक मिळविला. ॲथलेटिक्समध्ये जिल्हा स्तरावर रुपा सुतार तिहेरी उडीत द्वितीय क्रमांक, सारिका मोढे ४०० मी. हर्डल्समध्ये द्वितीय क्रमांक, सुप्रिया शिंदे उंचउडीत द्वितीय क्रमांक मिळवून विभागीय स्पर्धेत सहभागी झाल्या व स्विटी पाटीलने भाला फेकमध्ये तृतीय क्रमांक मिळविला. तसेच ४ X १०० मी. रिले रेसमध्ये तृतीय क्रमांक मिळाला. या रिले संघात सुप्रिया पाटील, रुपा सुतार, सारिका मोढे, वासंती पाटील व स्वाती देसाई यांचा समावेश होता. शहर स्तरावर स्विटी पाटीलने भाला फेकमध्ये प्रथम क्रमांक मिळविला.

कु. सारिका मोढे

कु. सुप्रिया शिंदे

कु. स्विटी पाटील

कु. वासंती पाटील

कु. स्वाती देसाई

कु. स्वाती तानवडे

त्याचप्रमाणे सुप्रिया पाटीलने १०० मी. धावणेमध्ये तृतीय क्रमांक, २०० मी धावणेत द्वितीय क्रमांक व वासंती पाटीलने ४०० मी. धावणेत द्वितीय क्रमांक, मिळविला. स्वाती देसाईने भाला फेकमध्ये द्वितीय क्रमांक मिळविला. अरुणा सकटेला ३००० मी. धावणेमध्ये तृतीय क्रमांक, अश्विनी पाटीलला १०० मी. हर्डल्समध्ये तृतीय क्रमांक मिळाला व ४ X १०० मी. रिले व ४ X ४०० मी. रिले संघाला अनुक्रमे प्रथम व द्वितीय क्रमांक मिळाला.

कु. सुप्रिया पाटील
शहर स्तर १०० मी.
धावणेत तृतीय क्रमांक

कु. अश्विनी पाटील
१०० मी. हर्डल्समध्ये
तृतीय क्रमांक

कु. अरुणा सकटे
शहर स्तर ३०० मी.
धावणेत तृतीय क्रमांक

दि. १६ फेब्रुवारी २००२ ला जिमखाना विभागामार्फत खेळांडूचे कौतुक व अभिनंदन करण्याच्या उद्देशाने 'सत्कार समारंभ' प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार यांच्या अध्यक्षतेखाली आयोजित करण्यात आला. समारंभाची सुरुवात प्रार्थनेने होऊन सांगता 'वंदे मातरम्' या नृत्याने झाली. महाविद्यालयातील सर्व खेळाडू व ज्युदो-कराटे कोर्समधील सर्व विद्यार्थिनी प्राचार्यांकडून कौतुक करून घेण्यास उत्सुक होत्या. विद्यार्थिनींनी ज्युदो-कराटेचे प्रात्यक्षिके दाखविलीत. रुपाली हवालदार, सुप्रिया शिंदे व कविता डोईफोडे यांनी आपले मनोगत व्यक्त केले. प्राचार्यांनी कविता डोईफोडे, दिपा जामदार व सर्व खेळाडूंचे कौतुक व अभिनंदन करुन ज्युदो-कराटेमधील विद्यार्थिनींना सर्टिफिकेट वितरण केले. प्रा. सुनिता काळे यांनी कॉलेज स्थापनेपासून आजपावेतो महाविद्यालयातील खेळाडूंचा आढावा घेतला. प्राचार्यांनी अध्यक्षीय भाषणात खेळाडूंना मार्गदर्शन व प्रोत्साहन देऊन जिमखाना विभागाच्या कामगिरीबद्दल समाधानपूर्वक उद्‌गार काढले. या 'सत्कार समारंभाचे' सूत्रसंचालन प्रा. साधना पाटील यांनी केले. तर जनरल सेक्रेटरी वृषाली मगदूमने कार्यक्रमाच्या शेवटी सर्वांचे आभार मानले. समारंभासाठी माजी खेळाडू तेजस्विनी पोवार व सीमा गावडे, (आदर्श विद्यार्थिनी व माजी जी.एस.) जातीने उपस्थित राहून सर्व खेळाडूंना उपदेशात्मक मार्गदर्शन करुन आपले मनोगत व्यक्त केले.

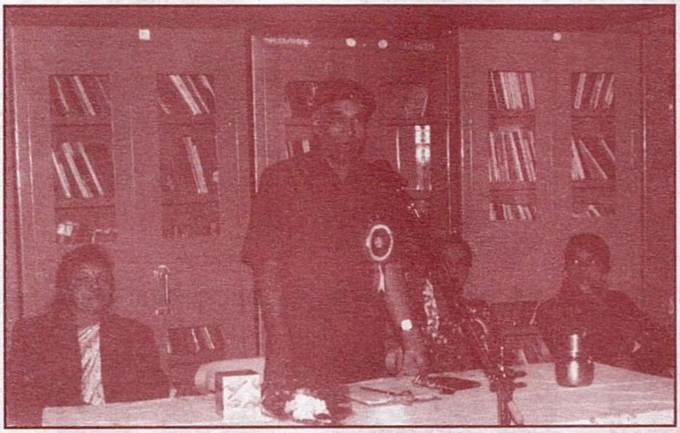

*सत्कार समारंभाचे अध्यक्ष मा. प्राचार्य
डॉ. क्रांतिकुमार पाटील खेळाडूंना मार्गदर्शन करताना*

*प्राचार्यासमवेत अश्वमेध स्पर्धेत बास्केटबॉल तांत्रिक
समिती सदस्य सौ. काळे एस. एम. व
व्हॉलीबॉल खेळाडू कविता डोईफोडे*

क्रीडा विभागाने विविध क्षेत्रात जे यश संपादन केले व जी यशस्वी वाटचाल करु शकलो त्याचे श्रेय मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांना जाते. त्यांच्या प्रोत्साहनामुळेच जिमखाना विभाग उत्तरोत्तर प्रगती करीत आहे.

वरिष्ठ विभाग - **प्रा. श्रीमती सुनिता एम. काळे**
कनिष्ठ विभाग - **प्रा. श्रीमती साधना सा. पाटील**
जिमखाना विभागप्रमुख

राष्ट्रीय छात्र सेना

एलसीपीएल कु. सरोजा सुतार
ए. टी. सी.

कॅडेट कु. सारिका भोसले
ए. टी. सी. कॅंप

कॅडेट कु. इंदिरा यादव
ए. टी. सी., सी. ए. टी. सी. I,II,III

कॅडेट कु. संगीता चिंचवाडकर
ए. टी. सी.

एलसीपीएल कु. वैशाली नायकवडी
सी. ए. टी. सी., I,II,III

कॅडेट कु. वृषाली मगदूम
सी. ए. टी. सी. I,II,III

कॅडेट कु. दिपाली देवपुजे
ए. टी. सी., सी. ए. टी. सी. (सिलेक्शन)

कॅडेट कु. नम्रता पांचाळ
ए. टी. सी.

कॅडेट कु. रुपवती हवालदार
सी.ए.टी.सी. (सिलेक्शन)

कॅडेट कु. सुजाता मुळीक
एन.आय.सी. (उटी)

कॅडेट कु. पूनम कोळी
बी.एल.सी. (जालना)

कॅडेट कु. रेश्मा पठाण

कॅडेट कु. अनिता कदम
शिवाजी ट्रेल ट्रेक कॅंप

सीपीएल कु. अर्चना शिंदे
ए.टी.सी., टी.एस.सी.,
(सिलेक्शन)

अंडर ऑफि. कु.कलावती शिंदे
एनआयसी, (कोहिमा)
टी.एस.सी. (सिलेक्शन)

सीपीएल कु.अमृता निंबाळकर
ए.टी.सी., सी.ए.टी.सी.,
I,II, प्री.सी.ए.टी.सी.

कॅडेट कु. रुपाली पावसकर
ए. टी. सी.

कॅडेट कु. सविता तवंदे
ए. टी. सी.

कॅडेट कु. शुभांगी आळवेकर
ए. टी. सी.

कॅडेट कु. प्रियदर्शिनी मोहिते
ए. टी. सी.

कॅडेट कु. सुप्रिया संकपाळ
ए. टी. सी., सी. ए. टी. सी. I,II,III
प्री. सी. ए. टी. सी.

सीपीएल कु. चंदा नलवडे
टी. एस. पी., (ग्रुप सिलेक्शन)
(कोल्हापूर, मुंबई) टी. एस्. सी.
I,II,III (मुंबई), टी. एस. सी. (दिल्ली)

कॅडेट कु. प्रज्ञा शिंदे
एन. आय. सी.
शिलाँग

सीपीएल कु. चंदा नलवडे
कोल्हापूर ग्रुप एन. सी. सी. चे
टी. एस. सी. करिता रोख
रु. १०००/- चे बक्षीसप्राप्त.

राष्ट्रीय छात्र सेना (एन.सी.सी.)

शैक्षणिक वर्ष २००१-२००२ या कालावधीतील कमला कॉलेजच्या एन.सी.सी. सिनीयर विभागातील छात्रांच्या घोडदौडीचा हा आढावा.

- कोल्हापूर येथे मे, जून व ऑगस्ट मध्ये झालेल्या ग्रुप सिलेक्शन कॅम्प- I, II, III साठी एलसीपीएल चंदा नलवडे, एलसीपीएल अर्चना शिंदे व एलसीपीएल कलावती शिंदे यांची निवड झाली.
- थल सैनिक कॅम्प - I जवाहरलाल नेहरु पोर्ट मुंबई येथे १९ ऑगस्ट ते ३० ऑगस्ट व ३१ ऑगस्ट, ११ सप्टेंबर साठी चंदा नलवडे हिची निवड झाली.
- थल सैनिक कॅम्प- II जवाहरलाल नेहरु पोर्ट मुंबई येथे २८ सप्टेंबर ते ९ ऑक्टोबर २००१ सप्टेंबर साठी सीपीएल चंदा नलवडे हिची निवड झाली.
- राष्ट्रीय पातळीवर झालेल्या थल सैनिक कॅम्प दिल्ली (११ ऑक्टोबर ते २२ ऑक्टोबर) साठी सीपीएल चंदा नलवडे हिची महाराष्ट्राच्या संघात निवड झाली.
- कोल्हापूर येथे ऑगस्ट २००१ मध्ये झालेल्या ॲन्युल ट्रेनिंग कँपसाठी कॉलेजच्या १२ कॅडेटस्‌ची निवड झाली.
- PRE-RD-I कॅम्पसाठी कॅडेट इंदिरा यादव, वृषाली मगदूम, दिपाली देवपुजे, सुप्रिया संकपाळ, वैशाली नायकवडी, रुपाली हवालदार, अमृता निंबाळकर, प्रियदर्शनी मोहिते यांची निवड झाली.
- PRE-RD-II या कॅम्पसाठी कोल्हापूर येथे कॅडेट इंदिरा यादव, वृषाली मगदूम, वैशाली नायकवडी, सुप्रिया संकपाळ, अमृता निंबाळकर, प्रियदर्शनी मोहिते यांची निवड झाली.
- CATC-III पुणे येथे झालेल्या कॅम्पसाठी कॅडेट वृषाली मगदूम, सुप्रिया संकपाळ यांची निवड झाली.
- कोहिमा नागालँड येथे झालेल्या राष्ट्रीय एकात्मता शिबिरासाठी सार्जंट कलावती शिंदे हिची निवड झाली.
- तामिळनाडू राज्यातील उटी येथे झालेल्या राष्ट्रीय एकात्मता शिबिरासाठी कॅडेट सुजाता मुळीक हिची निवड झाली.
- कोल्हापूरच्या राष्ट्रीय छात्र सेना विभागाने पन्हाळा येथे घेतलेल्या शिवाजी ट्रेल ट्रेक कँपसाठी कॅडेट अनिता कदम हिची निवड झाली.
- कॉलेजच्या सार्जंट स्मिता पाटील 'C' प्रमाणपत्र परीक्षेत 'A' ग्रेड, सार्जंट अश्विनी पाटील व सीपीएल रुपाली तौकारी अनुक्रमे 'B' ग्रेड घेऊन उत्तीर्ण झाल्या.
- 'B' प्रमाणपत्र परीक्षेत कॉलेजच्या सर्व १२ कॅडेटस् उत्तीर्ण झाल्या.
- शैक्षणिक वर्ष २००१-२००२ साठी बेस्ट एन.सी.सी. कॅडेट म्हणून ज्युनियर अंडर ऑफिसर चंदा नलवडे हिची निवड झाली. तसेच तिला कोल्हापूर ग्रुप एन. सी. सी. चे टी. एस. सी. करिता रोख रु. १००० बक्षीस मिळाले.
- २६ जानेवारी २००२ रोजी शाहू स्टेडियम येथे झालेल्या 'रिपब्लिक डे परेड'साठी यावर्षी कॉलेजचा संपूर्ण एन. सी. सी. ट्रूप सहभागी झाला होता. ही विशेष उल्लेखनीय बाब कॉलेजच्या इतिहासात व ६ महाराष्ट्र गर्ल्स बटालियनच्या इतिहासात प्रथमच झाली.

प्रा. सौ. वर्षा पि. साठे

एन. सी. सी. विभागप्रमुख

समाजसेवा हीच खरी ईश्वरसेवा

राष्ट्रीय सेवा योजना (वरिष्ठ महाविद्यालय)

'जयप्रकाश नारायण जीवन व कार्य'
या विषयावर भाषण करताना मा. चंद्रकांत पाटगावंकर

मनुष्य हा समाजप्रिय प्राणी आहे. ज्या समाजात आपण राहतो त्या समाजाचे आपणावर ऋण असतात. त्या ऋणातून काहीअंशी मुक्त होण्यासाठी राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या माध्यमातून समाजसेवा करण्याचे कार्य आमच्या महाविद्यालयातील राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग दरवर्षी करत असतो. या योजनेमार्फत विद्यार्थ्यांच्या मानसिक विकासाबरोबर शारीरिक व सामाजिक विकासासही चालना मिळते. या योजनेत १५० विद्यार्थिनी व ४ प्राध्यापक कार्यरत आहेत. सन २००१ ते २००२ या सालात आम्ही पुढील उपक्रम राबविले. या सालाकरिता दत्तक खेडे निवडण्याच्या संदर्भात मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांच्या अध्यक्षतेखाली सल्लागार समितीची सभा घेऊन मौजे कणेरी या गावाची दत्तक खेडे म्हणून निवड करण्यात आली. वर्षभरातील कार्यक्रमांचे नियोजन केले व त्यानुसार पुढील उपक्रम पार पाडले.

ताराराणी विद्यापीठ परिसर स्वच्छता

आमच्या राष्ट्रीय सेवा योजनेतील विद्यार्थिनींनी ताराराणी विद्यापीठाचा परिसर स्वच्छ केला. तसेच याठिकाणी असलेले गाजरगवत व भोपळी या तणांचे निर्मूलन केले. परिसरातील खो-खो, व्हॉलीबॉल या क्रीडांगणांचीही साफसफाई केली.

वृक्ष संवर्धन

ताराराणी विद्यापीठाच्या परिसरामध्ये यापूर्वी राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या विद्यार्थिनींनी जी सागाची झाडे जगविलेली आहेत त्या झाडांना वेळोवेळी आळी करुन, झाडाच्या परिसरातील तण काढून झाडांना खत दिले व पाणी घातले.

मौजे कणेरी या दत्तक खेड्यातील उपक्रम

आमच्या कॉलेजच्या राष्ट्रीय सेवा योजनेतील विद्यार्थिनींनी वर्षभरामध्ये वेळोवेळी दत्तक खेडे मौजे कणेरी येथे जाऊन खालील विविध उपक्रम राबिवले.

स्वच्छता : मौजे कणेरी येथील पहिल्या भेटीमध्ये आमच्या विद्यार्थिनींनी गावकऱ्यांची ओळख करून घेतली व गावातील रस्ते, गटारी, सार्वजनिक ठिकाणे व प्राथमिक शाळेचा परिसर स्वच्छ करून गावकऱ्यांना स्वच्छतेचे महत्त्व पटवून दिले.

आरोग्यविषयक उपक्रम : मौजे कणेरी येथील प्राथमिक आरोग्य केंद्राच्या सहकार्याने आरोग्य विषयक खालील उपक्रम राबविले.

पल्स पोलिओ मोहीम : आमच्या विद्यार्थिनींनी मौजे कणेरी येथे घरोघरी जाऊन पल्स पोलिओचे महत्त्व पटवून दिले व ० ते ५ वयोगटातील मुलांना पोलिओ डोस देण्यास प्रवृत्त केले. तसेच डोस देण्याच्या कामी प्राथमिक आरोग्य केंद्राला सहकार्य केले.

एड्स् - जनजागरण रॅली

एड्स रॅली : शिवाजी विद्यापीठाच्या वतीने सन २००१ अश्वमेध स्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले होते. त्याचा एक भाग म्हणून आमच्या महाविद्यालयातील विद्यार्थिनींनी कोल्हापूर उजळाईवाडी, गोकुळ शिरगांव मार्गे मौजे कणेरीपर्यंत सायकल रॅलीचे आयोजन करून एड्स संदर्भात विविध घोषणा देवून जनजागरण केले. या मोहिमेत प्राथमिक आरोग्य केंद्राचे केंद्राधिकारी डॉ. यादव, डॉ. श्रीमती भिडे, सरपंच मा. एम. डी. पाटील, माजी संरपंच मा. अनिल नाईक, जिल्हा परिषदेचे माजी अध्यक्ष मा. सदाशिवराव स्वामी ही मान्यवर मंडळी व प्राथमिक आरोग्य केंद्रातील सर्व कर्मचारी सहभागी झाले होते.

प्रबोधन : मौजे कणेरी येथे घरोघरी जाऊन आमच्या विद्यार्थिनींनी अंधश्रद्धा निर्मूलन, कुटुंब नियोजन, आरोग्याची स्वच्छता, समतोल आहार, पाण्याचा योग्य वापर, बाल संगोपन या विविध विषयांवर लोकांना सल्ला व मार्गदर्शन केले.

व्याख्याने व चर्चा

२ ऑक्टोबर-गांधी जयंतीनिमित्त महाविद्यालयामध्ये प्रा. डॉ. जे. बी. शिंदे यांचे ''गांधीजींचे जीवन चरित्र'' या विषयावर व्याख्यान आयोजित केले. तसेच शिवाजी विद्यापीठाचे राष्ट्रीय सेवा योजनेचे समन्वयक प्रा. सुधीर इंगळे यांचे राष्ट्रीय सेवा योजना दिन दि. २४ सप्टेंबर या दिनानिमित्त ''राष्ट्रीय सेवा योजनेची उद्दिष्ट्ये व ध्येय धोरण'' याविषयावर व्याख्यान आयोजित केले. व त्यांच्या हस्ते वैज्ञानिक जाणिवा प्रकल्प परीक्षेत उत्तीर्ण विद्यार्थिनींना प्रमाणपत्रे वितरित करण्यात आली.

अंधश्रद्धा निर्मूलन

राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या वतीने अंधश्रद्धाचे निर्मूलन व्हावे, विद्यार्थिनींनी त्या संदर्भात ज्ञान घ्यावे व समाजाचे प्रबोधन करावे या हेतुने आम्ही वैज्ञानिक जाणिवा प्रकल्प परीक्षा घेतो. त्यामध्ये १०० ते १५० विद्यार्थिनी सहभागी होतात. त्यासंदर्भात कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले. त्यामध्ये राष्ट्रीय सेवा योजनेचे प्रकल्पाधिकारी प्रा. एन. एस. शिरोळकर, प्रा. ए. एस्. घस्ते, प्रा. ए. ए. साळोखे, प्रा. एम. एम्. लोहार, प्रा. डॉ. जे. बी. शिंदे व प्रा. पी. एस. जाधव यांनी विविध विषयांवर व्याख्याने दिली व विद्यार्थिनींच्या वैज्ञानिक दृष्टीकोनाचे बिजारोपण केले.

प्रा. जे. बी. पाटील
प्रा. डॉ. बी. व्ही. शेळके
सहाय्यक प्रकल्प अधिकारी

प्रा. एन. एस. शिरोळकर
प्रा. ए. एस. घस्ते
प्रकल्प अधिकारी

व्यवसायाभिमुख शिक्षण

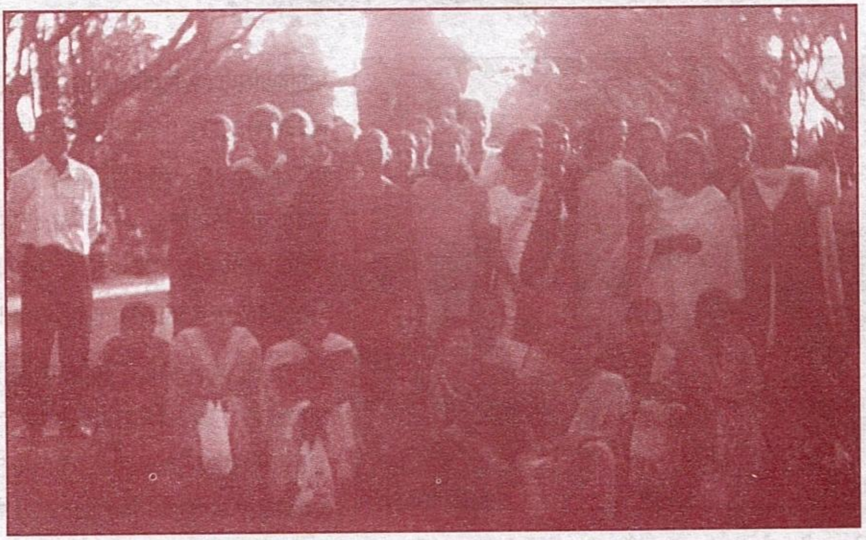

व्यवसायाभिमुख शिक्षण विभाग प्रात्याक्षिक प्रशिक्षण समारोप

या उपक्रमांतर्गत विद्यापीठ अनुदान आयोगातर्फे सन १९९६-९७ शैक्षणिक वर्षापासून प्रथम पदवी स्तरावर ''ऑफिस मॅनेजमेंट अँड सेक्रेटरियल प्रॅक्टिस' हा व्यवसायाभिमुख अभ्यासक्रम सुरु करण्यास आमच्या महाविद्यालयास परवानगी देण्यात आली आहे.

हा अभ्यासक्रम वाणिज्य शाखेकडे सुरु करण्यात आला असून, या विभागातील आतापर्यंत तीन बॅच यशस्वीरित्या उत्तीर्ण झाल्या आहेत. बी. कॉम. भाग ३ या वर्गात कु. दिपा प्रकाश हुपरे व कु. अंजली सुरेश खामकर या दोन विद्यार्थिनी या विषयात सर्वप्रथम ठरलेल्या असून, या विषयाचा १०० % निकाल लागला आहे. यावर्षी द्वितीय वर्ष वाणिज्य या वर्गातील ७ विद्यार्थिनींना, तृतीय वर्ष वाणिज्य या वर्गातील २५ विद्यार्थिनींना प्रवेश देण्यात आला आहे. सदर कोर्स तीन वर्षांचा असून बी. कॉम. पदवीबरोबरच त्यांना हा कोर्स पूर्ण करता येणार आहे.

बी. कॉम. भाग एक व दोनच्या विद्यार्थिनींसाठी अभ्यासक्रमाबरोबरच प्रत्यक्ष कामाचा अनुभव मिळावा या उद्देशाने सन २००१-२००२ मध्ये एप्रिल-मे महिन्यात २१ दिवसांचे प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करण्यात आले होते. या उपक्रमासाठी मे. घाटगे पाटील ट्रान्स्पोर्टचे पर्सोनेल मॅनेजर श्री. मिलिंद कुलकर्णीसो, पर्सोनेल ऑफिसर श्री. कुंभार, कॉलेजचे श्री. एम. ए. लोहार यांनी विद्यार्थिनींना प्रशिक्षण पूर्ण करण्यास मोलाचे सहकार्य केले.

सदर उपक्रम राबविण्यासाठी प्रा. श्री. एम. ए. लोहार, श्री. ए. जी. गोसावी, श्री. यादव-पाटील, श्रीमती सौ. एस. एस्. साटम यांचे विशेष मार्गदर्शन लाभले. सदर कोर्सची काटेकोरपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार रं. पाटील यांचे बहुमोल सहकार्य व उत्तेजन मिळत आहे.

प्रा. एस. व्ही. बागल

विभागप्रमुख, वाणिज्य शाखा

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाचे

संगणक अभ्यास केंद्र

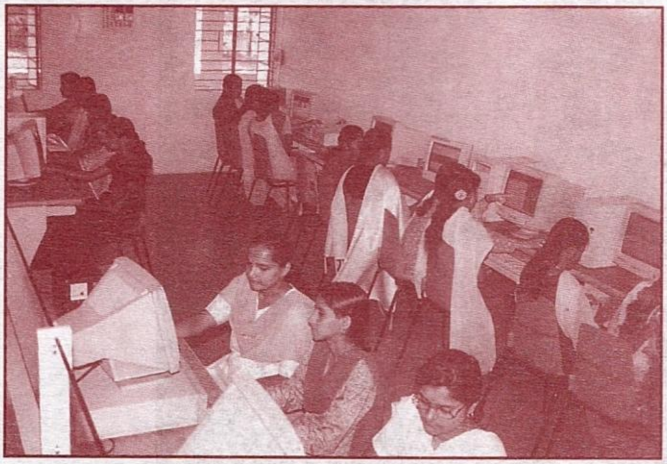

महाविद्यालयाच्या नियमित विद्यार्थिनी आणि महाविद्यालया व्यतिरिक्त विद्यार्थिनी आणि महिलांसाठी संगणक प्रशिक्षणाची सुविधा व्हावी, तसेच पारंपारिक शिक्षणातील मर्यादा कांही प्रमाणात भरून निघावी या उद्देशाने आमच्या महाविद्यालयातील यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाचे मान्यताप्राप्त संगणक अभ्यास केंद्र कार्यरत आहे.

आमच्या संगणक अभ्यास केंद्रात य. च. म. मु. विद्यापीठाचे संगणक प्रमाणपत्र आणि पदविका अभ्यासक्रम आयोजित केले जात असून त्याकरिता महाविद्यालयाच्या विद्यार्थिनी बरोबरच इतर महिला व विद्यार्थिनींनासुद्धा प्रवेश दिला जातो. यावर्षी सप्टेंबर २००१ ते फेब्रुवारी २००२ या कालावधीसाठी 'सर्टिफिकेट इन ऑफिस कॉम्प्युटिंग' हा संगणक अभ्यासक्रम सुरु असून, या अभ्यासक्रमाच्या अंतर्गत प्रात्यक्षिक परीक्षा जानेवारी २००२ मध्ये यशस्वीरित्या पार पडल्या आणि लेखी परीक्षा २१ मार्च २००२ ते २७ मार्च २००२ दरम्यान य. च. म. मु. विद्यापीठाकडून घेतल्या जाणार आहेत.

या संगणक अभ्यास केंद्रासाठी निदेशिका म्हणून सौ. एस. पी. वायचळ यशस्वीरित्या जबाबदारी पार पाडीत आहेत. विद्यापीठाच्या संगणक अभ्यासक्रमाच्या अध्यापनासाठी आवश्यक असलेले नवीन संगणक प्रशिक्षण सौ. एस. पी. वायचळ यांनी पार पाडून आपली शैक्षणिक गुणवत्ता अद्यावत ठेवण्याचा त्यांनी वेळोवेळी प्रयत्न केला आहे. त्याचा लाभ आमच्या संगणक केंद्राच्या विद्यार्थिनींना झाला.

सध्या संगणक अभ्यास केंद्रात दहा संगणक संच असून त्यापैकी कांही अद्ययावत असे P III या रचनेचे आहेत. शिवाय 'इंटरनेट कनेक्शन' आणि त्यासाठी नवीन 'टेलिफोन कनेक्शन' घेऊन अभ्यास केंद्राची सुसज्जता वाढविली.

यावर्षी अभ्यास केंद्रासाठी आणि कनिष्ठ महाविद्यालयाच्या माहिती तंत्रज्ञान विषयासाठी म्हणून नवीन इमारतीत प्रशस्त जागेत संगणक प्रयोगशाळा सुरु केली आहे.

या अभ्यास केंद्राचे प्रमुख म्हणून मा. प्राचार्य डॉ. के. आर. पाटीलसाहेब जबाबदारी पार पाडीत असून, त्यांच्याच प्रयत्नामुळे आणि प्रोत्साहनामुळे शिवाय वेळोवेळी दिलेल्या मार्गदर्शनामुळे या केंद्राची वाटचाल यशस्वीरित्या सुरु आहे. त्याकरिता अभ्यास केंद्राचा समन्वयक म्हणून मी सर्वप्रथम मा. प्राचार्य डॉ. के. आर. पाटीलसाहेब यांचा आणि सहकार्य दिल्याबद्दल सहभागी विद्यार्थिनी, तसेच निदेशिका सौ. एस. पी. वायचळ यांचा आभारी आहे.

प्रा. श्री. नेताजी विश्वास पोवार

केंद्र समन्वयक, य. च. म. मु. विद्यापीठ, कोल्हापूर अभ्यास केंद्र,

कमला कॉलेज, कोल्हापूर.

प्रौढ व निरंतर शिक्षण विभाग

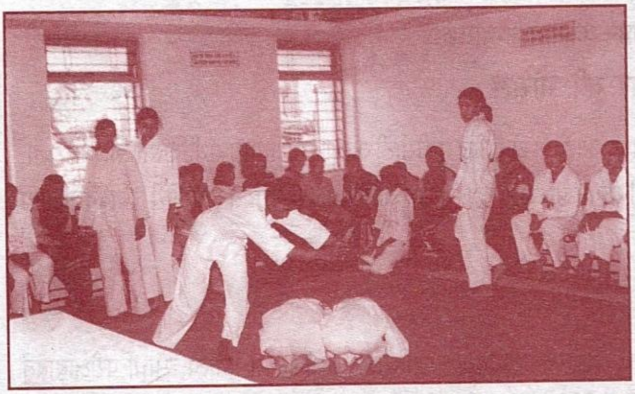

मुलींचा सर्वांगीण विकास साधणे व त्यांना स्वयंनिर्भर करणे हे आमच्या महाविद्यालयाचे उद्दिष्ट आणि वैशिष्ट्य. महाविद्यालयीन मुलींव्यतिरिक्त इतर मुलींनाही अशाप्रकारचे शिक्षण देण्याकरिता महाविद्यालयात 'प्रौढ व निरंतर शिक्षण' विभागातर्गत जिमखाना विभागाच्या सहकार्याने डिसेंबर २००१ ते जानेवारी २००२ या कालावधीत ज्युदो-कराटे कोर्स यशस्वीरित्या राबविण्यात आला. सदर कोर्सला श्रीमती सुनिता काळे, फिजिकल डायरेक्टर यांचे मार्गदर्शन लाभले.

विभागाचे काम उत्तम रितीने पार पाडण्यास मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांचे बहुमूल्य प्रोत्साहन व मार्गदर्शन लाभले.

प्रा. श्रीमती रेखा पंडित - विभागप्रमुख

स्पर्धात्मक परीक्षा मार्गदर्शन आणि व्यक्तिमत्त्व विकास विभाग

Create your self identity by improving personality.

आजच्या माहिती व तंत्रज्ञानाच्या युगात कोणतेही क्षेत्र असे उरलेले नाही, की जिथे महिलांनी आघाडी मारलेली नाही. आमच्या महाविद्यालयाच्या असंख्य 'कमला'ही त्याला अपवाद ठरु नयेत, त्यांची स्पर्धात्मक शक्ती वाढावी या हेतूने आमच्या महाविद्यालयात मा. प्राचार्यांच्या मार्गदर्शनाखाली 'स्पर्धात्मक परीक्षा मार्गदर्शन व व्यक्तिमत्त्व विकास विभाग' कार्यरत आहे. या विभागामार्फत अहवाल सालात पुढील कार्यक्रम राबवण्यात आले.

व्याख्याने :

विविध क्षेत्रात आपल्या असामान्य कर्तृत्वाने ठसा उमटवणाऱ्या नामवंत व्यक्तींची मार्गदर्शनपर व्याख्याने आयोजित करण्यात आली. महाविद्यालयीन विद्यार्थिनींच्या विविध शंकांचेही या वक्त्यांनी निरसन केले आणि मुलींना भावी आयुष्याची पहाट सोनेरी बनविण्याच्या दृष्टीने प्रेरणा दिली.

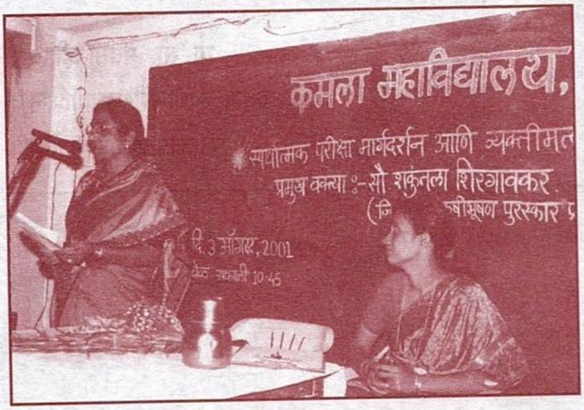

'फुलशेती - कमी खर्चात अधिक उत्पन्न'

जिजामाता कृषीभूषण पुरस्कार प्राप्त

श्रीमती शकुंतला शिरगांवकर

शेतीक्षेत्रात आपल्या अथक परिश्रमाने एक आगळा-वेगळा आदर्श घालून देणाऱ्या श्रीमती शकुंतला शिरगांवकर यांनी आधुनिक पद्धतीने फुलशेती करून कमी खर्चात अधिक उत्पन्न मिळवण्याचे तंत्र मुलींसमोर मांडले. कमलाच्या विद्यार्थिनी 'भावी जिजामाता' होतील असा आशावादही त्यांनी व्यक्त केला.

'अवकाश जितके मोठे, तितकी आव्हाने मोठी'

अवकाश संशोधन क्षेत्रातील अभ्यासक

डॉ. आर. व्ही. भोसले

अवकाश हा सर्वांच्याच आकर्षणाचा आणि तितक्याच कुतूहलाचा विषय आहे. या क्षेत्रातील मुलींसाठी असणाऱ्या विविध संधीविषयी डॉ. आर. व्ही. भोसले यांनी विद्यार्थिनींना मार्गदर्शन केले. अवकाशाबाबतची माहिती सांगून डॉ. आर. व्ही. भोसले यांनी पर्यावरणाबाबत युवकांची जबाबदारी काय आहे हे सांगितले.

काचफलकांत माहिती कात्रणे

विविध क्षेत्रातील रोजगारविषयक संधी, व्यक्तिमत्त्व विकासाबाबतचे लेख, नोकरीविषयक जाहिराती, उद्योजकीय प्रकल्प, स्पर्धा परीक्षांबाबत मार्गदर्शनपर लेख महाविद्यालयाच्या काचफलकात वेळोवेळी लावून विद्यार्थिनींच्या निदर्शनास आणून दिले. महाविद्यालयाच्या ग्रंथालयातही विविध स्पर्धा परीक्षांसाठी व व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी उपयुक्त अशी पुस्तके व मासिके विद्यार्थिनींसाठी उपलब्ध करून देण्यात आली. विद्यार्थिनींनीही या उपक्रमास चांगला प्रतिसाद दिला.

वैयक्तिक मार्गदर्शन

वैयक्तिक पातळीवरही समितीच्या सर्व सदस्यांनी विद्यार्थिनींना मार्गदर्शन केले. विविध परीक्षांचे फॉर्मस् कसे भरावेत ? करिअर कोणते निवडावे ? स्पर्धा परीक्षांना सामोरे कसे जावे ? याबाबत माहिती देऊन विविध सामान्यज्ञान परीक्षांना बसण्यासाठी उद्युक्त केले.

वरील सर्व उपक्रम राबवण्यामध्ये मा. प्राचार्यांचे बहुमोल मार्गदर्शन व समितीमधील सदस्य प्रा. श्रीमती पाठक ए. व्ही., प्रा. श्रीमती पाटील टी. पी., प्रा. श्रीमती धुमाळ एन. एस्., प्रा. श्रीमती इंदूलकर यू. डी., प्रा. श्रीमती पवार एम. एस्., प्रा. लोहार एम. ए. व प्रा. पोवार एन. व्ही. यांचे उत्स्फूर्त सहकार्य मोलाचे ठरले.

International Institute of Information Technology यांचेमार्फत दि. १९ फेब्रुवारी २००२ यादिवशी हॉटेल व्हिक्टर पॅलेस, कोल्हापूर येथे आयोजित करण्यात आलेल्या 'International Institute of Information Technology Awards in Yong Innovators' या विषयावरील परिसंवादात आमच्या महाविद्यालयातील २ मुली सहभागी झाल्या.

प्रा. सौ. मैंदर्गी व्ही. व्ही.
प्रमुख, स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन व
व्यक्तिमत्त्व विकास विभाग

सहल विभाग

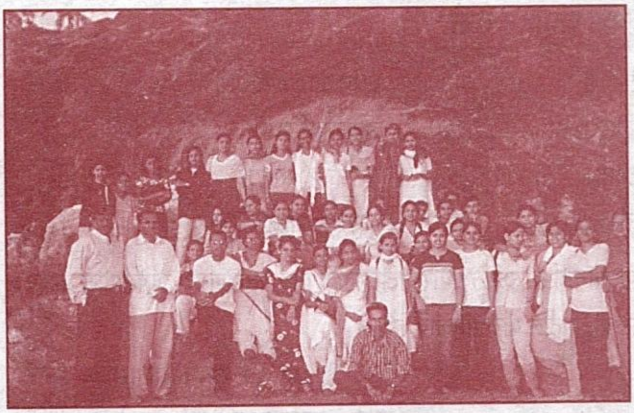

गोवा सहल वाघातोर (रॉक बीच)

विद्यार्थिनींच्या वर्षभरातील अभ्यासाबरोबर मनाला प्रसन्नता वाटावी, वेगवेगळ्या भौगोलिक स्थळांची माहिती व्हावी, तेथील समाजाची व संस्कृतीची, राहणीमानाची माहिती व्हावी, निसर्गसौंदर्य पाहता यावे म्हणून द्वितीय सत्रात शुक्रवार, दिनांक ४ जानेवारी ते सोमवार, दिनांक ७ जानेवारी २००२ या कालावधीमध्ये गोवा शैक्षणिक सहल आयोजित करण्यात आली. तसेच शुक्रवार, दिनांक २५ जानेवारी २००२ यादिवशी मार्लेश्वर, गणपतीपुळे ही एक दिवसाची शैक्षणिक सहल आयोजित केली होती. तसेच दिनांक २ ते ३ फेब्रुवारी २००२ या कालावधीमध्ये गगनगिरी, विजयदुर्ग, कुणकेश्वर, ओझर, मालवण, सिंधुदुर्ग, तारकर्ली ही २ दिवसांची शैक्षणिक सहल आयोजित करण्यात आली.

वरील सहलीसाठी मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांचे मार्गदर्शन लाभले.

प्रा. ए. एम्. साळोखे - सहल विभाग समिती

ध्येयपूर्तीसाठी - आत्मविश्वास

वक्तृत्व स्पर्धा व निबंध लेखन समिती

सध्याच्या स्पर्धेच्या युगात व्यक्तिमत्त्व विकासाचे महत्त्व अनन्यसाधारण असे आहे. विद्यार्थिनींचा आत्मविश्वास वाढावा, त्यांच्या सुप्त कलागुणांना संधी मिळावी म्हणून आम्ही सतत प्रयत्न करतो.

सन २००१-२००२ या शैक्षणिक वर्षात आमच्या विद्यार्थिनींनी वक्तृत्व व निबंध लेखन स्पर्धेत विविध ठिकाणी भाग घेऊन यश मिळविले. त्याचबरोबर महाविद्यालयांतर्गत स्नेहसंमेलनानिमित्त आयोजित केलेल्या वक्तृत्व स्पर्धेत यश संपादन करणाऱ्या विद्यार्थिनींना 'प्रमाणपत्र' देऊन त्यांचे कौतुक केले.

स्नेहसंमेलनाच्या निमित्ताने घेण्यात आलेल्या वक्तृत्व स्पर्धेत खालील विद्यार्थिनी यशस्वी झाल्या.

(१) कु. सुजाता रामराव गुडाजी .... प्रथम क्रमांक
(२) कु. दिपाली प्रताप पाटील .... द्वितीय क्रमांक
(३) कु. तस्लीम शशुद्दिन हुदली .... तृतीय क्रमांक
(४) कु. तेजस्विनी कांबळे .... उत्तेजनार्थ
(५) कु. शीतल भोरे .... उत्तेजनार्थ

विद्यार्थिनींच्या सुप्त कलागुणांना संधी देणे हे आमच्या या उपक्रमाचे उद्दिष्ट आहे. या उपक्रमासाठी मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटीलसाहेब यांचे मार्गदर्शन व समितीतील सदस्य प्रा. एच. व्ही. पुजारी, प्रा. एस्. बी. पाटील यांचे सहकार्य लाभले.

कु. भक्ती रामचंद्र कुलकर्णी
प्रथम क्रमांक विजेती

राजा अंबरिष प्रतिष्ठान, बार्शी, जि. सोलापूर आयोजित आंतरमहाविद्यालयीन निबंध लेखन स्पर्धेमध्ये आपल्या महाविद्यालयाच्या खालील विद्यार्थिनींनी उज्ज्वल यश संपादन केले.

(१) कु. भक्ती रामचंद्र कुलकर्णी .... प्रथम क्रमांक विजेती
(२) कु. वैशाली दशरथ पाटील .... उत्तेजनार्थ प्रथम
(३) कु. भाग्यश्री सुधाकर टोपगे .... उत्तेजनार्थ सातवा
(४) कु. आरती रामचंद्र चिले .... पुरस्कार प्राप्त

वरील यशस्वी विद्यार्थिनींना मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटीलसाहेब यांचे मार्गदर्शन व समितीतील सदस्य प्रा. एच. व्ही. पुजारी, प्रा. एस. बी. पाटील यांचे सहकार्य लाभले.

प्रा. सौ. सुमन लालासाहेब देसाई
प्रमुख - वक्तृत्व स्पर्धा व निबंध लेखन समिती

लोकसंख्या शिक्षण मंडळ

प्रौढ व निरंतर शिक्षण विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांच्यामार्फत आमच्या महाविद्यालयात लोकसंख्या शिक्षण मंडळ कार्यरत आहे. या मंडळामार्फत लोकसंख्या आणि लोकसंख्येची गुणवत्ता याबाबत विद्यार्थिनींमध्ये जाणीव-जागृतीचे उपक्रम पार पाडले जातात. सन २००१-२००२ या शैक्षणिक वर्षात लोकसंख्या शिक्षण मंडळाद्वारे संपन्न झालेल्या उपक्रमांचा तपशील पुढीलप्रमाणे :-

❊ लोकसंख्या दिन : वर्षाच्या उपक्रमांची सुरुवात ११ जुलै २००१ हा 'लोकसंख्या दिन' म्हणून साजरा करून झाली. व्याख्यान, वक्तृत्व स्पर्धा, निबंध स्पर्धा अशा पारंपारिक उपक्रमांऐवजी यावर्षी प्रत्येक विद्यार्थिनीला विचार प्रेरित करण्यासाठी, जास्तीत जास्त विद्यार्थिनींना सहभागी करून घेण्यासाठी आणि व्यापक अशा विषयांना स्पर्श व्हावा या उद्देशाने 'भित्तीपत्रके' तयार केली. विविध अशा लोकसंख्याविषयक समस्या नजरेसमोर ठेवून भित्तीपत्रकासाठी लिखाण केले. या उपक्रमात मा. प्राचार्यांनी मंडळाचे अध्यक्ष म्हणून स्वत: एक पत्रक तयार करून सहभाग दिला. मंडळाचे प्रकल्पाधिकारी श्री. एन. व्ही. पोवार, मंडळाच्या कार्यकारिणी सदस्या सौ. टी. बी. मुडेकर, सौ. ए. व्ही. पाठक यांनी सुद्धा स्वत:चे पत्रक तयार करून सहभाग दिला. या भित्तीपत्रकांचे उद्घाटन मा. प्राचार्य डॉ. के. आर. पाटील यांच्या हस्ते संपन्न झाले.

❊ वक्तृत्व स्पर्धातील सहभाग : कोल्हापूर जिल्हा सहकार मंडळ, कोल्हापूर यांच्या द्वारा महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांसाठी ता. १३-९-२००१ रोजी तात्यासाहेब मोहिते सहकार प्रशिक्षण केंद्र, मार्केट यार्ड, कोल्हापूर येथे आयोजित केलेल्या स्पर्धेसाठी आमच्या मंडळातील विद्यार्थिनी स्पर्धक म्हणून सहभागी झाल्या. त्यामध्ये कु. सुरेखा दत्तात्रय पाटील, बी. ए. भाग-३ या विद्यार्थिनीने ''सहकार चळवळीतील युवकांचा सहभाग'' या विषयावर वक्तृत्व करून द्वितीय क्रमांकाचे पारितोषिक मिळविले. या विद्यार्थिनीची पुणे येथील स्पर्धाफेरीसाठी निवड झाली होती.

❊ लोकसंख्या आणि विकास प्रशिक्षण : लोकसंख्या शिक्षण साधन केंद्र, पुणे विद्यापीठ आणि प्रौढ व निरंतर शिक्षण विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांच्या संयुक्त विद्यमाने महाविद्यालयीन प्राध्यापकांसाठी ता. २७ व २८ डिसेंबर २००१ रोजी आयोजित केलेल्या प्रशिक्षणासाठी मंडळाचे प्रकल्पाधिकारी श्री. एन. व्ही. पोवार हे उपस्थित राहिले व 'लोकसंख्या आणि विकास' हे मंडळाच्या वाटचालीसाठी आवश्यक असलेले प्रशिक्षण यशस्वीरित्या पार पाडले.

✲ वक्तृत्व स्पर्धांचे आयोजन : फोरम ऑफ फ्री एन्टरप्राईजेस, मुंबई यांच्या वतीने महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांसाठी जाहीर केलेल्या ३६ व्या सेठ वालचंद हिराचंद स्मृती वक्तृत्व स्पर्धा (२००१-२००२) आमच्या महाविद्यालयात, लोकसंख्या शिक्षण मंडळाच्यावतीने ता. २ जानेवारी २००२ रोजी संपन्न झाल्या. त्यातील पारितोषिक प्राप्त विद्यार्थिनी पुढीलप्रमाणे :-

प्रथम पारितोषिक .... (रु. ३००/-) .... कु. दिपाली प्रताप पाटील .... बी. ए. भाग १

द्वितीय पारितोषिक .... (रु. २५०/-) .... कु. शीतल नानासो भोरे .... बी. ए. भाग २

तृतीय पारितोषिक .... (रु. २००/-) .... कु. भक्ती सुर्यकांत कुलकर्णी .... बी. ए. भाग १

उत्तेजनार्थ .... कु. सुरेखा दत्तात्रय पाटील .... बी. ए. भाग ३

उत्तेजनार्थ .... कु. सुरेखा रघुनाथ तोडकर .... बी. ए. भाग २

उत्तेजनार्थ .... कु. अनमोली चंद्रकांत उपाध्ये .... बी. कॉम. भाग २

या कार्यक्रमाचे अध्यक्षपद श्री. जे. बी. पाटील यांनी भूषविले होते. सूत्रसंचालन श्री. एस. बी. पाटील यांनी केले, तर परीक्षक म्हणून अर्थशास्त्र विभागाच्या शिक्षकांनी काम पाहिले.

सन २००१-२००२ या वर्षाच्या लोकसंख्या शिक्षण मंडळाच्या यशस्वी वाटचालीमध्ये मा. प्राचार्यांनी मंडळाचे अध्यक्ष म्हणून वेळोवेळी मार्गदर्शन आणि प्रोत्साहन दिले. शिवाय मंडळाच्या कार्यकारिणीतील सदस्यांचे, तसेच विद्यार्थिनींचे सहकार्य मिळाले त्यामुळेच वरील सर्व कार्यक्रम यशस्वीरित्या पार पाडणे शक्य झाले. मी प्रकल्पाधिकारी या भूमिकेतून वरील सर्वांचे आणि विशेषतः मा. प्राचार्य डॉ. के. आर. पाटीलसाहेब यांचे आभार मानतो.

प्रा. श्री. एन. व्ही. पोवार

प्रकल्पाधिकारी, लोकसंख्या शिक्षण मंडळ

विद्यार्थिनींच्या साहित्यिक, भावनिक विचारांचे हस्तलिखित

'गुंजारव' भित्तीपत्रक

विद्यार्थ्यांचे साहित्यिक विश्व शाळा-महाविद्यालयातच घडत असते. मात्र यासाठी आवश्यकता असते संधीची. या दृष्टीने आमच्या महाविद्यालयात 'गुंजारव' भित्तीपत्रक प्रतिवर्षी प्रकाशित होत असते. सन २००१-२००२ या वर्षी 'गुंजारव' भित्तीपत्रक वेगवेगळ्या प्रासंगिक विशेषांकांनी सजले. ताराराणी विद्यापीठाचे संस्थापक कै. व्ही. टी. पाटील तथा ती. काकाजींच्या जयंतीदिनी 'गुंजारव'चा पहिला अंक प्रकाशित झाला. महाविद्यालयात येणाऱ्या विद्यार्थिनींना काकांजीचे स्मरण रहावे व त्यांचे जीवन चरित्र मार्गदर्शक ठरावे हाच यामागचा उदात्त हेतू.

प्रयत्नांच्या पराकाष्ठेतून भारताला मिळालेले स्वातंत्र्य अबाधित रहावे, शहीद लोकांचे स्मरण व्हावे म्हणून आपण सर्वजण १५ ऑगस्ट साजरा करतो. या निमित्ताने विद्यार्थिनींनी आपले विचार 'गुंजारव' मध्ये व्यक्त केले.

राष्ट्रभाषा हे राष्ट्राचे वैभव. या राष्ट्रभाषेचा प्रचार-प्रसार होणे आवश्यक. या दृष्टीने '१४ सितंबर-हिंदी दिन' हा हिंदी भाषेत लेख, कविता लिहून 'गुंजारव' द्वारे साजरा झाला.

२ ऑक्टोबर - म. गांधी व लालबहाद्दूर शास्त्री या महान विभूतींच्या जयंतीचा दिवस. यांचे जीवनकार्य विद्यार्थिनींनी आपल्या साहित्यातून प्रसिद्ध केले.

आधुनिक युग हे विज्ञानाचे युग. विज्ञानयुगात वावरताना, वैज्ञानिक दृष्टी असणे आवश्यकच. त्यादृष्टीने 'विज्ञान विशेषांकात विद्यार्थिनींनी विज्ञानावरील लेख लिहून अनमोल कार्य केले आहे. या भित्तीपत्रकास मा. प्राचार्य क्रांतिकुमार पाटील सरांचे प्रेरणास्वरूप मार्गदर्शन मिळाले. सहकारी सदस्यांचे सहकार्य लाभले. साहित्यिक विद्यार्थिनींचा सहभाग महत्त्वाचा ठरला.

प्रा. सौ. कमल पाटील

प्रमुख, भित्तीपत्रक विभाग

विविध कला-गुण विकास मंडळ

वार्षिक अहवाल सन २००१-२००२

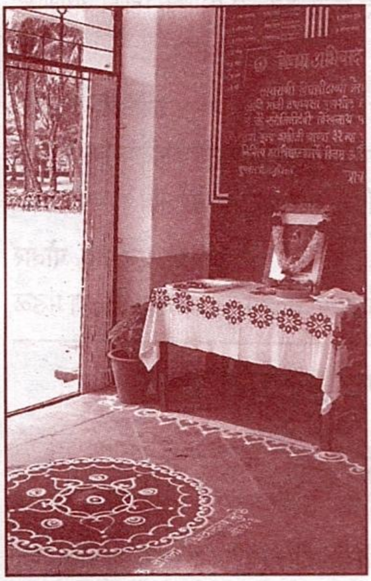

महाविद्यालयाच्या स्थापनेपासूनच या मंडळाचे कार्य चालू आहे. विद्यार्थिनींच्या अंगी असलेल्या सुप्त गुणांना संधी देणे, व्यक्तिमत्त्व विकास साध्य करणे, स्पर्धेच्या युगात त्यांना मार्गदर्शन करणे, त्यांच्या सर्वांगीण गुणांचा विकास साधणे हे या मंडळाचे उद्दिष्ट आहे.

ताराराणी विद्यापीठाच्या प्रेरणाशक्ती आणि माजी उपाध्यक्षा, पुण्यशील माऊली कै. सौ. सरोजिनीदेवी विश्वनाथ पाटील तथा पूज्य काकीजी यांची ३२ वी पुण्यतिथी, बुधवार, दि. १८ जुलै २००१ या दिवशी महाविद्यालयात मा. प्राचार्यांच्या हस्ते प्रतिमेचे पूजन करून पुष्पहार अर्पण करण्यात आला. त्यानंतर शारदा मंदिरामध्ये प्रमुख पाहुणे आणि प्रसिद्ध वक्ते डॉ. व्ही. के. मोरे यांचे व्याख्यान आयोजित करण्यात आले.

करवीर नगरीचे भूषण, स्त्री शिक्षणाचे महान पुरस्कर्ते शिवस्नुषा, ताराराणीचे एकनिष्ठ भक्त, मौनी विद्यापीठाचे व ताराराणी विद्यापीठाचे संस्थापक अध्यक्ष कै. डॉ. व्ही. टी. पाटील तथा पूज्य काकाजींना त्यांच्या १०१ व्या जयंतीनिमित्त बुधवार, दि. २५ जुलै २००१ या दिवशी महाविद्यालयात मा. प्राचार्यांच्या हस्ते प्रतिमेचे पूजन करून प्रतिमेस पुष्पहार अर्पण करण्यात आला.

गुरुवार, दिनांक २६ जुलै २००१ या दिवशी महाविद्यालयामध्ये राजर्षि छत्रपती शाहू महाराज यांच्या १२७ व्या जयंतीनिमित्त महाविद्यालयात मा. प्राचार्यांच्या हस्ते प्रतिमेचे पूजन करून प्रतिमेस पुष्पहार अर्पण करण्यात आला.

१५ ऑगस्ट भारतीय स्वातंत्र्य दिनानिमित्त रोटरॅक्ट क्लब ऑफ महावीर कॉलेज, कोल्हापूर (रोटरी क्लब ऑफ, कोल्हापूर मिड टाऊनशी संलग्न) महावीर विद्यालय, बी. ए. बी. एड. (सांस्कृतिक विभाग) यांच्या संयुक्त विद्यमाने खुल्या महाविद्यालयीन रांगोळी व देशभक्तीपर समूहगीत गायन स्पर्धा आयोजित करण्यात आली होती. आपल्या महाविद्यालयाच्या वतीने रांगोळी स्पर्धेत पुढील विद्यार्थिनींनी भाग घेतला. (१) कु. प्रमिला सुभाष चौगुले-१२ वी सायन्स (२) कु. सारिका दिलीप साठे-अकरावी कला (३) कु. ज्योत्स्ना विश्वास मुद्राळे-बी. ए. भाग ३ (४) कु. शीतल मोहनराव कांबळे-११ वी कला या विद्यार्थिनींनी भाग घेऊन महाविद्यालयाचे नेतृत्व केले. यामध्ये रांगोळी स्पर्धेत कु. प्रमिला सुभाष चौगुले-अकरावी सायन्स हिने तृतीय क्रमांकासाठी रु. १००/- व प्रमाणपत्र प्राप्त केले. आणि कु. सारिका दिलीप साठे-११ वी कला हिला उत्तेजनार्थ पारितोषिक मिळाले.

बुधवार, दिनांक ५ सप्टेंबर २००१ या दिवशी वर्ग प्रतिनिधींच्या वतीने महाविद्यालयात शिक्षक दिन कार्यक्रम साजरा करण्यात आला.

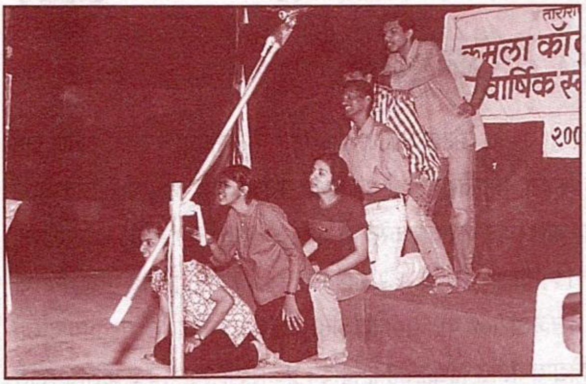

गायन समाज देवल क्लबतर्फे ''अंधारात मठ्ठ काळा बैल'' या विचारनाट्याचा प्रयोग दिनांक ८-९-२००१ यादिवशी महाविद्यालयातील विद्यार्थिनींसाठी शारदा मंदिरामध्ये आयोजित करण्यात आला होता. याप्रसंगी अध्यक्षस्थानी उपप्राचार्य, एस. एन. कोळेकर व सर्व शिक्षक, शिक्षकेतर कर्मचारी उपस्थित होते. या कार्यक्रमाचे स्वागत प्रा. सौ. तेजस्विनी पाटील (मुडेकर) यांनी केले. आभार प्रदर्शन प्रा. सौ. व्ही. व्ही. मैंदर्गी यांनी केले.

बुधवार, दिनांक १७-१०-२००१ यादिवशी ''भवानी महोत्सव'' निमित्त ''घटस्थापना'' समारंभ कोल्हापूर जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी मा. राजगोपाल देवरा आणि त्यांच्या सुविद्य पत्नी सौ. आर. एम. माधवी यांच्या हस्ते संपन्न झाला. यावेळी संस्थेचे सर्व विश्वस्त, सर्व शाखाप्रमुख व शिक्षक, शिक्षकेतर कर्मचारी आणि विद्यार्थिनी उपस्थित होत्या.

गुरुवार, दिनांक ३ जानेवारी २००२ यादिवशी आधुनिक महाराष्ट्राचे ज्ञानसूर्य महात्मा जोतीराव फुले यांच्या प्रेरणेने स्त्रीशिक्षणाच्या घनांधकारात तेजस्वी शुक्रताऱ्यासारखी जगाला दीपवून टाकणाऱ्या आद्य स्त्री-शिक्षिका क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांच्या जयंतीनिमित्त मा. प्राचार्यांच्या हस्ते प्रतिमेचे पूजन करून प्रतिमेस पुष्पहार अर्पण करण्यात आला.

सोमवार, दिनांक १४ जानेवारी २००२ यादिवशी ताराराणी विद्यापीठाचे उपाध्यक्ष क्रांतीवीर रंगरावदादा पाटील यांच्या सुविद्य पत्नी व कमला महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांच्या मातोश्री सौ. कल्पनादेवी रंगराव पाटील यांचे वृद्धापकाळाने निधन झाले. या दुःखद निधन समयी-मंगळवार, दिनांक १५ जानेवारी २००२ यादिवशी महाविद्यालयाच्या सर्व विद्यार्थिनी, वर्गप्रतिनिधी, शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचारी यांच्या वतीने भावपूर्ण श्रद्धांजली अर्पण करून दुखवटा ठराव करण्यात आला.

गुरुवार, दिनांक १७ जानेवारी २००२ यादिवशी ताराराणी विद्यापीठाचे संस्थापक कै. डॉ. व्ही. टी. पाटील तथा काकाजी यांच्या ७ व्या स्मृतीदिनानिमित्त महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य एस. एन. कोळेकर यांच्या हस्ते प्रतिमेचे पूजन करून पुष्पहार अर्पण करण्यात आला. यानंतर शारदा मंदिरात संस्थेचे अध्यक्ष श्री. रामराव बेनाडीकर यांच्या हस्ते कै. काकाजींच्या प्रतिमेचे पूजन करून पुष्पहार अर्पण करण्यात आला. संस्थेचे कार्यकारी अध्यक्ष श्री. रा. कृ. कणबरकर (माजी कुलगुरु, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर) यांनी स्मृतीदिनानिमित्त आपले मनोगत व्यक्त केले. या समारंभाप्रसंगी संस्थेचे सर्व शाखाप्रमुख, शिक्षक, शिक्षकेतर कर्मचारी, विद्यार्थिनी, विविध हितचिंतक, मान्यवर व पत्रकार उपस्थित होते.

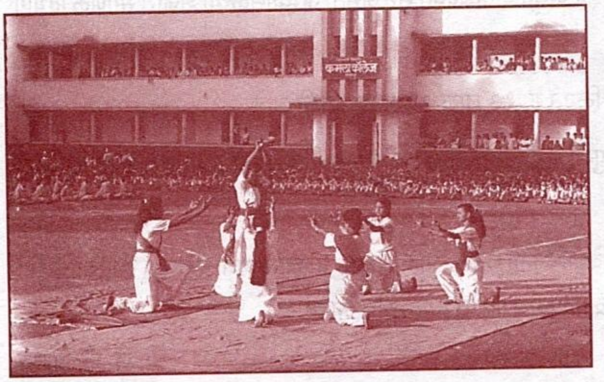

प्रजासत्ताक दिनानिमित्त वंदेमातरम् नृत्यविष्कार सादर करताना विद्यार्थिनी

शनिवार, दि. २६-१-२००२ रोजी संस्थेच्या प्रांगणात प्रजासत्ताक दिनानिमित्त संस्थेचे अध्यक्ष मा. रामराव बेनाडीकर यांचे हस्ते ध्वजारोहण समारंभ संपन्न झाला. यावेळी विविध शाखांच्या वतीने कवायती व राष्ट्रीय समूहगीतांचा कार्यक्रम संपन्न झाला. याप्रसंगी संस्थेचे कार्यकारी अध्यक्ष मा. रा. कृ. कणबरकर, सचिव मा. डॉ. क्रांतिकुमार पाटील, मा. उत्तमराव काळे, सर्व शाखाप्रमुख, शिक्षक व शिक्षकेतर कर्मचारी, विद्यार्थिनी व पालक उपस्थित होते. वरील सर्व कार्यक्रमांना वेळोवेळी मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांचे मार्गदर्शन लाभले.

प्रा. ए. एम. साळोखे व विविध कला-गुण विकास समिती

वार्षिक दिन अहवाल

जीवन हे संघर्षमय आहे. आनंदाचे क्षण जोपासायचे असतात आणि हा आनंद छोट्या छोट्या गोष्टीतून मिळवायचा असतो. आणि ज्या व्यक्तीस हे कळले तो आपल्या काटेरी जीवनाचा प्रवास सहजपणे करु शकेल. महाविद्यालयीन युग सुखद स्वच्छंदपणे आयुष्य घालविण्याचा सुवर्णकाळ आहे. ह्या आठवणी घेवून विद्यार्थिनी उघड्या जगाच्या समोर जाण्यास स्वत:ला तयार करतात. अशा आमच्या निरागस विद्यार्थिनींकरिता आमच्या महाविद्यालयात 'वार्षिक दिन' साजरा करण्यात येतो. या वार्षिक दिनाचा शुभारंभ दि. १२ जानेवारी २००२ रोजी विविध गुणदर्शनाच्या बहारदार कार्यक्रमाने झाला. विविध प्रकारची आधुनिक व पारंपारिक नृत्ये व नकला यांचा यात समावेश होता. दि. १३ जानेवारीला मा. प्राचार्यांच्या उपस्थितीत फूड फेस्टीवल व फनी गेम्स्चे उद्घाटन झाले. यामध्ये महाविद्यालयातील विद्यार्थिनींनी विविध प्रकारच्या पदार्थांचे व फुलांचे स्टॉल उघडले होते. याच दिवशी विद्यार्थिनींना अंतर्मुख करणारा खास विद्यार्थिनींच्या आग्रहास्तव 'अंधारात मठ्ठ काळा बैल' या विचारनाट्याचा प्रयोग आयोजित करण्यात आला. अध्यक्षस्थानी राजारामपुरी पोलीस स्टेशनचे पोलीस इन्स्पेक्टर श्री. मांडरेसाहेब होते.

स्नेह संमेलनानिमित्त मराठी वक्तृत्व स्पर्धा, हिंदी निबंध स्पर्धा, मेहंदी स्पर्धा, कुकरी व रांगोळी स्पर्धा अशा विविध स्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले. कॉलेजच्या विद्यार्थिनींनी वरील सर्व स्पर्धांमध्ये मोठ्या संख्येने भाग घेऊन उत्स्फूर्त प्रतिसाद दिला.

दि. ६-२-२००२ रोजी वार्षिक पारितोषिक वितरण समारंभ शिवाजी विद्यापीठाचे प्र-कुलगुरु मा. डॉ. व्ही. एम. चव्हाण यांच्या हस्ते संस्थेच्या शारदा मंदिरामध्ये संपन्न झाला. याप्रसंगी संस्थेचे कार्यकारी अध्यक्ष मा. रा. कृ. कणबरकर, संस्थेचे अध्यक्ष मा. रामराव बेनाडीकर, संस्थेचे सेक्रेटरी तथा कमला कॉलेजचे प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील, संस्थेचे पदाधिकारी व विविध शाखा प्रमुख, प्राध्यापक वर्ग व विद्यार्थिनी उपस्थित होत्या.

प्रा. सौ. सुनिता एम्. काळे

वार्षिक दिन कार्याध्यक्ष

ग्रंथालय अहवाल

ग्रंथालय हे महाविद्यालयाचे महत्त्वाचे ज्ञान भांडार आहे. प्राध्यापक व विद्यार्थिनींसाठी पुस्तके, मासिके व दैनिके पुरविण्यात आली आहेत.

श्रीमती शकुंतलादेवी हिंदुराव घाटगे अद्ययावत अभ्यासिका सकाळी ७.३० पासून ५ वाजेपर्यंत सुरु असते. अभ्यासिकेच्या शेजारी संगणक विभाग असून इंटरनेटची सोय माफक दरात उपलब्ध आहे.

आजअखेर महाविद्यालयाची ग्रंथसंख्या ३०,५३८ इतकी झाली असून, किंमत रु. १३ लाख ३७ हजार इतकी आहे.

यु. जी. सी. बुक बँक, ज्युनियर व सिनियर कॉलेजसाठी एकूण ५२० पुस्तके खरेदी केली असून, त्यासाठी चालूवर्षी ८० हजार रुपये खर्च केले आहेत. ग्रंथालयात सर्व विषयाची ४२ मासिके ९ दैनिके येतात.

चालूवर्षी बुक बँकेतून ५६२२ पुस्तके दिली असून त्याचा लाभ ८४२ विद्यार्थिनींनी घेतला आहे. खेळाडू व हुशार अशा एकूण ५२ विद्यार्थिनींना मोफत पुस्तके दिली आहेत. ग्रंथालय समृद्ध करण्याकरिता प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील प्रयत्नशील आहेत.

श्री. जे. पी. जाधव

ग्रंथपाल

राष्ट्रीय सेवा योजना (कनिष्ठ विभाग)

विद्यार्थी दशेमध्ये औपचारिक शिक्षणाबरोबरच समाज शिक्षणाची जाणीव व्हावी व सामाजिक बांधिलकीच्या जाणिवेतून विद्यार्थिनींनी समाजापर्यंत जाऊन वास्तव जीवनाची अनुभूती घ्यावी या हेतूने महाराष्ट्र शासन पुरस्कृत ''राष्ट्रीय सेवा योजना'' हा उपक्रम आमच्या ज्युनिअर महाविद्यालयात कार्यरत आहे. या उपक्रमात प्रथम आणि द्वितीय वर्षाच्या १०० विद्यार्थिनी सहभागी झाल्या आहेत.

या वर्षीच्या उपक्रमांची सुरुवात मा. उपप्राचार्य एस. एन. कोळेकर यांच्या ''अंधश्रद्धा'' या विषयावरील व्याख्यानाने झाली. तसेच महाविद्यालयाच्या परिसरातील तणांचे निर्मूलन केले. या योजनेच्या नियमित उपक्रमांसाठी मौजे हणमंतवाडी, ता. करवीर हे दत्तक खेडे घेतले आहे. या योजनेतर्फे आम्ही पुढील कार्यक्रम राबवले.

पल्स पोलिओ मोहिमेंतर्गत आम्ही दत्तक खेडे मौजे हणमंतवाडी येथील ० ते ५ वर्षाच्या मुलांचे सर्वेक्षण करून त्यांना पोलिओ डोस देण्यापर्यंत मदत केली, तसेच येथील स्वच्छता व प्रबोधनात्मक कार्यक्रम केले.

मौजे हणमंतवाडी येथे संक्रांतीच्या दिवशी हळदी कुकूंचा कार्यक्रम आयोजित केला. श्रमदान, एड्सविरोधी अभियान, व्यसनाधीनता, अंधश्रद्धा निर्मूलन, आरोग्य व पर्यावरण या विषयांवरील व्याख्याने, पल्स पोलिओ प्रचार मोहीम कार्यक्रम राबवले. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील, प्रा. सौ. आर. पी. प्रधान व श्री. एच. व्ही. पुजारी, हणमंतवाडीचे सरपंच व ग्रामपंचायत सदस्य यांचे मार्गदर्शन लाभले.

प्रा. श्री. ए. एल. नरके - प्रकल्पाधिकारी

प्रसिद्धी विभाग

प्रसिद्धि विभाग म्हणजे महाविद्यालयाने वेगवेगळ्या क्षेत्रांमध्ये केलेल्या गौरवपूर्ण कामगिरीचा इतिहास होय. माहे जूनमध्ये मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली प्रसिद्ध विभागाची बैठक झाली. त्यावेळी मा. प्राचार्यांनी या विभागाने वर्षभरामध्ये कोणकोणत्या कार्यक्रमांना प्रसिद्धी द्यावयाची याबाबतचे मार्गदर्शन केले. यानुसार संस्थेचे संस्थापक अध्यक्ष कै. डॉ. व्ही. टी. पाटील तथा काकाजी यांची जयंती, कमला कॉलेजच्या स्फूर्तीदेवता कै. सरोजिनीदेवी तथा काकीजी विश्वनाथ पाटील यांची जयंती, महापुरुषांच्या जयंत्या, क्रीडा व कला या क्षेत्रात गौरवपूर्ण कामगिरी करणाऱ्या घटनांना वर्षभरात प्रसिद्धी देण्याचे काम करण्यात आले.

कोल्हापुरातील दै. पुढारी, दै. तरुण भारत, दै. सकाळ, दै. सामना या वृत्तपत्रांनी आम्ही ज्या बातम्या दिल्या त्यांना प्रसिद्धी देवून महाविद्यालयाच्या नावलौकिकात भर घातली त्याबद्दल वरील वृत्तपत्रांचे संपादक व त्यांचे वृत्तसंकलक यांचे महाविद्यालयातर्फे आभार. या विभागामध्ये प्रा. डी. ए. पाटील व प्रा. एम. ए. लोहार यांचे सहकार्य नेहमीच असते.

प्रा. श्री. अनिल घस्ते - प्रसिद्धी विभागप्रमुख

प्राध्यापक प्रबोधिनी समिती

विविध विषयातील पारंगत प्राध्यापकांना वर्तमान परिस्थिती व विविध विषयांची वर्तमान परिस्थितीतील अद्ययावत माहिती, तंत्रज्ञानातील बदल यांचा वेध घेऊन, विचारांची देवाण-घेवाण करून मनन, चिंतन, लेखन, संशोधन करण्यास प्रोत्साहन देण्याच्या उच्च ध्येयाने आमच्या महाविद्यालयात प्राध्यापक प्रबोधिनी समिती कार्यरत असते.

चालू दशकात नवीन तंत्रज्ञानाच्या आधारे अणुउर्जेचा उपयोग शांतीसाठी करावा असा सर्वत्र गाजावाजा होत असतानाच अणू चाचणीने देश-रक्षणाची हमी दिली, तर दुसऱ्या बाजूला ११ सप्टेंबर २००१ च्या अमेरिकेतील विध्वंसाने पुन्हा एकदा अणुउर्जेच्या प्रखरतेची जाणीव करून दिली. या साऱ्या प्रक्रियेत अणू आणि अणूउर्जेची नेमकी आणि सविस्तर माहिती मिळण्याच्या उद्देशाने ''अणु ते अणऊर्जा'' या विषयावर श्रीमती अनुराधा रागणेकर यांचे व्याख्यान झाले. त्यांनी आपल्या व्याख्यानात अणुच्या रचनेपासून अणु उर्जा त्याचे उपयोग, मर्यादा, परिणाम या सर्व बाबींवर अभ्यासपूर्ण माहिती साध्या, सोप्या, ओघवत्या भाषेत सर्वांसमोर आपल्या व्याख्यानातून मांडली.

व्याख्यानानंतर सदर विषयावर उत्स्फूर्त चर्चा झाली. चर्चेत सर्व प्राध्यापकांनी भाग घेतला. मा. प्राचार्यांच्या प्रोत्साहनाने व मार्गदर्शनाने विभागाचे कामकाज यशस्वीपणे पार पडले.

प्रा. श्रीमती रेखा पंडित विभागप्रमुख

कमला हेल्थ क्लब

ताराराणी विद्यापीठ एक सुसंस्कार केंद्र आहे. महिलांमध्ये व्यायामाची आवड निर्माण व्हावी व शारीरिक क्षमतेचा विकास होण्याच्या उद्देशाने १९९३ साली 'कमला हेल्थ क्लबची' स्थापना झाली.

'हेल्थ क्लब' मध्ये आतापर्यंत २५० महिलांनी लाभ घेतला असून बी. ए. भाग १ व बी. कॉम. भाग १ च्या सर्व विद्यार्थिनीं लाभ घेत आहेत. तसेच महाविद्यालयातील इच्छूक विद्यार्थिनींही याचा लाभ घेत आहेत. दि. २६ फेब्रुवारी २००२ पासून 'अेरोबीक्सचा सर्टिफिकेट कोर्स' सुरु झाला असून या कोर्सचा अवधी एक महिन्याचा आहे. यामध्ये बॉक्स अेरोबीक्स, मसल्स अेरोबीक्स वार्मिंग अप, स्ट्रेचिंग एक्झरसाईजेस, बेंडिंग एक्झरसाईजेस जम्पिंग व बॅलन्सिंग एक्झरसाईजेसचा उपयोग करुन तसेच फिजीकल फिटनेसच्या सर्व घटकांना विचारात घेवून शरीराला आवश्यक व लाभदायक होणाऱ्या व्यायाम प्रकारांचा अंतर्भाव केलेला आहे.

तसेच हेल्थ क्लबमध्ये मल्टी जिमस्टेशन, इम्पोर्टेड ट्रेडमिल जॉगर, अेरोसाईकल व स्टेपर वुईथ ट्विस्टर, रनर-वॉकर, बेल्ट व्हायब्रेटर, रोलर मसाजर, बॉडी जॅक, लेग प्रेस, लेग अ‍ॅण्ड थॉय एक्स्टेन्शन पेक्ट्रॉरल डेक, बॅक एक्स्टेन्शन, हायपर एक्स्टेन्शन, सिटींग अ‍ॅण्ड स्टँडींग ट्विस्टर, साईकल वुईथ सायक्लान अ‍ॅटॅचमेंट, रोईंग मशीग वुईथ आर्म अ‍ॅक्शन, वॉल बार, आर्म चर्निंग अ‍ॅक्शन, रिस्ट कर्ल मशीन, इनक्लाईन डिक्लाईन बेंच, मल्टीपरपज बेंच, रोईंग पुली, टॉप बॉटम पुली, शोल्डर प्रेस अशा विविध अत्याधुनिक साहित्यासह योगासन, सूर्य नमस्कार, स्कॉट थ्रस्ट व एरोबीक्स ची सुविधा उपलब्ध आहे.

मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांच्या प्रोत्साहनाने व कुशल मार्गदर्शनाखाली हा विभाग दिवसेंदिवस विकासाकडे वाटचाल करीत आहे.

प्रा. श्रीमती सुनिता एम. काळे
व्यवस्थापक व प्रशिक्षक, कमला हेल्थ क्लब

यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठान, मुंबई
महाराष्ट्र अंधश्रद्धा निर्मूलन समिती

वैज्ञानिक जाणिवा प्रकल्प

वैज्ञानिक जाणिवा प्रकल्प (सत्यशोध प्रज्ञा प्रकल्प) हा महाराष्ट्रातीलच नव्हे, तर भारतातील एक वैशिष्ट्यपूर्ण उपक्रम आहे. याद्वारे संस्कारक्षम वयात अंधश्रद्धा निर्मूलन, वैज्ञानिक दृष्टिकोन व समाजसुधारकांचे कार्य यांचा विचार विद्यार्थ्यांपर्यंत पोचविला जातो. श्रद्धा, अंधश्रद्धा, मन-मनाचे आजार, भूताचे झपाटणे, देवीचे अंगात येणे, फलज्योतिष हे शास्त्र का नाही ? शास्त्रीय विचारपद्धती म्हणजे काय ? स्त्री आणि अंधश्रद्धा निर्मूलन, बुवाबाजी विरुद्ध लढ्याची वैचारिक भूमिका, चमत्कारांमागील विज्ञान, देव, धर्म आणि नीती या विषयांचा अभ्यासक्रम असून आमच्या महाविद्यालयात ''सत्यशोधन प्रज्ञा परीक्षा'' द्वारे वरील विषय विद्यार्थिनींपर्यंत पोहोचविला जातो. स्वयंसेवी पद्धतीने चालणाऱ्या या उपक्रमात गेल्या पाच वर्षात हजारो विद्यार्थिनी प्रशिक्षित झाल्या आहे. वैज्ञानिक दृष्टिकोन, व्यसनमुक्ती व एडस्, सर्पविज्ञान, मानसिक आजार, भूतबाधा, चमत्कार आणि विज्ञान आणि वयात येताना (फक्त विद्यार्थिनींसाठी), इत्यादि विषय या अभ्यासक्रमात असतात. असा अभ्यासक्रम आमच्या महाविद्यालयात सुरु आहे. या आधारेच त्यांच्या परीक्षा घेतल्या जातात. हा सर्व प्रकल्प 'ना नफा ना तोटा' या धर्तीवर सामाजिक जाणिवेने चालविण्यात येतो.

विद्यार्थिनींना व मार्गदर्शकांना पंतप्रधानांचे (माजी) मुख्य वैज्ञानिक सल्लागार व ज्येष्ठ शास्त्रज्ञ डॉ. वसंत गोवारीकर यांच्या सहीचे प्रमाणपत्र देण्यात येते. यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठान, मुंबई या मान्यवर संस्थेचे सहकार्य आमच्या महाविद्यालयाच्या समितीस लाभले आहे.

वैज्ञानिक जाणिवा प्रकल्प परीक्षा-२००२ : यावर्षी उद्‌बोधन वर्गामध्ये एकूण १४० विद्यार्थिनींनी प्रवेश घेतला. या विद्यार्थिनींना दर शनिवारी व रविवारी महाविद्यालयाच्या वेळापत्रकाव्यतिरिक्त जादा तास घेऊन विनामूल्य मार्गदर्शन केले.

वैज्ञानिक दृष्टीकोन परीक्षा-२००२ : निकालपत्रक

◀ प्रथम क्रमांक	:	कु. अनुराधा अशोक जंगम		
◀ द्वितीय क्रमांक	:	कु. अश्विनी प्रकाश पाटील	कु. विद्या माने	
◀ तृतीय क्रमांक	:	कु. स्वाती बाबासो कोले		
◀ उत्तेजनार्थ	:	कु. मेघा शामराव जाधव	कु. रुपाली विश्वनाथ पावसकर	कु. सुचिता जयवंत पाटील

उद्‌बोधन वर्ग वेळापत्रक

तसेच रविवार, दि. २४ फेब्रुवारी यादिवशी वैज्ञानिक दृष्टिकोन परीक्षा घेण्यात आली. या परीक्षेसाठी १३० विद्यार्थिनी बसलेल्या होत्या.

■ मार्गदर्शन व प्रोत्साहन : **मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील**

■ मार्गदर्शक प्राध्यापक : **प्रा. ए. एम्. साळोखे** - समाजशास्त्र विभाग

प्रा. एन्. एस्. शिरोळकर - इतिहास विभाग

प्रा. ए. एस्. घस्ते - मानसशास्त्र विभाग

प्रा. पी. एस्. जाधव - सायन्स विभाग

प्रा. एम्. ए. लोहार - वाणिज्य विभाग

प्रा. ए. एम्. साळोखे - विभागप्रमुख

स्टिअरिंग कमिटीची स्थापना

उच्च शिक्षण देणाऱ्या संस्थांचे मूल्यमापन आणि मूल्यांकन हे गुणवत्ता मापनाचे प्रभावी व खात्रीशीर माध्यम आहे. गेल्या ५० वर्षामध्ये भारत देश जगातील उच्च शिक्षण देणाऱ्या देशांपैकी दुसऱ्या क्रमांकाचा उच्च शिक्षण व्यवस्था असणारा देश आहे. शिक्षणदानाचे कार्य करत असताना त्याची गुणवत्ता टिकवून ठेवणे महत्त्वाचे आहे म्हणूनच यू. जी. सी. ने नविन शैक्षणिक धोरणाची (१९८६) प्रभावीपणे अंमलबजावणी होण्यासाठी NAAC (National Assessment and Accreditation Council) ची स्थापना १९९४ साली कर्नाटक राज्यातील बेंगलोर येथे केली. या धोरणानुसार यू. जी. सी. ने सर्व उच्च शिक्षण देणाऱ्या संस्थांनी डिसेंबर २००३ पर्यंत आपल्या संस्थांचे मूल्यमापन व मूल्यांकन करून घेणेबाबत सूचित केले आहे. यू. जी. सी. च्या मार्गदर्शनपत्रानुसार व महाराष्ट्र शासनाच्या धोरणानुसार आमच्या महाविद्यालयाने ३० जानेवारी २००२ रोजी NAAC ला गुणवत्ता मूल्यमापन व मूल्यांकनासाठी इच्छुक असलेबाबतचे पत्र (Letter of Intention) पाठविले आहे.

हा उपक्रम राबविण्यासाठी महाविद्यालयात स्टिअरिंग कमिटीची स्थापना करण्यात आली. या कमिटीमध्ये सदस्य म्हणून प्रा. श्री. जे. बी. पाटील, प्रा. श्रीमती रेखा पंडित, प्रा. श्रीमती नीता धुमाळ व प्रा. श्रीमती अनघा पाठक यांची नियुक्ती करण्यात आली आहे. तसेच या उपक्रमांतर्गत विविध समित्यांची स्थापना करण्यात आली असून सर्व सदस्य विविध उपक्रमांमध्ये कार्यरत आहेत.

याच उपक्रमाचा एक भाग म्हणून महाविद्यालयामध्ये 'माजी विद्यार्थिनी संघ' स्थापन करण्यात आला व त्यांचा मेळावा रविवार, दि. १७-३-२००२ रोजी मा. प्राचार्यांच्या अध्यक्षतेखाली संपन्न झाला. हा उपक्रम यशस्वी करण्यासाठी विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात येणार आहे. मा. प्राचार्यांचे प्रोत्साहन व मार्गदर्शन या कमिटीस सातत्याने लाभत आहे.

प्रा. श्री. जे. बी. पाटील-विभाग प्रमुख

विद्यार्थिनी कल्याण निधी

महाविद्यालयात शिक्षण घेणाऱ्या बऱ्याच विद्यार्थिनी अत्यंत गरीब कुटुंबातील असतात, तर कांही विद्यार्थिनींचे पालक निराधार, बेरोजगार असतात, तर कांही विद्यार्थिनींना पालकच नसतात. अशा होतकरू, प्रामाणिक, गरीब, हुशार विद्यार्थिनींचा शोध घेऊन त्यांना आर्थिक सहकार्य करणे हा महाविद्यालयाचा हेतू आहे. या अनुषंगाने या कामी एक समिती स्थापन केली असून ती समिती अशा विद्यार्थिनींचे अर्ज मागवून घेते व त्यांची मुलाखत घेऊन योग्य विद्यार्थिनींची ''विद्यार्थिनी कल्याण निधी''साठी निवड केली जाते. केलेला आर्थिक पुरवठा याचा विनियोग विद्यार्थिनी बस पासेस, पुस्तके, परीक्षा फी यासाठीच करतात याचे परीक्षण केले जाते. २००१-२००२ सालासाठी २६ विद्यार्थिनींना आर्थिक सहाय्य देण्यात आले. या उपक्रमासाठी मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील यांचे वेळोवेळी मार्गदर्शन व सल्ला घेण्यात येतो.

प्रा. ए. एम्. साळोखे - विभागप्रमुख

ताराराणी विद्यापीठाचे

कमला कॉलेज, कोल्हापूर

● प्राचार्य : **डॉ. क्रांतिकुमार रं. पाटील** एम. ए., पीएच्. डी. ●

● कला शाखा ●

मराठी विभाग

◀ श्री. एस. बी. पाटील	एम. ए. बी. एड्. सेट
◀ श्रीमती एस्. एल. देसाई	एम. ए. एम. फिल. बी. एड.
◀ श्री. एच. व्ही. पुजारी	एम. ए. बी. एड.

हिंदी विभाग

◀ श्रीमती डॉ. सुमित्रा पोवार	एम. ए. बी. एड्. पीएच. डी.
◀ श्रीमती डॉ. बी. व्ही. शेळके	एम. ए. एम्. फिल. डी. एच. ई., पीएच. डी.
◀ श्रीमती के. एस. पाटील	एम. ए. बी. एड.

इंग्रजी विभाग

◀ श्री. जे. बी. पाटील	एम. ए. एम्. फिल.
◀ श्रीमती एस्. आर. साळुंखे	एम. ए. एम्. फिल.
◀ श्रीमती एन. एस्. धुमाळ	एम. ए. एम. फिल
◀ श्री. एस. एन. कोळेकर (उपप्राचार्य)	एम. ए. बी. एड.
◀ श्रीमती एम. एस्. पवार	एम. ए. एम. फिल. बी. एड्.
◀ श्रीमती जे. एल. देशपांडे	एम. ए. बी. एड्.

समाजशास्त्र विभाग

◀ श्री. टी. एस्. थोरात	एम. ए. एम. फिल.
◀ श्री. ए. एम. साळोखे	एम. ए.
◀ श्रीमती एम. व्ही. घोटणे	एम. ए. डी. एच. ई.

अर्थशास्त्र विभाग

◂ श्रीमती टी. बी. मुडेकर	एम. ए.
◂ श्रीमती ए. व्ही. पाठक	एम. ए. एम. फिल.
◂ श्री. एन. व्ही. पोवार	एम. ए. एम. फिल., बी. एड.
◂ श्रीमती आर. व्ही. आंबवडे	एम. ए. एम. फिल., बी. एड.
◂ श्रीमती आर. पी. प्रधान	एम. ए. बी. एड.

गृहशास्त्र विभाग

◂ श्रीमती आर. डी. पंडित	एम. एस्सी. एम. फिल.
◂ श्रीमती व्ही. पी. साठे	एम. एस्सी., एम. फिल.
◂ श्रीमती के. के. बागवे	एम. ए. बी. एड.

मानसशास्त्र विभाग

◂ श्री. ए. एस. घस्ते	एम. ए. बी. एड.
◂ श्रीमती एल. टी. मगदूम	एम. ए. बी. एड.

इतिहास विभाग

◂ श्री. एन. एस. शिरोळकर	एम. ए. एम. फिल.
◂ श्रीमती एस. एस. पाटील	एम. ए. एम. पी. एड्.

राज्यशास्त्र विभाग

◂ श्री. डी. ए. पाटील	एम. ए. बी. एड.

शारीरिक शिक्षण संचालिका

◂ श्रीमती एस. एम. काळे	एम. ए. एम. पी. एड.
◂ श्रीमती एस. एस. पाटील	एम. ए. एम. पी. एड.

ग्रंथालय विभाग

◂ श्री. जे. पी. जाधव ग्रंथपाल	एम. ए. एल. एल. बी.

• वाणिज्य विभाग •

◀ श्री. एस. व्ही. बागल	एम. कॉम. डी. एच. ई.
◀ श्रीमती व्ही. व्ही. मैंदर्गी	एम. कॉम., एम. फिल.
◀ श्री. ए. एल. नरके	एम. कॉम. एम. फिल., डी. एच. ई.
◀ श्रीमती यु. डी. इंदुलकर	एम. कॉम., डी. एच. ई.
◀ श्रीमती एम. आर. शिंदे	एम. कॉम. (कॉस्टिंग) एम. कॉम. (इंडस्ट्रियल अॅड बिझिनेस अॅड.) एम. फिल., बी. एड.
◀ श्री. पी. ए. गोखले	एम. कॉम., सी. ए.
◀ श्रीमती एम्. एस्. पाटील	बी. ए. (ऑनर्स), एलएल.बी., (स्पेशल) एल. एल. एम.
◀ श्री. ए. एन. बसुगडे	एम. एस्सी.
◀ श्री. एम. ए. लोहार	एम. कॉम., एम. फिल., जी.डी.सी. अॅंड ए., आर. जे. सी.

• व्यवसायाभिमुख विभाग •

◀ श्री. ए. जी. गोसावी, लघुलेखन निर्देशक	बी. ए. जी. सी. सी.
◀ श्रीमती सुहासिनी साटम, टंकलेखन निर्देशक	बी. ए. जी. सी. सी.
◀ श्री. व्ही. जी. कुलकर्णी, अधिव्याख्याता	एफ. ए. सी. एस.

• विज्ञान विभाग •

◀ श्री. ए. एस्. जाधव	एम. एस्सी., डी. एच. ई.
◀ श्रीमती एस. ए. पाटील	एम. एस्सी., डी. एच्. ई. बी. एड्.
◀ श्रीमती ए. ए. रांगणेकर	एम. एस्सी., डी. एच. ई.
◀ श्री. पी. एस. जाधव	एम. एस्सी., बी. एड.
◀ श्रीमती एस्. डी. नांद्रेकर	एम. एस्सी., बी. एड्.
◀ श्रीमती आर. एन. मोटे	एम. एस्सी., बी. एड्., एम. एड.
◀ श्री. एम. एन. जाधव	एम. एस्सी., बी.एड्.
◀ श्रीमती एस. आर. दंडगे	एम. एस्सी. बी. एड्.

• माहिती व तंत्रज्ञान विभाग •

◀ श्रीमती एम. आर. रानडे	बी. एस. सी., एम. सी. एम.

• संगणक विभाग •

◀ श्रीमती एस. पी. वायचळ	बी. एस्सी., एम. सी. एम.

• शिक्षकेतर कर्मचारी •

◀ श्री. एम. व्ही. शिंदे	अधिक्षक	बी. ए.
◀ श्री. बी. डी. सुतार	मुख्य लिपिक	एल. डी. सी.
◀ श्री. पी. आर. पाटील	वरिष्ठ लिपिक	बी. कॉम.
◀ श्री. व्ही. डी. निचिते	वरिष्ठ लिपिक	बी. एस्सी.
◀ श्रीमती यू. पी. शिराळकर	कनिष्ठ लिपिक	
◀ श्री. एस. बी. शिंदे (भोई)	कनिष्ठ लिपिक	बी. ए.
◀ श्री. आर. व्ही. इंगवले	कनिष्ठ लिपिक	बी. कॉम.
◀ श्री. टी. एल. कांबळे	कनिष्ठ लिपिक	बी. कॉम.
◀ श्री. पी. एम. सावंत	लघु टंकलेखक	बी. कॉम.
◀ श्री. एम. जी. कंग्राळकर	कनिष्ठ लिपिक	बी. एस्सी.
◀ श्री. सी. बी. ठाकुर	प्रयोगशाळा सहाय्यक	बी. ए.
◀ श्री. व्ही. एम. चिमणे	ग्रंथालय परिचर	बी. ए.
◀ श्री. व्ही. एस. मोटे	ग्रंथालय परिचर	
◀ श्री. सी. एम. स्वामी	ग्रंथालय परिचर	
◀ श्री. एम. एच. संकपाळ	ग्रंथालय परिचर	
◀ श्री. ए. जी. शिगावे	प्रयोगशाळा परिचर	
◀ श्री. डी. जी. काटकर	प्रयोगशाळा परिचर	
◀ श्री. जी. एन. बेटक्याळे	प्रयोगशाळा परिचर	
◀ श्री. वाय. बी. निवळे	प्रयोगशाळा परिचर	
◀ श्री. एम. जी. मोरे	प्रयोगशाळा परिचर	
◀ श्री. एस. एस्. शेळके	ग्रंथालय परिचर	
◀ श्री. डी. बी. कोले	सेवक	
◀ श्री. जी. एम. मेथे	सेवक	
◀ श्री. एस. एस. सनगर	सेवक	
◀ श्री. आर. आर. भरमकर	सेवक	

''निर्मातुं शिवम् सुंदरम्''

ताराराणी विद्यापीठ

कमला हेल्थ क्लब, कोल्हापूर

करवीर नगरीतील महिला विश्वाचे भूषण

करवीरनगरीतील विद्यार्थिनी व महिला यांच्या शैक्षणिक, सामाजिक, क्रीडा इत्यादी विकासासाठी तारांराणी विद्यापीठ अविरत सेवारत असणारी एकमेव शिक्षण संस्था आहे.

महिलावर्गाची शारिरीक सुदृढता व मानसिक उत्साह वाढविण्यासाठी आता आम्ही 'कमला हेल्थ क्लब' हा नवीन उपक्रम हाती घेत आहोत. महिलांना आपला फुरसतीचा वेळ सत्कारणी लावून निरामय आनंद व आरोग्यपूर्ण जीवनाचा लाभ मिळविण्याची सुवर्णसंधी प्राप्त होत आहे.

'कमला हेल्थ क्लब' आपल्या अनेक शारिरीक तक्रारींवरील रामबाण उपाय ठरणार आहे. कारण व्यायामाची नियमित सवय हेच जगातील एकमेव उत्कृष्ट औषध आहे.

आजच 'कमला हेल्थ क्लब' च्या स्वास्थ्यप्रेमी सभासद व्हा आणि नवी शक्ती, नवी स्फूर्ती, नवा आनंदपूर्ण जोम आपल्या जीवनात निर्माण करा व ते ही माफक फीमध्ये.

'कमला हेल्थ क्लब' ही कोल्हापूर शहराची शानही आहे काळाची गरजही आहे.

'कमला हेल्थ क्लब'ला पर्याय नाही. सभासद नोंदणी सुरू आहे.

कमला हेल्थ क्लबची वेळ

सकाळी ६.३० ते १०.३० ◆ दुपारी ३.३० ते ५.३०

◆ आमची खास वैशिष्ट्ये ◆

- योग्य प्रकारच्या शारिरीक व्यायामासाठी आधुनिक साहित्याची सुसज्जता, योगासन व अेरोबिक्सची सुविधा.
- तज्ज्ञ डॉक्टर्स व व्यायामतज्ज्ञांचे वैयक्तिक मार्गदर्शन व मोफत सल्ला.
- उपकरणांच्या हाताळण्यासंबंधी तंत्रांचे शिक्षण.
- जिम्नॅशियमच्या शास्त्रीय पध्दतीच्या साधनांमुळे नवा जोम, नव्या शक्तीचा खात्रीलायक लाभ.
- अवास्तव चरबी कमी करण्याची खात्री.
- कांतीच्या तजेलदारपणाची निश्चित प्राप्ती.
- मन व शरीर यांना शिस्त व सुखाचा निश्चित लाभ.

नांव नोंदणी व इतर माहितीसाठी

कमला कॉलेज कार्यालय, कोल्हापूर. फोन : ५२२२१६

ताराराणी विद्यापीठ

कमला कॉलेज, कोल्हापूर

संगणक प्रशिक्षण केंद्र

नव्या सहस्रकात संगणक साक्षरता ही काळाची गरज आहे म्हणून आम्ही यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाचे मान्यताप्राप्त संगणक प्रशिक्षण केंद्र आमच्या महाविद्यालयात कार्यरत केले आहे. आमच्या या केंद्राची वैशिष्ट्ये

◀ विद्यार्थिनींना महाविद्यालयाच्या परिसरातच प्रशिक्षणाची सुविधा.

◀ यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाचे खालील प्रमाणपत्र, पदविका कोर्स शिकविण्याची सोय.

१. सर्टिफिकेट इन ऑफिस कॉम्प्युटिंग .... ६ महिने

२. सर्टिफिकेट इन कॉम्प्युटराईज्ड फायनानशियल अकौंटिंग .... ६ महिने

३. डिप्लोमा इन ऑफिस कॉम्प्युटिंग .... ६ महिने

४. डिप्लोमा इन कॉम्प्युटराईज्ड फायनानशियल अकौंटिंग .... एक वर्ष

५. डिप्लोमा इन कॉम्प्युटर ऑपरेशन्स .... एक वर्ष

◀ माफक फी मध्ये इंटरनेट सुविधा उपलब्ध

◀ सुसज्ज प्रयोगशाळा आणि ग्रंथालय

◀ अनुभवी आणि उच्च विद्या विभुषित असा अध्यापक वर्ग

◀ यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाने निर्धारित केलेल्या फी मध्ये प्रशिक्षण.

◀ महाविद्यालयातील व महाविद्यालयाबाहेरील विद्यार्थिनी आणि महिलांसाठी प्रवेश खुला.

◀ मर्यादित प्रवेश असल्यामुळे मार्च २००२ मधील बॅचसाठी त्वरीत नोंदणी करा. प्रवेशासाठी केंद्र समन्वयक प्रा. श्री. एन् व्ही. पोवार (अर्थशास्त्र विभाग) व संगणक विभाग यांचेशी संपर्क साधावा.

केंद्र प्रमुख,
यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाचे मान्यताप्राप्त
संगणक प्रशिक्षण केंद्र,
कमला कॉलेज, कोल्हापूर.

"कौतुक सोहळा"

वार्षिक पारितोषिक
वितरण समारंभप्रसंगी
मा. प्राचार्य डॉ. क्रांतिकुमार पाटील
विद्यार्थिनींना मार्गदर्शन करताना.

फूड फेस्टिव्हल

फूड फेस्टिव्हलची
पाहणी करताना मा. प्राचार्य
व प्राध्यापक वर्ग

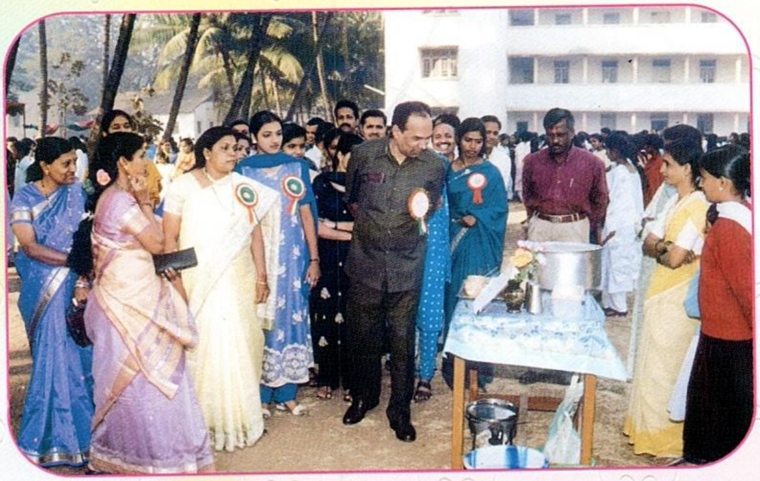

व्हरायटी शो!

मंत्रमुग्ध विद्यार्थीनी

स्थापना: सन १९८४ ॥ निर्मातुं शिवं सुंदरम्॥ फोन : ५२२२१६

ताराराणी विद्यापीठाचे

कमला कॉलेज, कोल्हापूर

संस्थापक- अध्यक्ष : कै. डॉ. व्ही. टी. पाटील

शिवाजी विद्यापीठाशी संलग्न असलेल्या या महाविद्यालयात कला व वाणिज्य शाखेच्या पदवी अभ्यासक्रमाची सोय. विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या सहाय्याने वाणिज्य शाखेच्या पदवी विभागाकडे ऑफिस मॅनेजमेंट व सेक्रेटरीयल प्रॅक्टिस या व्यवसायाभिमुख अभ्यासक्रमाची सोय आहे. तसेच ११ वी १२ वी कला. वाणिज्य व विज्ञान शाखेचे वर्गही या महाविद्यालयात सुरू आहे.

वैशिष्ट्ये

- विद्यार्थिनींच्या विकासाला अनुकूल व पोषक असे संपूर्णतः सुरक्षित वातावरण.
- अभ्यासाबरोबरच ललित कला, क्रीडा, वाङ्मय इ. क्षेत्रातील गुणांना प्रोत्साहन.
- उत्कृष्ट वसतिगृहाची सोय. केंद्र सरकारच्या वसतिगृह सुधार योजनेखाली इ. ११ वी १२ वी च्या हुशार होतकरू निवडक विद्यार्थिनींना मोफत भोजन सुविधा
- ताराराणी विद्यापीठ स्कॉलरशिप फंडातून प्रत्येक वर्गात सर्वप्रथम येणाऱ्या व इतर क्षेत्रात उल्लेखनीय यश मिळविलेल्या विद्यार्थिनींना पारितोषिके
- एच्. एस्. सी. व शिवाजी विद्यापीठ परीक्षेतील उज्ज्वल यशाची परंपरा.
- १२ वी साठी उन्हाळी सुट्टीत इंग्रजी, अकौंटन्सी व विज्ञान विषयांचे खास वर्ग.
- १२ वी च्या हुशार विद्यार्थिनींसाठी स्वतंत्र स्कॉलर बॅच व दर्जेदार मार्गदर्शनाची सोय.
- बी. ए. भाग ३ साठी इंग्रजी, अर्थशास्त्र, गृहशास्त्र, समाजशास्त्र व हिंदी, बी. कॉम. भाग ३ साठी ॲडव्हान्स अकौंटिंग ॲंड ऑडिटिंग व इंडस्ट्रियल मॅनेगमेंट या विषयांची सोय. कॉमर्स शाखेतील ज्युनियर व सिनियर वर्गांना इंग्रजी माध्यमातून शिकविण्याची सोय.
- वर्षभर अभ्यासासाठी क्रमिक पुस्तकांचा संच बुक बँकेतून देण्याची सोय.
- गरीब व होतकरू विद्यार्थिनींना सर्व प्रकारचे सहाय्य.
- शिवाजी विद्यापीठ निरंतर शिक्षण योजनेतंर्गत फूड प्रिझर्व्हेशन, बेकरी कन्फेक्शनरी, ड्रेस डिझायनिंग व ज्युदो कराटेचे अल्प मुदतीचे कोर्सेस चालविले जातात.
- महिलांच्या व्यक्तिमत्व विकासासाठी कमला हेल्थ ची स्थापना
- यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाच्या मान्यताप्राप्त संगणक प्रशिक्षण केंद्राची स्थापना.
- कॉमर्स विभागाकडे इंग्रजी माध्यमाची सोय.

राजहंस प्रिंटिंग प्रेस, कोल्हापूर. फोन : ६६६३६०